

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontja 2001 óta működik. A ma már a kárpátaljai magyar vonatkozású nyelvészeti vizsgálatok egyértelműen legismertebb tudományos műhelyében folyó nemzetközi és központi, intézeti kutatási programok mellett minden munkatárs egyéni témakörben is folytat vizsgálatokat. A tanulmánygyűjtemény — a műhelyhez egy-egy kutatási program révén kapcsolódó kutatók, doktoranduszok tanulmányaival kiegészülve — az ezekben a témakörökben született legfrissebb kutatási eredményekből ad körképet, bemutatva, hogy milyen elméleti és gyakorlati problémákkal foglalkoznak a beregszászi nyelvészeti kutatóközpont munkatársai.

ISBN 978-617-7132-21-8

SZERKESZTETTE:
MÁRKU ANITA ÉS HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA

NYELVOKTATÁS, KÉTNYELVŰSÉG, NYELVI TÁJKÉP

NYELVOKTATÁS, KÉTNYELVŰSÉG, NYELVI TÁJKÉP

Ungvár, 2015

**NYELVOKTATÁS,
KÉTNYELVŰSÉG,
NYELVI TÁJKÉP**

Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti
Kutatóközpont kutatásaiból

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІМ. АНТОНІЯ ГОДИНКИ

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA
HODINKA ANTAL NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT

NYELVOKTATÁS, KÉTNYELVŰSÉG, NYELVI TÁJKÉP

TANULMÁNYOK A HODINKA ANTAL
NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT KUTATÁSAIBÓL

Szerkesztette:

**MÁRKU ANITA ÉS
HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA**

Autdor-Shark
Ungvár, 2015

ББК К81.2(4Укр)

УДК 81'246.2 (047.31)

A kiadványban a II. RFKMF Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársainak egyéni kutatási projektjeiből született, valamint a műhelyhez egy-egy kutatási program révén kapcsolódó kutatók, doktoranduszok tanulmányai kaptak helyet. A lektorált kiadványból tájékozódhatnak a kárpátaljai magyar nyelvű oktatás aktuális kérdéseiről, problémáiról és perspektíváiról; olvashatnak Kárpátalja magyar dialektusairól; magyar és ukrán lexikai kölcsönzésekről az ukrán és a magyar nyelvben, valamint az internetes nyelvészet aktuális kérdéseiről kétnyelvű környezetben; pillanatképet kapnak Beregszász és Mezőgecse nyelvi tájképéről is; végül pedig a ma Kárpátaljaként ismert terület etnodemográfiai és nyelvpolitikai helyzetéről találnak áttekintést.

A kötet megjelenését támogatta:

A borítón **Kopriva Attila** „*Árnyékban*”c. festménye látható

Lektorálta:

red. prof. dr. Kolláth Anna,

Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és
Irodalom Tanszék (Maribor, Szlovénia)

dr. habil. Vančo Ildikó,

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai
Tanulmányok Kara Magyar Nyelv- és
Irodalomtudományi Intézet (Nyitra, Szlovákia)

ISBN 978-617-7132-21-8

© A szerzők, 2015

© A szerkesztők, 2015

TARTALOM

Előszó	7
I. Nyelv és oktatás	11
Csernicskó István: A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás színvonaláról	13
Beregszászi Anikó: A magyar mint anyanyelv oktatásának tárgyköre a magyartanárok képzésében Beregszászon	27
Dudics Lakatos Katalin: A nemek és a nyelvjárási attitűd összefüggéseiről egy kérdőíves felmérés tükrében.....	34
Ковтюк Іштван: Про питання перекладу з української мови на угорську і з угорської мови на українську	44
II. Kétnyelvűség, nyelvjárások.....	69
Márku Anita: Az internetes nyelvhasználat kutatásának lehetőségei a kárpátaljai magyarok gyakorlóközösségeiben	71
Karmacs Zoltán: Felvidéki és kárpátaljai etnikailag heterogén családok nyelvhasználatának és nyelvi szocializációjának jellemzői	89
Gazdag Vilmos: A kárpátaljai magyar nyelvjárások orosz/ukrán kölcsműszavai.....	113
Bárany Erzsébet: Magyar eredetű lexikai elemek és azok értelmezése az ukrán nyelv szótáraiban	129
III. Nyelvpolitika, nyelvi tájkép, etnicitás.....	143
Molnár D. István: A népesség száma és anyanyelvi összetétele Kárpátalja mai területén 1869–1910 között.....	145

Hires-László Kornélia: Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon.....	160
Tóth Enikő: A 2012-es nyelvtörvény gyakorlati alkalmazása: Mezőgecse példája	186
Csernicskó István – Fedinec Csilla: Nyelvpolitika határon: a 2012-es ukrainai nyelvtörvény elő- és utóéletéről	206
Séra Magdolna: Vegyes házasság, identitás, államnyelv (egy kvalitatív kutatás eredményeiből)	239

ELŐSZÓ

A rendszerváltásig a magyar–magyar kapcsolatok esetlegesek voltak, főként egyéni személyes viszonyon alapultak, s ez alól a tudományos együttműködés sem lehetett kivétel. Természetszerűleg a nyelvészet sem: annak ellenére, hogy egyetlen olyan nagy magyar nyelvjárási régió sincs, mely nem terjed át Magyarország határain (ellenben van három, mely nem nyúlik át Magyarországra), a Magyar Nyelvjárások Atlaszának (MNYA.) például mindössze 68 határon túli kutatópontja lehetett.

A magyarországi és határon túli magyar nyelvészek közötti szervezett és rendszeres kapcsolattartás fórumát az 1988-ban indult Élőnyelvi Konferenciák sorozata indította; a 16. tanácskozást a Hodinka Antal Intézet szervezte 2010-ben, a kárpátaljai Beregszászon.

Az Élőnyelvi Konferenciák még „csupán” arra teremtettek lehetőséget, hogy a magyar nyelvészek országhatároktól függetlenül megismerhessék egymás kutatásait; a Kontra Miklós szerkesztette *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről* c. kötet (1991) a határon túli magyarság kétnyelvűsége, nyelvi helyzete iránti figyelem felkeltését, a probléma felvetését is szolgálta. Az összehangolt tudományos együttműködés 1994-ben az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya koordinálásával indult, *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című kutatási programmal, melynek keretében országonként elemzik a kutatók Trianon nyelvi következményeit társasnyelvészeti szempontból. A könyvsorozat kötetei folyamatosan jelennek meg, s több nemzetközi publikáció is született a kutatási programból.

A közös munka a *Magyar értelmező kéziszótár* (ÉKsz.²) átdolgozási munkálataival folytatódott.

Az 1980-as évek végétől a kapcsolatok élénkülése, a magyar–magyar párbeszéd kialakulása többek között azzal is járt, hogy élénk, indulatoktól sem mentes viták tárgya lett a magyar nyelv magyarországi és határon túli változatainak egymáshoz való viszonya (lásd a *Nyelvmentés vagy nyelvárulás* c. kötetet). Ennek kapcsán felmerült, hogy a magyar nyelv szótárai nem a magyar nyelv, hanem csupán annak magyarországi változatainak szóképletét tükrözik, s ezen – ha elfogadjuk, hogy a határon túliak is részei a magyar nemzetnek és magyarul beszélnek – változtatni kell. Az MTA Nyelvtudományi Intézete 1994-ben a négy határon túli nagy régió egy-egy nyelvészét kérte fel arra, hogy vegyenek részt az ÉKsz.² átdolgozási munkálataiban annak érdekében, hogy az átdolgozott

kiadás ne csak a magyarországi magyar nyelvet reprezentálja. A 2003-ban megjelent ÉKsz.², így lett nemcsak a magyarországiak, hanem (majdnem) minden magyar szótára.

Az 1990-es évek második felében minőségi változás következik be a magyar–magyar tudományos kapcsolatokban: 1996-ban megalakul az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága, 1997-ben útjára indul a Domus ösztöndíj-program, 2001-ben pedig megkezdí működését a szülőföldi kutatástámogatás. Ettől az időszaktól számos határon túli magyar nyelvész lesz Domus-, néhányan Bolyai-, mások MTA-Ryoichi Sasakawa ösztöndíjasként magyarországi kutatóhelyek (elsősorban a Nyelvtudományi Intézet) vendégkutatója. A szülőföldi csoportos és egyéni kutatási támogatások révén a határon túli régiókban folyó kutatómunkához is pályázhatnak a nyelvészek.

Az említett intézmények, ösztöndíjprogramok segítségével, valamint az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete koordinálásával jött létre 2001-ben a határon túli magyar nyelvészeti kutatóműhelyek virtuális hálózata, ahová a dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Iroda, a kolozsvári Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, a szabadkai Magyarságkutató Tudományos Társaság kanizsai nyelvészeti egysége (2013-tól ehelyett a vajdasági kutatókat egyesítő Verbi Nyelvi Kutatóműhely) mellett a beregszászi Hodinka Antal Intézet mellé 2003-tól ausztriai, horvátországi és szlovéniai ún. egyéni kutatóhelyeket tömörítő Imre Samu Nyelvi Intézet csatlakozott, melyek együttesen hozták létre a Termini Kutatóhálózatot.

A Hodinka Antal Intézet tehát – mely az 1999-ben létrejött Limes Társadalomkutató Intézetből nőtte ki magát – 2001-től folytat Kárpátalján nyelvészeti kutatásokat. Az Intézet az MTA és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola támogatásával, a főiskola bázisán működik 2014-től Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontként. A fiatal kutatók valamennyien a beregszászi főiskola egykori végzősei, közülük ketten már megszerezték a PhD fokozatot, a többiek pedig doktori tanulmányokat folytatnak. Ezen kívül szoros és gyümölcsöző az együttműködésünk különösen a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszékének oktatóival, valamint néhány projekt kapcsán a Földtudományi-, Történelem és Társadalomtudományi tanszék munkatársaival is, melynek bizonyítéka a számos ukrainai és nemzetközi konferencia szervezésében való együttműködés, valamint a tucatnyi közösen szerkesztett tanulmánykötet, szótár, és közel száz társszerzős tanulmány.

A Budapest és Kijev felől egyaránt periférikus helyzetű Kárpátalján működő piciny kutatóintézetünk munkatársai az elmúlt években számos

partnerintézménnyel alakítottak ki szakmai kapcsolatokat. Ha csupán azokat az intézményeket vesszük figyelembe, melyek kutatóival, oktatóival közös publikációkat jelentettünk meg, akkor megemlíthetjük az MTA Nyelvtudományi Intézet Többnyelvűségi Kutatóközpontját, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetét, a Nemzetpolitikai Kutatóintézetet, a Nemzetstratégiai Kutatóintézetet, a Szegedi Tudományegyetemet, a Pannon Egyetemet, a Nyíregyházi Főiskolát, az Újvidéki Egyetemet, a Fórum Társadalomkutató Intézetet, a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karát, a Babes-Bolyai Tudományegyetemet, a *Jyväskyläi* Egyetemet, vagy az ukrainaiak közül a Kijevi Tarasz Sevcsenko Nemzeti Egyetemet, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Kijevi Állami Koreckij Intézetét, az Ungvári Nemzeti Egyetemet stb.

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontban folyó tudományos kutatómunka eredményességét jelzi az is, hogy a munkatársak közül hárman Arany János Díjasok, valamint többen magyarországi és nemzetközi tudományos ösztöndíjak nyertesei: MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, MTA Posztdoktor Kutatói Program, Nemzeti Kiválóság Program, Domus ösztöndíj programok, Visegrad Scholarship.

Az a tanulmánykötet, melyet a kezében tart az Olvasó, azokból a kutatási eredményekből mutat be ízelítőt, melyekkel a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársai egyéni projektek keretében foglalkoznak. A kötetben helyet kaptak velünk szorosan együttműködő kollégák írásai is.

Beregszász, 2015. február 12.

A szerkesztők

I. NYELV ÉS OKTATÁS

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVŰ OKTATÁS SZÍNVONALÁRÓL

Csernicskó István

Az utóbbi öt-hat évben sokat hallhattunk, olvashattunk arról, hogy – elsősorban az ukrainai nemzetiségi, valamint nyelv- és oktatáspolitikai törekvések hatására – egyre több kárpátaljai magyar szülő dönt úgy, hogy ukrán tannyelvű iskolába írhatja gyermekét, és sokan próbálták feltérképezni az így határozó szülők motivációit is (Molnár 2009a, 2009b, 2010, 2010b, 2010c, Séra 2009, 2010a, 2010b, 2014 stb.). Jólal kevesebb figyelem jutott azonban ezekben a publikációkban, illetve a kárpátaljai magyar oktatás átfogó elemzéséről készített közleményekben (például Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001, Braun–Csernicskó–Molnár 2010, Fedinec 1999, Hires-László 2011, Molnár–Orosz 2009, Orosz 1992, 1995, 2005, 2007, 2012, Orosz és mtsai 2010, 2011, 2012) a képzés színvonalának, hatékonyságának. Jellemző, hogy ha ez a témakör felmerült, akkor elsősorban magyarországi szerzőknél (pl. Papp 2010a, 2010b, 2012, 2014, Csete–Papp–Setényi 2010), vagy csupán az oktatás egy szűkebb szegmense vonatkozásában (Beregszászi 2002, 2004, 2012, Beregszászi–Csernicskó 2007, Beregszászi–Márku 2003, Csernicskó 2010). A kivételek közé sorolható Ferenc Viktória (2014) kutatási beszámolója.

A kárpátaljai magyar oktatás hitelessége, presztízse azonban nagymértékben függ attól, milyen színvonalú képzést nyújtanak intézményeink. Hiába őrizzuk meg és fejlesztjük teljessé ugyanis a magyar nyelvű oktatási rendszert, ha az ott szerzett tudás nem versenyképes, s ha az oktatás alacsony színvonala miatt iskoláink nem a társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítését, hanem konzerválását és újratermelését segítik.

Az oktatás színvonalának biztosítása azonban csak úgy lehetséges, ha követelményeinket és eredményeinket folyamatosan összevetjük egyrészt az ukrainai, másrészt például a magyarországi hasonló intézmények rendszerével. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy az iskolát válasz-

tó szülőnek a „magyar nyelvű vagy minőségi oktatás” dilemmájával kelljen szembenéznie. Fontos feladat, hogy a *vagy* kötőszó helyén az *és* álljon.

Az oktatás minőségének kérdése azonban mérések és reális egybevetések nélkül nehezen értékelhető (Papp 2010a, 2014). Az Ukrajnában a felsőoktatásba jelentkezők számára 2008-tól kötelezővé tett úgynevezett független tesztelés (azaz a tesztközpontokban tett felvételi vizsga) ad némi támpontot ahhoz, hogy meghatározzuk, hol tart a kárpátaljai magyar nyelvű oktatás az országos átlaghoz képest. Orosz Ildikó a 2008-as tesztelés eredményeit elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a legtöbb választható tantárgyból a magyar tannyelvű iskolákban érettségizettek elérik vagy némileg meghaladják a kárpátaljai ukrán tannyelvű iskolákban érettségizettek szintjét. Például matematikából, biológiából, fizikából jobb teljesítményt nyújtottak ukrán iskolákban érettségizett kortársaikhoz képest. A magyarul oktató líceumokban, gimnáziumokban végzettek teljesítménye a szaktárgyakból jobb volt, mint az általános középiskolákban érettségizetteké (Orosz és mtsai 2012: 150–164). Ez azonban természetesnek tekinthető, mert a líceumokba és a gimnáziumokba előzetes kiválasztás után, felvételi rendszer alapján kerülnek a diákok, és egyébként is motiváltabbak, mint a hagyományos középiskolákban tanulók zöme (Orosz 2001). A magyar tannyelvű líceumok és gimnáziumok diákjai átlagban jobb teljesítményt nyújtottak, mint a hasonló típusú ukrán nyelven oktató intézmények végzősei. Kevesebb volt a nem teljesítők aránya, de kevesebben értek el 10–12-es osztályzatot is (Orosz és mtsai 2012: 150–164).

Kirívóan rosszak voltak ugyanakkor a magyar tannyelvű iskolák végzőseinek mutatói a valamennyi felsőoktatásba jelentkező számára kötelező ukrán nyelv és irodalom központi vizsgán. Miközben 2008-ban országos átlagban 8% bukott el az ukrán emelt szintű érettségien¹, a magyar tannyelvű iskolák végzősei között ez az arány csaknem 30% volt.² 2009-ben országos átlagban a felsőoktatásba igyekvő vizsgázók 9%-a nem ért el legalább 124 pontot az ukrán nyelv és irodalom vizsgán, Kárpátalján viszont 15%. A magyar tannyelvű iskolák 2009. évi végzőseinek 28%-a (535 fő) szeretne volna a felsőoktatásban folytatni a tanulmányait és futott neki a minden szakra,

¹ Lásd: <http://www.testportal.gov.ua>

² Lásd: *Kárpátalja* című hetilap 2008. június 6., 5. lap.

szakirányra körtelező ukrán nyelv és irodalom tesztnek. 44%-uk azonban elbukott ezen a vizsgán, és nem tanulhatott tovább.³

Az egységes szempontok szerint megszervezett érettségi/felvételi vizsgák eredményeinek elemzése arra is alkalmas, hogy a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák helyét meghatározza az ukrainai iskolarendszeren belül (lásd Pallay 2014). Ám arra nem használhatók ezek a mutatók, hogy általános képet kapjunk az ukrainai közoktatás színvonaláról. Az ukrán közoktatás átlagos színvonaláról mégis kaphatunk némi információt, ha figyelembe vesszük, hogy 2009-ben és 2010-ben a központi teszteken ukrán nyelvből és irodalomból érték el a legmagasabb átlagpontszámot a felvételizők: a maximális 200 pontból 2009-ben átlagosan 148,33 pontot szereztek, 2010-ben pedig 152,81-et. Fizikából voltak viszont a legalacsonyabbak az átlageredmények: 2009-ben 113,49, 2010-ben ennél némileg jobb, 117,37 pontos átlagot értek el a felsőoktatásba igyekvők.⁴ Ezek az eredmények akár jónak is mondhatók volnának (hiszen 2010-ben ukránból a maximum pontszám 76,41%-át, fizikából pedig 58,69%-át érték el az emelt szinten maturálók), ha nem tudnánk, hogy a fent közölt eredmények valójában hazug statisztika mutatói. A maximálisan megszerezhető 200 pontból ugyanis 100 pontot már akkor megkap a vizsgázó, ha kitölti a vizsga regisztrációs lapját. Vagyis ukrán nyelvből és irodalomból a valójában csupán 100 pontos rendszerben mindössze 52,81 pontot, fizikából pedig csak 17,37 pontot értek el átlagosan azok az érettségizők, akik a felsőoktatásban szeretnék folytatni a tanulmányaikat.⁵

A fenti adatokból az ukrainai közoktatás alacsony színvonalára következtethetünk. De az országos átlaghoz képest hol állnak vajon a kárpátaljai iskolák? S a régió intézményei között milyen helyet foglalnak el a magyar nyelven oktató intézmények? Ha ezekre a kérdésekre nem is tudunk egyértelmű válaszokat adni, némi fogódzót kaphatunk, ha megvizsgáljuk a tesztközpont központi honlapján a 2012., 2013. és 2014. évi függetlent tesztelés országos és regionális eredményeit (1. és 2. táblázat).

³ Lásd: *Kárpátalja* című hetilap 2009. július 24., 13. lap.

⁴ *Урядовий Кур'єр* 2010. július 7.

⁵ *Урядовий Кур'єр* 2010. július 7.

1. táblázat. A továbbtanuláshoz minimálisan szükséges 124 pontot el nem érők aránya országos átlagban és Kárpátalján a 2012., 2013. és 2014. független tesztelés eredményei alapján

(Forrás: a <http://testportal.gov.ua/reports/> honlapon közzétett éves beszámolók)

Év	2012		2013		2014	
Tantárgy	Nem érte el a minimálisan szükséges 124 pontot (%-ban)					
	Országosan	Kárpátalján	Országosan	Kárpátalján	Országosan	Kárpátalján
ukrán nyelv és irodalom	9,21	16,07	9,12	14,32	9,04	13,75
Ukrajna története	9,17	11,80	8,22	10,42	3,60	4,63
matematika	8,95	14,55	7,42	9,66	6,69	7,90
egyetemes történelem	9,51	12,28	9,26	10,63	8,16	7,41
fizika	9,11	9,61	8,18	7,49	6,07	5,53
kémia	8,18	9,15	10,27	13,00	8,89	8,49
biológia	7,71	9,20	9,04	12,67	9,09	12,47
földrajz	8,67	13,30	9,73	13,20	9,89	13,66
angol nyelv	8,65	15,32	8,68	9,65	8,86	10,51
francia nyelv	10,14	36,36	3,42	12,50	6,08	13,16
német nyelv	7,53	16,13	7,89	15,00	8,17	8,41
orosz nyelv	9,60	15,00	8,98	14,29	9,07	18,99
Világiro- dalom	–	–	8,54	8,40	8,71	9,59

Ha azoknak a tanulónak az arányát vesszük figyelembe, akik nem érték el a továbbtanuláshoz minimálisan előírt 124 pontos határt, akkor azt láthatjuk, hogy 2012-ben a Kárpátalja oktatási intézményeiben végzett fiatalok minden tantárgyból lényegesen rosszabbul teljesítettek, mint az országos átlag. Különösen kirívó a kárpátaljaiak leszakadása francia, német, angol, orosz és ukrán nyelvből. Ha valaki számára ez az adat meglepő a hagyományosan több nyelv beszélőinek otthont adó régióban, vagy ha egyesek úgy vélik, a nyelvoktatás alacsony hatékonysága a magyar tananyelvű iskolákra csak az ukrán nyelv tanítására érvényes, annak ajánlom figyelmébe az ebben a témakörben végzett kutatásokat (Bárány–Husztí–Fábián 2011, Husztí–Fábián–Bárány 2009, 2010, Husztí–Fábián 2014, Husztí 2014, Fábián–Husztí–Lizák 2005).

Egy évvel később némiképp jobbak vidékünk iskoláinak eredményei, hiszen fizikából és világirodalomból valamivel az országos átlagnál kevesebben buktak el a kárpátaljai érettségizők. A nyelvekből tett vizsgák eredményei azonban ebben az évben is jelentősen gyengébbek, mint az ukrainai átlag. A 2014-es adatokat pedig akár előrelépésként is értékelhetnénk, ha mindenképp optimistán akarnánk látni az eredményeket. A legutóbbi tesztelés során ugyanis már három tantárgyból sikerült az országos átlagnál kevesebb bukást produkálniuk a kárpátaljaiaknak: egyetemes történelemből, fizikából és kémiából. Orosz és francia nyelvből, illetve ukrán nyelv és irodalomból azonban továbbra is jelentősen le vagyunk maradva az ukrainai átlagtól, és az említett három kivételtől eltekintve a többi tantárgyból is az átlag alatt szerepeltek a kárpátaljaiak (1. táblázat).

A leggyengébb eredményt elért felvételizők mellett a legjobb mutatókat produkálók arányát megvizsgálva a kárpátaljai adatok szintén nem tűnnek túl kedvezőnek. 2012-ben a kárpátaljaiak körében minden tárgyból kevesebb volt a kiemelkedő eredményeket felmutatók aránya, mint az országos átlag, s 2013-ban is csupán kémiából, biológiából és világirodalomból értek el valamivel többen 180 pontnál magasabb eredményt, mint az ukrainai átlag. 2014-ben az említett három tárgy mellett angolból is többen teljesítettek 180 pont fölött Kárpátalján, mint az országos átlag (2. táblázat).

Az sem megnyugtató, hogy a legtöbb tantárgyból a kárpátaljaiak végeztek több éven át az élen a tekintetben, hogy melyik régióban a legmagasabb a 124 pont alatt teljesítők aránya, ellenben abban a listában, ahol a 180 pont fölött teljesítők arányát rangsorolták, régióink végzőseinek csupán kivételesen sikerült az élmezőnybe kerülniük (3. táblázat).

Azt is ki tudjuk számítani a nyilvánosságra hozott adatok alapján, hogy tantárgyanként hányan kértek magyar nyelvű feladatlapot (4. táblázat).

2. táblázat. A legalább 180 pontot elérők aránya országos átlagban és Kárpátalján a 2012., 2013. és 2014. független tesztelés eredményei alapján

(Forrás: a <http://testportal.gov.ua/reports/> honlapon közzét éves beszámoló)

Év	2012		2013		2014	
Tantárgy	Legalább 180 pontot elért (a tesztet írtak %-ában)					
	Országosan	Kárpátalján	Országosan	Kárpátalján	Országosan	Kárpátalján
ukrán nyelv és irodalom	7,94	6,23	7,82	6,36	8,05	6,80
Ukrajna története	7,79	6,49	7,64	6,28	7,56	6,28
matematika	8,56	5,40	7,75	6,11	8,21	6,45
egyetemes történelem	8,70	1,67	7,69	6,25	7,25	4,38
fizika	8,24	4,96	7,27	5,57	7,17	6,45
kémia	7,45	7,42	7,82	9,35	8,06	8,58
biológia	8,24	7,81	7,38	7,72	8,07	8,07
földrajz	7,45	5,37	7,73	6,79	7,73	6,21
angol nyelv	7,55	4,83	7,58	4,95	8,28	8,55
francia nyelv	7,14	0,00	11,76	0,00	8,33	0,00
német nyelv	7,57	3,63	15,38	5,45	9,13	4,67
orosz nyelv	8,70	1,67	7,69	1,10	7,74	5,06
világirodalom	–	–	7,61	8,40	7,54	10,05

Arányaiban messze a legtöbben egyetemes történelemből ragaszkodtak a magyar nyelvű feladatlapokhoz. A többi tárgyból jóval kevesebben választották a magyar nyelvű megmérettetést. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy évről évre csökken azoknak az abszolút száma, akik magyar nyelvű tesztfeladatot töltenek ki (1. ábra).

3. táblázat. A kárpátaljai vizsgázók helyezése a 124 pontnál kevesebbet, illetve a legalább 180 pontot elért vizsgázók aránya alapján összeállított regionális rangsorban a 2012., 2013. és 2014. független tesztelés eredményei alapján

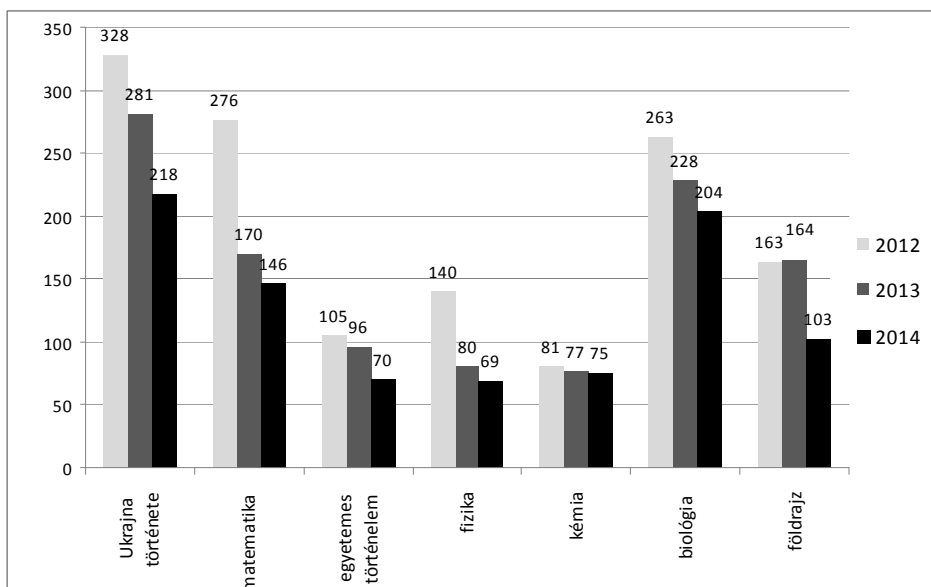
(Forrás: a <http://testportal.gov.ua/reports/> honlapon közzétett éves beszámolók)

Év	2012		2013		2014	
elért pontszám tantárgy	kevesebb, mint 124	180-nál több pont	kevesebb, mint 124	180-nál több pont	kevesebb, mint 124	180-nál több pont
ukrán nyelv és irodalom	1.	18.	1.	19.	1.	14.
Ukrajna története	1.	18.	1.	19.	1.	17.
matematika	1.	26.	1.	19.	7.	17.
egyetemes történelem	4.	27.	8.	19.	17.	26.
fizika	10.	26.	22.	18.	19.	14.
kémia	8.	11.	1.	6.	16.	10.
biológia	3.	12.	1.	8.	2.	10.
földrajz	1.	25.	2.	13.	2.	17.
angol nyelv	1.	26.	11.	26.	7.	7.
francia nyelv	2.	25.	3.	27.	6.	27.
német nyelv	1.	20.	1.	23.	15.	21.
orosz nyelv	4.	27.	3.	24.	1.	19.
világirodalom			16.	9.	6.	3.

4. táblázat. A tesztelésen részt vettek közül magyar nyelvű tesztlapot kérők száma és aránya Kárpátalján 2012-ben, 2013-ban és 2014-ben

Év	2012		2013		2014	
Tantárgy	Magyarul kérte a tesztet					
	fő	%	fő	%	fő	%
Ukrajna története	328	6,57	281	6,71	218	5,98
matematika	276	7,73	170	5,38	146	5,29
egyetemes történelem	105	36,84	96	30,00	70	23,57
fizika	140	12,51	80	8,10	69	7,06
kémia	81	7,44	77	6,54	75	6,31
biológia	263	8,83	228	8,30	204	7,73
földrajz	163	6,14	164	7,84	103	6,39

1. ábra. A független tesztelésen magyar nyelvű tesztet kérők abszolút száma 2012–2014-ben

A tesztközpont központi honlapján az egyes iskolák szerint is megtekinthetők a 2014. évi független tesztelés eredményei. Pallay Katalin (2014) a Beregszász városában működő középiskolák diákjainak eredményeit mutatja be, és arra hívja fel a figyelmet, hogy a magyar tannyelvű iskolák végzőseinek jelentős része be sem jelentkezik a független tesztelésre, mert Magyarországon szeretné folytatni tanulmányait.

Az oktatás színvonalával kapcsolatos annak a problémának az alaposabb elemzése és kezelése is, mely az egyes iskolatípusokban folyó oktatás minőségével kapcsolatos. Kutatásaink eredményei egyértelműen rávilágítanak ugyanis arra, hogy a nyelvi nevelés területén jelentős különbségek vannak az úgynevezett tehetséggondozó intézmények (gimnáziumok, egyházi líceumok), a városi hagyományos középiskolák, illetőleg a falusi középiskolák között (Beregszászi 2004, Beregszászi–Csernicskó 2004a, 2004b). Az, hogy a tanuló milyen típusú intézményben készül az érettségire, erősebb összefüggést mutatott a nyelvi ítéletalkotással és produkcióval, mint például a szülők iskolai végzettsége (Beregszászi 2004). Az iskolatípusok és az egyes

vizsgált iskolák közötti színvonal és hatékonyság terén kimutatható eltérésekre világít rá a Ferenc Viktória (2014) által bemutatott kutatás is.

Az iskolatípusok közötti hasonló különbségek sejlenek a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) tantárgyi vetélkedőinek iskolák szerinti eredményeit összesítő mutatókból is, s nyilván az iskolatípusok eredményei közötti jelentős eltérések indokolják, hogy a KMPSZ egy ideje külön kategóriában versenyezteti tanulmányi vetélkedőin a gimnáziumok és líceumok, illetve a hagyományos középiskolák növendékeit. Ha azokat a mutatókat elemeznénk, melyek azt foglalják össze, mely iskolákból hányan jelentkeztek 2008 óta az úgynevezett független tesztelésre, illetve hányan tették le sikerrel ezeket a vizsgákat, vagy hogy a különböző intézményekből milyen sikeresen felvételiztek a végzősök magyarországi egyetemekre, főiskolákra, az iskolatípusok közötti számottevő eltérések minden bizonnyal ez esetben is kirajzolódna. Miközben egyik oldalról pozitívan kell értékelnünk, hogy a gimnáziumok és líceumok diákjai sikeresen veszik a felvételi jelentette akadályokat, meg kell jegyeznünk: hosszú távon nem lehet olyan iskola-rendszer fenntartani, ahol csupán az, hogy melyik középiskolát választja a szülő gyermekének, egyben kijelöli továbbtanulási esélyeit is.

Oktatásunknak azon a téren is előre kell lépnie, hogy a valós életben (is) hasznosítható ismereteket közvetítsenek, minél magas színvonalon (Beregszászi 2012). Egyelőre ugyanis iskoláink még mindig a nagy mennyiségű lexikális tudás bifláztatását tekintik szinte egyetlen feladatuknak, a kulcskompetenciák fejlesztésére azonban alig jut figyelem. 2010 tavaszán 107 kárpátaljai magyar egyetemista és főiskolás töltött ki egy olyan feladatlapot, melyet a nemzetközi PISA-tesztek olvasásértési és problémamegoldó feladataiból állítottak össze. Első- és harmadéves felsőoktatási hallgatók meglehetősen alacsony eredményt értek el ezen kulcskompetenciákat mérő szövegértési teszten. A szövegértési feladatokon összesítésben 69%-os, a problémamegoldó feladatokkal azonban mindössze 43%-os hatékonysággal boldogultak a hallgatók (Badó 2010). Mindez arra mutat rá, hogy iskolaendszerünk épp az olyan lényeges készségeket és képességeket nem alakítja és fejleszti megfelelő módon, melyekre a mindennapokban, az önálló tanulás, információszerezés és -feldolgozás során van szükség.

Nem sok olyan kutatási eredménnyel rendelkezünk, amelyek révén a kárpátaljai magyar oktatás hatékonyságáról, színvonaláról nemzetközi összehasonlításban is képet kaphatunk. Ennek egyik oka, hogy Ukrajna nem vesz részt az összehasonlító céllal készülő olyan nemzetközi felmérésekben, mint például a PISA (lásd Ferenc 2014: 189). A közelmúltban azonban mégis készült egy olyan vizsgálat, amely Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna magyarok lakta régióiban működő néhány iskolában mérte fel a 4. osztályos tanulók iskolai teljesítményét (Papp 2014). A 2003-ban nem reprezentatív mintán végzett kutatás adataiból kiderül, hogy Kárpátalján mind a magyar, mind az ukrán tannyelvű iskolák tanulói „egyaránt gyengén teljesítenek” (Papp 2014: 100). A kárpátaljai iskolások csupán a szlovákiai gyerekek eredményeinél teljesítettek jobban, ám így sem sikerült elérniük az átlagos eredményszintet (Papp 2014: 99). Az adatok arra is rámutatnak, hogy Kárpátalján „a többségi fiatalok messze lekörozik nemcsak a szintén ukránul tanuló magyarokat, hanem azokat is, akik anyanyelven tanulnak. Erre talán némi vigaszt jelenthez az, hogy az anyanyelven tanuló magyarok egyértelműen jobban teljesítenek, mint azok, akik többségi nyelven tanulnak” (Papp 2014: 103). Azaz: a felmérésbe bevont kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák tanulóinak eredményei elmaradnak ukrán anyanyelvű kortársaikéhoz képest (Papp 2014; lásd még: Ferenc 2014).

A magyar tannyelvű iskola csak akkor lehet vonzó és sikeres, ha hasznos(ítható) tudást közvetít, s ezt jól, magas színvonalon és hatékonyan teszi. A fentiek alapján pedig egyértelmű: e téren van feladatunk bőven. Alapvető érdekünk a kárpátaljai magyar iskolákban folyó oktatás valós adatokon nyugvó, átfogó tudományos áttekintése, összehasonlító elemzése. Az empirikus kutatási adatok alapján olyan programok dolgozhatók ki, amelyek révén javítható az oktatómunka hatékonysága, növelhető az oktatás színvonala, eredményessége, növekedhet iskoláink presztízse. Ez mindannyiunk érdeke.

IRODALOM:

- Badó András 2010. *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóinak szövegértése egy empirikus vizsgálat adatainak tükrében*. Diplomamunka. Beregszász: kézirat.

- Bárány Erzsébet – Huszti Ilona – Fábián Márta 2011. Második és idegen nyelv oktatása a beregszászi magyar iskolák 5. osztályában: a motiváció és nyelvi készség összefüggése az oktatáspolitikai tényezőkkel. In: Hires-László Kornélia, Karmacci Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: a 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*, 145–154. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete.
- Beregszászi Anikó 2002. A kárpátaljai magyarság nyelvhasználati sajátosságai a nyelvi tervezés szemszögéből. *isebbségkutatás* 2002/2: 368–375.
- Beregszászi Anikó 2004. Anyanyelvoktatásunk hatékonyságáról. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 77–96. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004a. Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező? *Magyar Nyelv C/2*: 195–203.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004b. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2007. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról. In: Csernicskó István – Márku Anita szerk. *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*, 7–96. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Márku Anita 2003. A kárpátaljai magyar középiskolások nyelvhasználatáról. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 179–207. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Braun László – Csernicskó István – Molnár József 2010. *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István 2010. *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csete Örs – Papp Z. Attila – Setényi János 2010. Kárpát-medencei magyar oktatás az ezredfordulón. In: Bitskey Botond szerk. *Határon túli magyarság a 21. században*, 125–165. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal.
- Fábián Márta – Huszti Ilona – Lizák Katalin 2005. Az angol nyelv oktatásának helyzete Kárpátalja magyar tan nyelvű iskoláiban. *Közoktatás* 12/1: 4–8.
- Fedinec Csilla 1999. *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ.

- Ferenc Viktória 2009a. Kárpátaljai magyar diákok az ukrainai emelt szintű érettségi útvesztőiben. In: Kötél Emőke szerk. *PhD konferencia. A Tudomány Napja tiszteletére rendezett konferencia tanulmányaiból*, 199–213. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Ferenc Viktória 2009b. Utak és útvesztők a többnyelvűség keresésében. In: Kötél Emőke – Szarka László szerk. *Határhelyzetek II. Kultúra, oktatás, nyelv, politika*, 215–240. Budapest: Balassi Intézet – Márton Áron Szakkollégium.
- Ferenc Viktória 2014. Ami a nemzetközi mérésekben nem látszik: tanulói kompetenciák Kárpátalján *Kisebbségkutatás* 2014/4: 188–221.
- Hires-László Kornélia 2011. A kárpátaljai magyarság közoktatási intézményei a 2009-es évben – az Oktatási kataszter elemzése. In: Kötél Emőke szerk. *Kataszter – Kárpátalja. Gyorsjelentés. A Kárpát-medence magyar oktatási és tudományos intézményei – adatbázisfrissítés, 2009*, 23–41. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Husztai Ilona 2014. A kárpátaljai nyelvpedagógia fejlődése az elmúlt tíz évben. *Közoktatás* XIX/3–4: 21–23.
- Husztai Ilona – Fábián Márta – Bárány Erzsébet 2009. Differences between the processes and outcomes in third graders' learning English and Ukrainian in Hungarian schools of Beregszász. In: Nikolov Marianne ed. *Early learning of modern foreign languages: Processes and outcomes*, 166–180. Bristol: Multilingual Matters.
- Husztai Ilona – Fábián Márta – Bárány Erzsébet 2010. Fifth graders' receptive skills in English and Ukrainian. *Acta Beregsasiensis* IX/2: 153–162.
- Husztai Ilona – Fábián Márta 2014. Az ukrán és angol nyelv tanításának összehasonlító elemzése beregszászi magyar iskolákban végzett kutatások alapján. In: Bárány Erzsébet, Csernicskó István szerk. / *Елизавета Барань, Степан Черничко ред., Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції / Az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*, 109–119. Ungvár: Видавництво В. Падяка, 2014.
- Molnár Anita 2009a. Tannyelv, nemzeti identitás és a nyelvek presztízse – egy Kárpátalján végzett kutatás margójára. In: Borbély Anna, Vančoné Kremmer Ildikó és Hattyár Helga szerk. *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák*, 439–446. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Kiadó.
- Molnár Anita 2009b. Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. In: Karmacs Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 122–127. Ungvár: PoliPrint.
- Molnár Anita 2010a. A tannyelv hatása a magyar nyelv helyzetére Kárpátalján. In: Garaczi Imre – Szilágyi István szerk. *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*, 189–201. Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány.
- Molnár Anita 2010b. Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján. In: Fábri István – Kötél Emőke szerk. *Határhelyzetek*

3. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig, 186–212. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Molnár Anita 2010c. Nyelvi ideológiák és nyelvválasztás összefüggéseiről a kárpátaljai magyarok körében. In: Kozmács István, Vančóné Kremmer Ildikó szerk. *Közös jövőnk a nyelv II. Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért, Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu, Science for Education – Education for Science. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Fakulta stredoeurópskych štúdií*, 53–63. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Molnár Eleonóra – Orosz Ildikó 2009. *Oktatás határon*. Ungvár: KMKSZ.
- Orosz Ildikó 1992. Non scholae, sed vitae... A kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatás helyzete 1944 után. In: *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*, 52–63. Budapest–Ungvár: Hatodik Síp.
- Orosz Ildikó 1995. *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Orosz Ildikó 2001. A kárpátaljai magyar érettségizők továbbtanulási szándékairól egy reprezentatív szociológiai felmérés adatai alapján. *UngBereg Pánsíp Almanach* 2001: 101–108.
- Orosz Ildikó 2005. *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság első évtizedében (1989–1999)*. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó 2007. *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó 2012. *Két évtized távlatából*. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó és mtsai 2010. *Beszámoló a „Magyarok oktatási-képzési stratégiája Kárpátalján az új ukrán oktatáspolitikai törekvések fényében*. http://www.htmtpop.mtaki.hu/palyamunka_pdf_2010/2009C00109CS_kutatasi_beszamolo.pdf
- Orosz Ildikó – Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Bátyi Szilvia 2011. A magyar oktatás Kárpátalján. In: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János szerk. *Nyelv és oktatás kisebbségben: Kárpát-medencei körkép*, 213–277. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Orosz Ildikó – Csernicskó István – Ambrus Pál – Kristofóri Olga 2012. *A kárpátaljai magyar nyelvű/nyelvi oktatás stratégiai kérdései*. In: Orosz Ildikó: *Két évtized távlatából*, 67–242. Ungvár: PoliPrint.
- Pallay Katalin 2014. A 2014. évi külső független tesztelés eredményei Beregszászban. *Közoktatás* XIX/3–4: 11–14.
- Papp Z. Attila 2010a. A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás rendszere és néhány aktuális kihívása 2009-ben. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 480–498. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Papp Z. Attila 2010b. Itt és ott: integrációs kihívások a magyarországi kisebbségi és a határon túli magyar oktatásban. *Regio* 2010/4: 73–108.
- Papp Z. Attila 2012. Kisebbségi magyarok oktatási részvételének értelmezési lehetőségei. *Educatio* 24/1: 3–23.

- Papp Z. Attila 2014. Iskola és képesség. Egy 2013-as pilot kutatás tanulságai. *Kisebbségkutatás* 2014/4: 93–125.
- Séra Magdolna 2009. Képzelt és valóság találkozása a kárpátaljai magyar szülők tannyelv-választási döntéseiben. In: Karmacs Zoltán és Márku Anita szerk. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 154–157. Ungvár: PoliPrint.
- Séra Magdolna 2010a. Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelv-választásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre, irányított beszélgetések alapján). In: Fábri István – Kötél Emőke szerk. *Határhelyzetek 3. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*, 161–185. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Séra Magdolna 2010b. Magyar vagy ukrán? Érvek és ellenérvek a szülők tannyelv-választási döntéseiben. In: Garaczi Imre – Szilágyi István szerk. *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*, 204–212. Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány.
- Séra Magdolna 2014. Iskolai tannyelv-választás Szlovákiában és Kárpátalján. *Közoktatás* XIX/3–4: 17–20.
- Tóth Mihály 2008. Рефлексії на публікації про угорців Закарпаття, або Кому порушитися стає дедалі важче. *Дзеркало тижня* № 36 (27 вересня – 3 жовтня 2008). <http://www.dt.ua/3000/3300/64177>
- Офіційний звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів у 2012 р.* Київ: Український центр оцінювання якості освіти, 2012.
- Офіційний звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів у 2013 р.* Київ: Український центр оцінювання якості освіти, 2013.
- Офіційний звіт про проведення зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів у 2014 році.* Том 1. Київ: Український центр оцінювання якості освіти, 2014.

A MAGYAR MINT ANYANYELV OKTATÁSÁNAK TÁRGYKÖRE A MAGYARTANÁROK KÉPZÉSÉBEN BEREGSZÁSZON

Beregszászi Anikó

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán 2004 óta folyik magyar szakos tanárképzés, melynek célja, hogy a kárpátaljai magyar iskolák számára képezzen magyar szakos tanárokat (Cserniczkó–Karmacsi 2009). Ebből kiindulva az intézményben folyó magyar szakos tanárképzés az alapvető és kötelező szakmai ismeretek mellett olyan, a kárpátaljai magyar közösségről szóló tudással is igyekszik felvértezni hallgatóit, melyek alkalmassá teszik a jövő magyartanárait arra, hogy a kárpátaljai magyar közösség hosszú távú nyelv- és oktatástervezési céljainak megfelelően oktassák a magyart mint anyanyelvet.

A kárpátaljai magyar közösség legfontosabb nyelvi tervezési célja, hogy hosszú távon megőrizze identitását, anyanyelvét, anyanyelvű kultúráját. Ennek a kivitelezése megkívánja, hogy a közösség anyanyelvdomináns kétnyelvűként, és egy idegen nyelv tudásával felvértezve tagozódjon a társadalomba (Beregszászi–Cserniczkó–Orosz 2001, Beregszászi 2002).

A magyar szakos tanárképzés feladata és felelőssége olyan tanárokat képezni, akik eredményesen, a mindennapi kommunikációs szituációknak megfelelően tanítják majd anyanyelvüket a kárpátaljai magyar iskolásoknak, vagyis a közösség a magyar tannyelvű iskoláiban hasznosítható tudáshoz jut az anyanyelvet illetően. Több lényeges összetevője van annak, hogy egy kisebbségi közösségben egy nyelv meg- és fenn tudjon maradni hosszú távon (vö. Beregszászi–Cserniczkó–Molnár–Molnár 2010), de mind közül talán a legfontosabb az adott nyelv eredményes használata minél több helyzetben, s ezt az iskolai oktatás sem hagyhatja figyelmen kívül, amikor a magyarról mint anyanyelvről közöl ismereteket a kárpátaljai magyar iskolákban.

A határon túli, kisebbségben élő magyar közösségek nyelvmegtartása, nyelvi jövője nagyban függ attól, hogy a magyar nyelv az adott területen milyen nyelvkörnyezeti helyzetben van, illetve attól, milyen nyelvpolitikai, nyelvtervezési és oktatástervezési döntések alakítják szerepét a közösségben (vö. Csernicskó 1998, Csernicskó szerk. 2003, 2010). A kárpátaljai magyar iskolák esetében fontos oktatástervezési lépés annak az anyanyelv oktatására vonatkozó, 2005 óta folyamatban lévő módszertani szemléletváltásnak, tantárgy-pedagógiai reformnak a megvalósítása, mely a közösség jelenlegi igényeinek és nyelvi céljainak megfelelően, a kárpátaljai magyar közösség nyelvéllapotát feltáró tudományos alap kutatásokra támaszkodva kívánja új alapokra helyezni az oktatást (bővebben lásd Beregszászi 2012, 2014a, 2014b). Ennek egyik feltétele, hogy az oktatás irányítói olyan tantervekkel, tankönyvekkel és oktatási segédletekkel, módszertani útmutatókkal lássák el a kárpátaljai magyar iskolákat, melyek nem a nyelvi alapú diszkriminációt éltetik tovább, nem nyelvművelői babonákat terjesztenek, hanem tudományosan alátámasztott ismereteket és hasznosítható tudást közvetítenek. A módszertani szemléletváltás másik fontos feltétele, hogy a kárpátaljai magyar nyelvhasználattal kapcsolatos kutatási eredményeink bekerüljenek a kárpátaljai magyar nyelvű iskolai oktatásba, felsőoktatásba és pedagógus-képzésbe, tanártovábbképzésbe. Először a 2005-ben megjelent magyar nyelv tanterv (Magyar nyelv, 2005), próbálta átültetni az oktatás mindennapi gyakorlatába a kutatási eredményeinkre alapozva a hozzáadó (additív) anyanyelv-oktatási szemléletet (Beregszászi 2011, 2014c). Annak felelőssége, hogy az anyanyelv oktatásának szemléletváltása az iskolák mindennapi gyakorlatában is megtörténjen, tulajdonképpen a magyar szakos tanárképzés vállán nyugszik, a kivitelezés feltétele az a tantárgy-pedagógiai tudás és szemlélet, amit a leendő tanárok felsőoktatási tanulmányaik során elsajátítanak. Ezért fordítunk kiemelt figyelmet a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán folyó magyar szakos tanárképzésben a *Magyar mint anyanyelv oktatásának tantárgy-pedagógiája* című tárgyra, amit a kötelező szakmai komponens részeként három félévben hallgatnak a magyar szakosok összesen 9 kredit értékben. Továbbá az alapképzést (BA szint) lezáró szakállamvizsga (záróvizsga) a *Magyar nyelv és irodalom, valamint oktatásuk tantárgy-*

pedagógiája tárgyból történik, ahol az értékelés jelenleg elfogadott és érvényben lévő rendszere szerint az államvizsga-felelet értékének 40%-át a tantárgy-pedagógiai kérdéskörre adott felelet adja (Beregszászi–Cserniczkó szerk. 2008).

A magyarországi felsőoktatásban használatban lévő tantárgy-pedagógiai tankönyvek és segédanyagok nem adaptálhatók teljes mértékben a kárpátaljai viszonyokra. A kárpátaljai magyar közösség kisebbségi helyzetben élő kétnyelvű beszélőközösség (Cserniczkó 1998), ahol az anyanyelv használati köre korlátozott, így a kárpátaljai magyar nyelvvaltozatok, valamint a kárpátaljai magyar nyelvhasználati lehetőségek az anyaországitól eltérő képet mutatnak (Cserniczkó 1998, Cserniczkó 2003a, 2003b). Mindezt az oktatás tervezése és kivitelezése során nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Az anyanyelvi tantárgy-pedagógia nem önálló tudomány, az alkalmazott nyelvészet részeként definiálendő, más tudományok és tudományterületek eredményeinek az oktatásban való hasznosítását végzi. Elsősorban a különböző nyelvészeti diszciplínák eredményeit (leíró nyelvészet, nyelvtörténet, dialektológia, szociolingvisztika, kommunikációelmélet stb.), valamint a pedagógia (elsősorban a neveléstudomány, nevelés-szociológia és didaktika) és a pszichológia eredményeit hasznosítja.

Az anyanyelvi tantárgy-pedagógia fogalma a Rákóczi Főiskolán folyó kurzus folyamán a magyarnak mint anyanyelvnek a tanítását jelenti magyar anyanyelvű gyerekeknek magyar tanítási nyelvű iskolákban Kárpátalján. Egészen más a módszertana a magyar mint idegen nyelv tanításának, illetve a magyar mint másodnyelv (környezeti nyelv) tanításának (Beregszászi 2014d).

A magyarnak mint anyanyelvnek a tanítása során a kárpátaljai magyar iskolákban a következő alapadottságokat kell szem előtt tartani, s a főiskolán folyó magyar szakos tanárképzés ezekre kiemelt figyelmet fordít:

- a kárpátaljai magyarság kétnyelvű beszélőközösség;
- a kárpátaljai magyar nyelvhasználatnak megvannak a sajátos nyelvjárási és kontaktushatásból eredő jellemzői;
- a kárpátaljai magyar gyerekek már meglévő anyanyelvi tudással jönnek az iskolába, a célunk tehát nem az, hogy megtanítsunk nekik egy

nyelvet, hanem hogy tovább fejlesszük az otthoni szocializáció folyamán anyanyelvként elsajátított nyelvet;

- minden anyanyelvi részterület és kompetencia esetében a TOVÁBBfejlesztés az oktatás célja;

- az iskola nem lehet ellensége az otthonról hozott anyanyelvváltozatnak, még akkor sem, ha az természetesen nem egyezik a sztenderddel;

- az iskola feladata a sztenderd nyelvváltozat elsajátíttatása, de nem a gyermekek alapnyelve helyett, hanem mellé téve azt, nem felcserélő, hanem hozzáadó módon;

- a helyi kétnyelvűségi sajátosságokat és a nyelvjárási jellegzetességeket figyelembe véve végezzük az additív tanítást;

- a kárpátaljai magyar beszélőközösség nem egységes, nem egyforma alapnyelvváltozattal megy iskolába egy magyar gyerek, aki színmagyar településen él, egy magyar gyerek, aki egy vegyes lakosságú településen választja a magyar iskolát, illetve egy olyan magyar gyermek, aki például szórványban kezdi a magyar tanítási nyelvű osztályt;

- a tanárnak minden esetben figyelembe kell vennie a tanuló otthonról hozott nyelvhasználati sajátosságait;

- a társasnyelvészeti szemléletet (erről lásd Sándor 2014), illetve a kontrasztív módszert nemcsak azokon az órákon kell alkalmaznunk, ahol a nyelv és társadalom kapcsolatáról, a nyelvi változatosságról, a nyelvjárásokról és azok értékeiről esik szó, hanem *minden nap, valamennyi órán*.

Az anyanyelvi tantárgy-pedagógiai oktatása során szokásos részterületek mellett (olvasástanítás, írástanítás, az előbeszéd továbbfejlesztése, nyelvtanítás, helyesírás-tanítás, fogalmazástanítás, szövegelemzés), illetve azokon belül a főiskolán folyó magyar szakos tanárképzésben a *Magyar mint anyanyelv tanításának tantárgy-pedagógiája* című tárgy kiemelt figyelmet fordít a helyi magyar közösséggel összefüggő speciális ismeretanyagra is. Olyan témakörök kapnak kiemelt figyelmet a tantárgy programjában, mint:

- Az anyanyelvi nevelés módszertani elvei. Az anyanyelv oktatásának hozzáadó (additív), illetve felcserélő (szubtraktív) lehetősége.

- A kárpátaljai magyar iskolákban folyó anyanyelvoktatás eredményessége.

– A hozzáadó szemlélet és a kontrasztív módszer szükségessége és helyénvalósága a kárpátaljai magyar iskolákban.

– A verbális repertoár és a kommunikatív kompetencia. A nyelv változatossága, a nyelvi változatok. A kárpátaljai magyar nyelvjárások.

– A nyelvi változatosság, a nyelvjárási jelenségek és a kontaktushatások megközelítése az oktatás során.

– A tanuló szociális hátterének és nyelvhasználatának összefüggései. A nyelvi hátrányos helyzet fogalma és kezelése az oktatás során, lehetséges megjelenési formái.

Az oktatás mind a többségi, mind a kisebbségi helyzetben lévő közösségek esetében a nyelvtervezési célok elérésének egyik leghatékonyabb eszköze, hiszen az oktatási intézmények minden esetben valamely társadalmi, gazdasági és/vagy politikai célok mentén szervezik tevékenységüket. Az oktatás így a vállalt és a rejtett társadalmi célok megvalósításának legjobb terepe, és mindig valamilyen ideológia mentén folyik. Ez határozza meg mind az oktatás tartalmát, mind a megvalósítás lehetséges stratégiáit. Az anyanyelv oktatásának esetében ezek az ideológiák meghatározzák egyrészt a nyelvről való vélekedést, másrészt a nyelvvel való boldogulás lehetőségeit. Az anyanyelvi nevelés folyamata során sztereotípiákat oszthatunk, terjeszthetünk, legalizálhatunk és konzerválhatunk a mindenkor választott ideológiá(k)nak megfelelően. Ezért van kiemelt jelentősége annak, hogy a tanárképzés során milyen ideológiák fogannak meg a leendő magyar szakos tanároknak.

Évtizedekig mind Magyarországon, mind a határon túli magyar régiókban, a szocializmus homogenizáló ideológiájának megfelelően az egynormájú, felcserélő szemléletű, a különbségek elmosására törekvő, a nyelvi változatosságot figyelmen kívül hagyó anyanyelvi oktatás folyt az iskolákban. Az 1990-es évektől kezdődően számos tudományos kutatás bizonyította az effajta oktatási szemlélet eredménytelenségét, Kárpátaljára vonatkozóan például az Iskola 2000 vizsgálat (bővebben lásd pl. Beregszászi 2002, Beregszászi–Márku 2003). A régi beidegződések és eredménytelen módszerek azonban nem múltak el nyomtalanul, hanem sajnos a mai napig befolyásolják az anyanyelvi nevelés (alacsony) hatékonyságát is a kárpátaljai magyar iskolákban. Ezért a magyar szakos tanárképzés mellett nagyon fontos szerepe van a folyamatos pedagógus-

továbbképzéseknek is abban, hogy a kárpátaljai magyar iskolákban a magyar mint anyanyelv oktatása eredményes, és a közösség oktatástervezési céljaival kompatibilis legyen. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar tanszéki csoportjának oktatói ezért rendszeres előadói a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség és a Területi Pedagógus-továbbképző Intézet által szervezett magyar szakos továbbképzéseknek.

A fentiek gyakorlati megvalósításához alapvetően az anyanyelvi nevelés folyamatának újragondolására van szükség, ami társasnyelvészeti alapú, hozzáadó szemléletű, funkcionális, kontrasztív elveken nyugvó anyanyelv-oktatási szemlélettel érhető el (vö. Beregszászi 2012).

Reményeim szerint a megfogalmazott szellemiségben folyó magyar szakos tanárképzés és tanár-továbbképzés hozzájárulhat ahhoz, hogy oktatási intézményeink ne terjesszék, hanem csökkentsék a nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi szempontból is tarthatatlan előítéleteken alapuló diszkriminációt, illetve növeljék a magyar mint anyanyelv oktatásának eredményességét Kárpátalján.

IRODALOM:

- Beregszászi Anikó 2002. *Magyar nyelvi tervezés Kárpátalján. Célok, problémák, feladatok*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- Beregszászi Anikó 2011. Ideológiák, kutatási eredmények a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatásban és a hasznosíthatóság gyakorlata. In: Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán, Márku Anita szerk. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*, 59–70. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó – Hodinka Antal Intézet.
- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Beregszászi Anikó 2014a. Új témák, változó szemlélet. Az anyanyelvi nevelés új iránya a kárpátaljai magyar középiskolákban. *Anyanyelv-pedagógia* 2014/1. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=504>
- Beregszászi Anikó 2014b. Új tendenciák a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelésben a tantervek, a tankönyvek és a tankönyvírás tapasztalatainak tükrében. In: Vančo Ildikó – Kozmács István szerk. *A kisebbségi magyar nyelvtanítás kihívásai a 21. század elején*, 31–46. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv és Irodalomtudományi Intézet.

- Beregszászi Anikó 2014c. „Anyanyelvünk peremén” is otthon: a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés helyzete és céljai. In: Beregszászi Anikó – Hires-László Kornélia szerk. *Meszelt falakon túl. Születésnap kiadvány a Kótyuk István tiszteletére*, 11–24. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport – Hodinka Antal Intézet.
- Beregszászi Anikó 2014d. Угорська мова як (друга) іноземна у загальноосвітніх навчальних закладах Закарпаття. In: Bárány Erzsébet – Csernicskó István szerk. *Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції / Az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*, 82–88. Ungvár: Видавництво В. Падяка.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk. 2008. *Államvizsgaprogram a magyar szakos BA képzés számára*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft. – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Molnár József – Molnár Anita 2010. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Márku Anita 2003. A kárpátaljai magyar középiskolások nyelvhasználatáról. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 179–207. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2003a. A kárpátaljai magyar közösség verbális repertoárja. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 55–67. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István 2003b. A nyelvek a nyelvhasználati színtereken. Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 68–86. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István szerk. 2010. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet.
- Csernicskó István – Karmacs Zoltán 2009. Magyar nyelv és irodalom szakos képzés a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán. *Eruditio – Educatio. A Selye János Egyetem Tanárképző Karának tudományos folyóirata* 2009/2: 83–87.
- Magyar nyelv 2005. 5–12. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára*. Kótyuk István és mtsai szerk. Csernyivci: Bukrek.
- Sándor Klára 2014. *Határtalan nyelv*. Bicske: SZAK Kiadó.

A NEMEK ÉS A NYELVJÁRÁSI ATTITÚD ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL EGY KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS TÜKRÉBEN

Dudics Lakatos Katalin

1. A nők és a férfiak beszédére vonatkozóan számos, szinte már közhelynek számító vélemény él a köztudatban. Már egész kisgyermekként is találkozhatunk erre vonatkozó megjegyzésekkel: a kislányok nem beszélnek csúnyán, lányok nem mondanak ilyet, a férfiak káromkodnak, a nők nem, a nők igényesebben, választékosabban beszélnek, mint a férfiak stb.

Azt, hogy a társadalmi nemek és a nyelvhasználat között valójában vannak-e összefüggések, s az ebből adódó különbségeknek mi az oka, az utóbbi években számos munka kutatta (Reményi 2001, Pálmainé 2007: 612–622, Juhász–Kegyesné 2011, 2013).

A dialektológiai kutatások már régebben is kitértek a nők és a férfiak nyelvhasználatára közötti különbségekre, melyek mögött felfedezték a munkamegosztás, a társadalmi és a családi szerepek hatását (Varga 1982, Szabó 1983, Kiss 1991). A 20. század első felében azok a megállapítások voltak túlsúlyban, melyek szerint a férfiak pontosabban tudják kifejezni mondanivalójukat, határozottabbak, műveltebbek. Hiszen a nők a tűzhely mellett, otthon foglalatostkodtak, a továbbtanulás, a közéletben való szerep a férfiak kiváltsága volt. A század második felére, a városiasodás hatására ez jelentősen változott: a nők szerepköre bővült, s ezzel együtt nyelvileg is sokkal újítóbbá váltak. Az egyre magasabb presztízsű (l. a nyelvjárási attitűdök változásáról: Kiss 1998: 315–317, 2001: 219–225) köznyelv is körükben terjedt inkább, s gyermekeik szocializálása során is ehhez igyekeztek igazodni.

S éppen ezeknek a társadalmi/nyelvhasználati változásoknak a következményeként magyar nyelvterületen a nyelvjárásokhoz, a nyelvjárási beszélőkhöz egyre több előítélet (mind negatív, mind pozitív) kapcsolódott:

- Ma már kevesen beszélnek nyelvjárásban
- A nyelvjárás helytelen, csúnya beszédmód

- A nyelvjárás érték
- A nyelvjárásokat ápolni, őrizni kell
- A nyelvjárás fölösleges, nincs rá szükség
- Nálunk nem beszélnek nyelvjárásban, régiesen

Bizonyított, hogy mind Magyarországon, mind kisebbségi környezetben alacsony presztízsű ez a változat annak ellenére, hogy a magyar anyanyelvi beszélők jelentős része elsődlegesen ezt sajátítja el. Az érzelmi kötődés viszont a rejtett presztízsét erősítheti a társadalmilag kevésbé elismert változatnak is.

Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy összefügg-e a nyelvjárások megítélése az adatközlő nemével, s ha igen, a nők vagy a férfiak nyilatkoznak-e pozitívabban (l. Sándor 2001), illetőleg a nők válaszaiban hogyan nyilvánul meg az innovatív nyelvhasználat és a hagyományoshoz való esetleges érzelmi kötődés, ragaszkodás kettőssége.

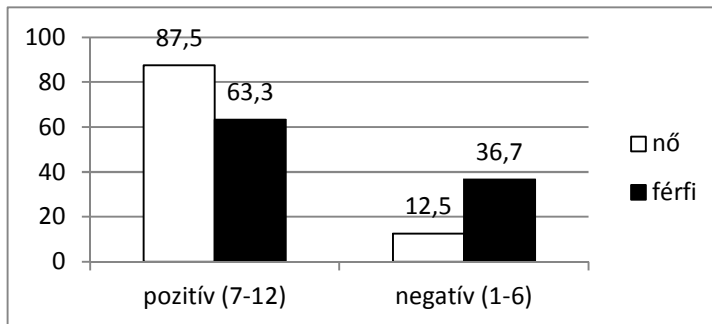
2. A vizsgálat anyagát 2006 és 2008 között gyűjtöttem kérdőívvel Kárpátalja 46 magyar tananyelvi iskolájában (általános és középfokú iskolákban). Arról kérdeztem a kilencedikes és az érettségi előtt álló fiatalokat, hogy miként vélekednek anyanyelvükről, az államnyelvről, a magyar nyelv változatairól, különös tekintettel a nyelvjárásokra. A kérdőív végén a köznyelvi norma-ismeretükre vonatkozó feladatok is voltak.

A felmérésben összesen 1490 fiatal vett részt, 826 (55,4%) nő és 664 (44,6%) férfi.

3. Bár Kárpátalján 2005-től a modern, hozzáadó anyanyelv-oktatási szemléletet közvetítő tantervek vannak érvényben, a valóságban nem könnyű a hosszú évtizedek alatt rögzült előítéleteket legyőzni. Hiszen a korábbi, felcserélő szemlélet erősen stigmatizálta, kerülendőnek tüntette fel a nyelvjárásokat. Ezt igazolta több vizsgálat is, melyből kiderül, hogy azok a fiatalok, akik magyar nyelvből jobb érdemjegyűek, jobban ismerik a magyar köznyelv normáit, ugyanakkor elmarasztalóbban nyilatkoznak a nem standard nyelvváltozatokról (Beregszászi–Márku 2003: 179–207, Lakatos 2010). Az Iskola–2000 felmérés eredményei szerint a nők az írásos feladatok során többször produkáltak/választottak köznyelvi alakokat (Beregszászi–Csernicskó 2006). Ezzel összefüggésben érdemes megnéznünk (1. ábra), milyen érdemjegyre teljesít az 1490 fiatal magyar nyelv órán:

1. ábra. A tanulók magyar nyelvből szerzett érdemjegyeinek nemek szerinti megoszlása (%)

N=1490

$\chi^2 = 121,439$, $df=1$ $p<0,000$

A számok láttán ismét egy sokat hallott mondat juthat eszünkbe: „A lányok jobban tanulnak, jobban teljesítenek, mint a fiúk”. A fent említett összefüggésekre alapozva arra számíthatunk, hogy a jobb érdemjegyű nők negatívan viszonyulnak a nyelvjárásokhoz.

4. Mielőtt azonban a nyelvjárásokról való vélekedéseket áttekinténénk, meg kell tudnunk, hogy a vizsgált korosztály tisztában van-e azzal, hogy mi a nyelvjárás. Az adatközlők több mint a fele (65,4%) határozta meg a nyelvjárások fogalmát valamilyen módon. Szignifikáns a különbség ($\chi^2=53,113$, $df=1$, $p<0,000$) a lányok és a fiúk válaszolási aránya között: a nők 73,5%-a, míg a férfiaknak csak 55,4%-a írt választ a kérdésre. A meghatározásokat áttekintve az is kiderül, hogy anyanyelvüknek ezt a változatát legtöbbször régiként, megőrzendő hagyományként említik, de legjellemzőbb sajátosságát, a területi különbségeket is sokan említik:

„Hát szerintem azt nevezik nyelvjárásnak, akik a régies szavakat használják, ez inkább vidéken fordul elő”

„Nyelvjárásnak egy adott településre, vidékre jellemző beszédformát nevezzük”.

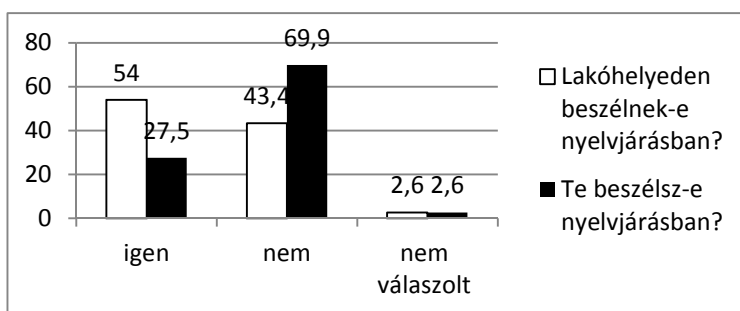
Mindkét nem esetében elmondható, hogy a nyelvjárást aktívan használt kommunikációs eszközként kevesen említik. Akik mégis, azok részéről erős távolságtartó attitűd érződik a megfogalmazás stílusán.

Ugyanez a távolságtartó hozzáállás nyilvánul meg, amikor arra válaszoltak a fiatalok, hogy lakóhelyükön beszélnek-e nyelvjárásban, ille-

tőleg, hogy ők beszélik-e ezt a változatot. A nemek válaszai között nincs lényeges különbség

2. ábra. A Lakóhelyeden beszélnek-e nyelvjárásban? és a Te beszélsz-e nyelvjárásban? kérdésre érkezett válaszok megoszlása (%)

N=1490

Az igen válaszok aránya a lakóhelyük beszédére vonatkozóan kétszer több, mint a saját nyelvhasználatukra vonatkozóan: környezetükben használják ezt a „régies” beszédmódot, de ők maguk nem.

Azt viszont 61,7%-uk mondja, hogy nem beszél minden helyzetben egyformán. A nők közül lényegesen ($\chi^2=11,863$, $df=2$, $p<0,003$) többen (65,1%) változtatnak beszédmódjukon a beszédhelyzettől, a beszédpartnertől függően, mint a férfiak (57,5%). Ők jobban igyekeznek alkalmazkodni a környezethez, megfelelni az elvárásoknak, indoklásaikban felfeltűnik a tudatos nyelvhasználatra való törekvés.

„Ha Viskén vagyok, akkor viskiesen beszélek, ha Beregen, akkor csak „tisztán” magyarul”;

„Néha, ha Magyarországról érkező emberrel találkozom, vagy városi magyarral, akkor választékosabban beszélek velük”.

Ám az arányokat az előző kérdésnél látott számokkal (2. ábra) összevetve arra kell gondolnunk, hogy saját bevallásuk alapján ugyan változtatják a nyelvváltozatokat, de verbális repertoárjukban nem ismerik el a szemükben alacsony presztízsű nyelvjárást, vagy egyszerűen nincsenek is tudatában, hogy használják ezt a változatot. Hiszen a nyitott kérdésekre adott válaszokból kiderül, hogy különböző szituációban a kötetlenebbnek érzett szleng használatát, illetve a szülőkkel, tanárokkal használt választékosabb nyelvhasználatot említik legtöbben:

„Attól függ, hogy kivel beszélek, mivel egy fiatal személlyel nem úgy fogok beszélni, mint egy időssel, vagy egy orvossal”;

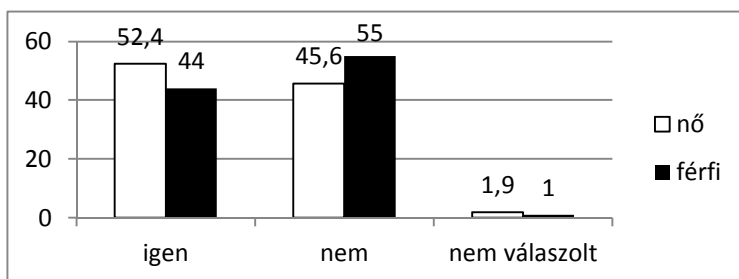
„Ha mondjuk a szüleimmel beszélek, akkor nem mondok olyan szavakat, amiket a barátaimmal használok, mert ők ezt a beszédet amit mi beszélünk, úgy sem értenék”.

Azt már a 60-as években is megjegyezték A magyar nyelvjárások atlaszának gyűjtői, hogy az adatközlők mások nyelvhasználatában inkább felismerik, elismerik a köznyelvtől eltérő nyelvi elemet, mint sajátjukban (Imre 1963: 279–283). Nincs ez másként 50 év elteltével sem: adatközlőim 71,9%-a szerint a szomszéd településen beszélnek nyelvjárásban az emberek (egy falusi kilencedikes lány megfogalmazásában: *„Tájszólásban beszél, amikor nem úgy beszél, mint mi, és nehéz megérteni őt”*).

Amikor azt kértem tőlük, hogy soroljanak kifejezéseket, amit a szomszédban (a nyelvjárási beszélők) másképp mondanak, a lányok jóval nagyobb arányban válaszoltak: legtöbbször valódi vagy alaki tájszót említettek, szembeállítva az általuk használt „helyes” alakokkal. Ez ismét tudatosabb nyelvszemléletükre, az elvárásokhoz való igazodásukra utal: jobban figyelnek a nyelvi jelenségekre, fogékonyabbak a különbségekre.

3. ábra. A szomszéd település nyelvhasználatát jellemezni képes, példákat soroló tanulók arányának nemek szerinti megoszlása (%)

N=1490

$\chi^2=13,686$, $df=2$, $p<0,001$

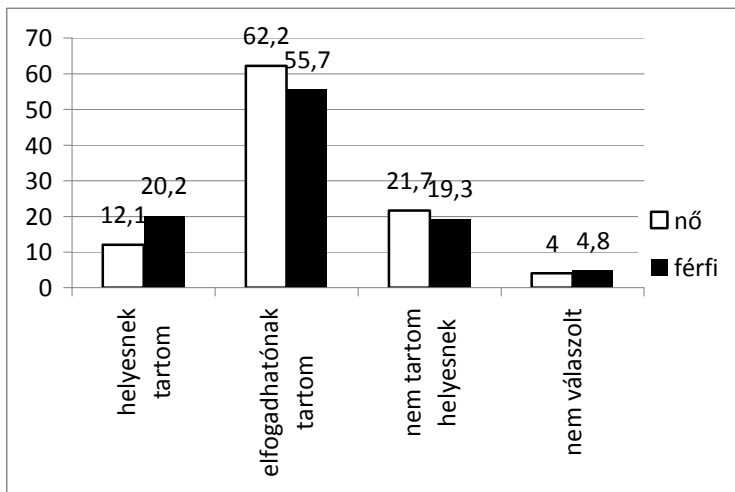
A példaként sorolt kifejezéspárokból viszont nagyon sokszor az derül ki, hogy az általuk használt, normatívnak gondolt szó sem köznyelvi

kifejezés: *tolík–furík–tacska, szanda–slípec, lóca–lóka, sikákó–sikanyó, villonyfa–sürgönyfa, katucs–bokréta, sürjen–sürven.*

Azt, hogy hogyan vélekednek a mindig mindenütt nyelvjárásban beszélő emberekről, a 4. ábrán láthatjuk:

4. ábra. A Hogyan vélekedsz azokról az emberekről, akik mindig mindenhol nyelvjárásban beszélnek? kérdésre kapott válaszok nemek szerinti megoszlása (%)

N=1490

$\chi^2=19,502$, $df=3$, $p<1,000$

Ebben az esetben is megfigyelhető a nemek kapcsán az a különbség, amire a korábbiakban is utaltak a számok: a női adatközlők nagyobb arányban jelölték a semlegességre utaló, elfogadhatónak tartom választ, s jóval kisebb arányban tartják egyértelműen helyesnek a nem köznyelvi változat használatát, mint a férfiak. Ők maguk igyekeznek a beszédshituációhoz igazítani nyelvhasználatukat, elvárják ezt másoktól is, de igyekeznek nem egyértelműen negatívan nyilatkozni azokról, akik erre „nem képesek”. Az indoklásokból jóindulatú, de kissé lekicsinylő viszonyulás érződik.

Elfogadhatónak tartja, mert:

„nekik is megvannak a szokásaik és megértik egymást”,

„maguk közt így könnyebb, de idegen helyen nehezen lehet megérteni őket”,

„ők már így élnek, és ezen nincs joga senkinek változtatni”,

„nem mindenki született olyan környezetbe, ahol lehetősége lett volna a tiszta beszédre”,

„nem mindenkinek könnyű normálisan beszélni”.

A fiúk válaszai viszont inkább semlegességet, közönyösséget sugallnak.

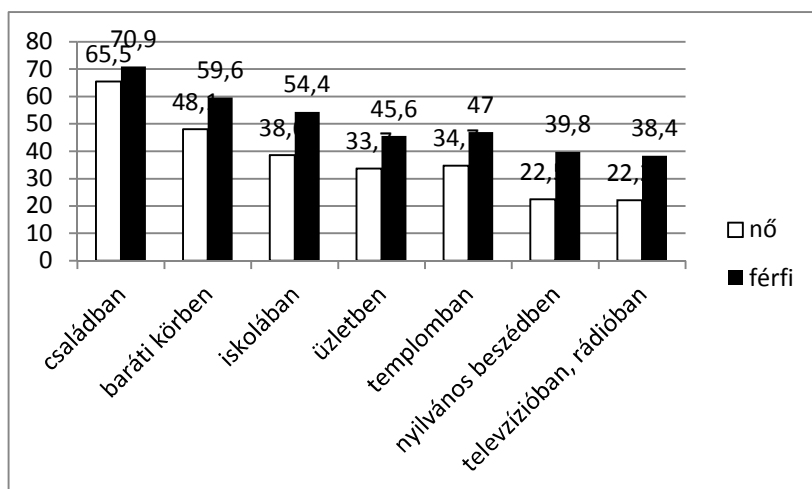
Elfogadhatónak tartja, mert:

„ők ezt szokták meg”, „nem muszáj mindenkinek ugyanúgy beszélni”, „nincs megszabva, hogy hogy beszéljenek”, „nem zavar”, „nem szégyen”, „ők így szokták meg, és nekik ez természetes”.

Ez a szignifikáns különbség megfigyelhető a nemek válaszai között akkor is, amikor arról kellett nyilatkozniuk, hogy mennyire zavarja őket a nyelvjárási beszéd különböző beszédszíntereken:

5. ábra. A Mennyire zavar a nyelvjárási beszéd a következő beszédszíntereken? kérdésre kapott „egyáltalán nem zavar” válaszok nemek szerinti megoszlása (%)

N=1490

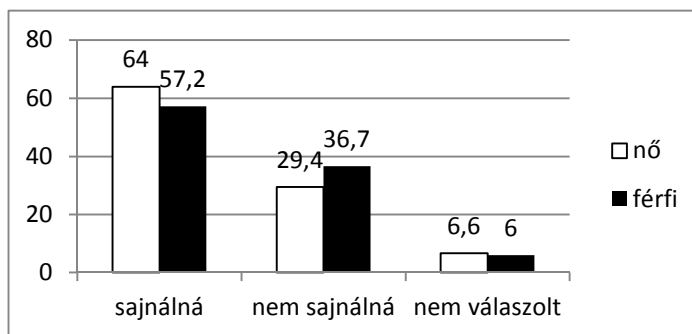
Mindkét nem esetében egyre kisebb az egyáltalán nem zavarja választ jelölők aránya, minél nyilvánosabb a színtér. Az is látható, hogy a nők jóval kevésbé tartják elfogadhatónak a nem normatív változatot még az informális helyzetben is. Ez a köznyelvi norma használatával szembeni

igényükre utal, s arra, hogy körükben a nyelvjárásoknak, nyelvjárási beszélőknek nincs nagy presztízszük.

A rejtett presztízszre vonatkozó kérdésnél viszont éppen az ellenkező arányokat láthatjuk: a lányok, bár legtöbb szintéren zavarja őket ennek a változatnak a használata, nagyobb arányban sajnálkoznak, ha eltűnnének nyelvünknek területi változatai.

6. ábra. A *Sajnáltnád, ha kivesznének a nyelvjárások?* kérdésre kapott válaszok nemek szerinti megoszlása (%)

N=1490

$\chi^2=9,004$, $df=2$, $p<0,011$

Indoklásaikból érzelmesség, a hagyományok iránti tisztelet érződik. Ők a nyelvjárásokat a múlt maradványainak tekintik:

„Ez az őregek nyelve, és szép is”,

„A nyelvjárások nagyon szép szokások és kár értük”,

„Attól, hogy néha zavar, azért érdekes hallani, hogy egy nyelvet másképp is lehet beszélni”,

„Ez is a nyelvnek egy színes formája, és emellett hagyományok is elvesznének”.

5. Az 1490 kárpátaljai iskolás válaszait áttekintve kijelenthetjük, hogy az adatközlők igyekeznek elhatárolódni a nyelvjárásoktól, beszélőitől: többségük azt mondja, hogy nem beszélnek semmilyen nyelvjárást. A lányok és a fiúk viszonyulása között azonban lényeges különbségek vannak.

A lányok válaszaiból az derül ki, hogy jóval érdeklődőbbek a nyelvhasználatot érintő kérdéseket illetően: nagyobb arányban foglalmazták

meg, mi a nyelvjárás, nagyobb arányban változtatnak beszédmódjukon szituációtól függően.

A kapott válaszokból arra következtethetünk, hogy a nők követendő mintaként, normaként a magyar köznyelvet tekintik, s úgy gondolják, az általuk használt változat ennek megfelel.

A férfiak jóval közömbösebben nyilatkoznak: ők inkább távolságtartóbban, óvatosabban fogalmaznak a nyelvhasználati kérdésekkel kapcsolatban. Jóval engedékenyebbek a nyelvjárásokkal szemben is. A lányokat nagyobb arányban zavarja ennek a változatnak a használata, viszont jobban is sajnálnák, ha nem lenne.

Ezekből arra következtethetünk, hogy a nők inkább igyekeznek megfelelni azoknak az elvárásoknak, amit szerintük velük szemben állítanak, mint a férfiak. Az ennek nem megfelelő nyelvhasználatról pedig elmarasztalóbban, negatívabban vélekednek, nyilatkoznak. A „rég, hagyományos” beszédnek viszont körükben jóval nagyobb a rejtett presztízse: nem szeretnék, ha elveszne, eltűnne a „múlt” egy darabkája.

Ez a kettősség párhuzamba állítható azzal a társadalmi folyamattal, amire bevezetőmben már utaltam: a nők régi és új szerepével, s az ezzel összefüggésben lévő régi és új nyelvhasználatukkal. Nyelvjárási attitűdjükben is felfedezhető a régi tisztelete az újításra való törekvésük mellett. Ez nagyon jó kiindulópont lehetne a szituatív kettősnyelvűség felé, ha a rejtett presztízis valódi társadalmi elismertséggé válna. Ehhez viszont arra van szükség, hogy nyelvhasználatunkat, azok jellemzőit megismerjük/megismertessük, elismerjük/elismertessük. S így a modern anyanyelv-oktatási módszerek a gyakorlatban is megvalósíthatóbbá válnának, s a kettősnyelvű fiatalok (nők és férfiak egyaránt) igényeikhez, elvárásaikhoz mértén váltogathatnák az ismert nyelvváltozatokat beszédhelyzettől függően.

IRODALOM:

- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2006: *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó–Márku Anita 2003: *A kárpátaljai magyar középiskolások nyelvhasználatáról*. In: Csernicskó István szerk.: *A mi szavunk járása*. Ungvár: PoliPrint, 179–207.
- Imre Samu 1963: Hol beszélnek legszebben magyarul? *Magyar Nyelvőr* 87, 279–283.

- Juhász Valéria–Kegyesné Szekeres Erika szerk. 2011: *Társadalmi nem és nyelvhasználat* 1. Válogatott szemelvények az angol és a német szakirodalomból. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Juhász Valéria–Kegyesné Szekeres Erika szerk. 2013: *Társadalmi nem és nyelvhasználat* 2. Válogatott szemelvények az angol és a német szakirodalomból. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Kiss Jenő 1991: A nemek és a nyelvjárási nyelvhasználat. *Magyar Nyelv* 87, 86–89.
- Kiss Jenő 1998: A nyelvjárásokhoz és a köznyelvhez való viszonyulás: attitűdváltozások a magyar nyelvközösségben. In: Zoltán András szerk.: *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK Keleti szláv és Balti Filológiai Tanszéke, 315–317.
- Kiss Jenő szerk. 2001: *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris.
- Lakatos Katalin 2010: *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje*. PhD-értekezés. ELTE BTK, Kézirat.
- Orsós Anna 2007: A magyarországi beás nők és férfiak nyelvhasználat. *Educatio* 4, 612–622.
- Reményi Andrea Ágnes 2001: Nyelv és társadalmi nem. *Replika* 45-46, 153–161.
- Sándor Anna 2001: A nyelvi attitűd kisebbségben. *Magyar Nyelv* 97, 87–95.
- Szabó József 1983: *A mondatszerkesztés nyelvészeti vizsgálata a nagykovácsi nyelvhasználatban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Varga Józsefné 1982: Szociolingvisztikai tanulmányok Osli község nyelvéből. *Magyar Nyelvjárások* 24, 51–67.

ПРО ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДУ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА УГОРСЬКУ І З УГОРСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

Ковтюк Іштван

За останні роки часто виникають недоліки у навчанні української мови у школах з угорською мовою навчання. Питання обговорюється, у тому числі, і фахівцями Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (Bárány–Csernicskó 2009, 2013, Beregszászi–Csernicskó 2005, 2009, 2011, 2012, Csernicskó 2009, 2011a, 2011b, 2012a, 2012b, Csernicskó–Melnyk 2010, Melnyk–Csernicskó 2010a, 2010b). Менше уваги виділяють дослідники проблемам перекладу з української мови на угорську і з угорської мови на українську. На саме це звернемо увагу у нашій статті.

Угорська мова відрізняється від української і генетично, тобто за походженням, і типологічно, тобто за граматичною структурою. Українська мова разом з усіма слов'янськими, германськими (англійська, німецька, шведська, датська і т. п.), романськими (французька, італійська, іспанська, португальська і т. п.), балтійськими і т. п. мовами генетично входить до індоєвропейської сім'ї мов. Угорська мова з усіма фінно-угорськими та самодійськими мовами належить до уральської сім'ї мов, її найближчими спорідненими є хантійська і мансійська, а далі фінська, естонська, мордвинська, марійська, удмуртська і т. п. мови.

З точки зору засвоєння мови більш важливою є типологічна відмінність української та угорської мов.

Українська мова – мова флективна, в якій граматичні словоформи утворюються заміною флексій, що є носіями декількох (трьох а то й більше) значень (наприклад, флексія *-ою* виражає рід, число і відмінок). Угорська мова належить до аглютинативних мов, у яких словоформи утворюються шляхом приєднання до основи різних (іноді по 4–5) афіксів, кожна з яких є носіями одного окремого (в рідких випадках двох або більше) граматичних значень, тобто слово

має більш складну структуру, ніж в українській мові, і навіть тотожні граматичні значення виражаються різними граматичними засобами, що у свою чергу дуже утруднює засвоєння мовної системи.

Українська та угорська мови – генетично неспоріднені. Істотні відмінності спостерігаються як в лексичній системі, так і в граматичній будові цих мов. Тому при перекладі з однієї мови на другу ми зустрічаємося з неабиякими труднощами.

У галузі лексики:

Між словами цих обох мов немає точної відповідності. Еквівалентними можемо вважати хіба тільки однозначні слова: *метал fém, кропива csalán, сирники gyufa, молекула molekula, жюрі zsűri* і т. п., але конструкції, в яких вони вживаються, дуже часто не співпадають.

Наприклад: *довір'я bizalom: ввійти у довіру bizalmába férkőzik* (дослівно: пробратися у довір'я); *користуватися довірою кого-небудь bizalmát élvezni valakinek* (дослівно: насолоджуватися довірою кого-небудь); *ставитися з довірою до кого-небудь bizalommal van valaki iránt* (дослівно: матися з довірою до кого-небудь);

дощ eső: проливний дощ záporoső (ливень), дрібний дощ szemerkélő eső (мряка), передбачається дощ esőre áll (дослівно: стоїть на дощ), *пішов дощ megered az eső (пустився дощ), дощ перестав elállt az eső* (дослівно: зупинився дощ);

молоко tej: молоко з-під корови frissen fejt tej (дослівно: свіжо надоєне молоко);

трава fű: лікарські, цілющі трави gyógyfüvek, порости травою rég a sírban nyugszik (досл.: давно спочиває у могилі), *як виросте трава на помості majd ha fagy* (досл.: коли поморозить), *тихше води, нижче трави nagyon szegény* (досл.: дуже бідний), *про мене хоч трава не ростиме fűtülök a világra* (досл.: свищу на світ).

Однозначне слово в іншій мові може мати два або більше відповідників:

arány пропорція, співвідношення;

fuvar возіння, перевезення, транспортування;

hártya перетинка, оболонка, плівка;

füst дим, чад;

трава fű, ґуер;
kalauz провідник, кондуктор;
horgony якір, кітва, кітвиця;
континент földrész, kontinens;
скін pusztulás, elmúlás, vég, halál; *до скону* holtáig, *до скону*
 віків az idők végezetéig;
скепсис kétely, kétkedés, szkepszis i m. n.

Слову в іншій мові можуть відповідати лексичні паралелі (з
 різною експресивністю):

élősdі живоїд, *жироїд*;
élet життя, живіт;
azonnal зразу, ізразу;
kiskorától змалу, змалку, ізмалу, ізмалку, ізмалечку;
makrokozmosz макрокосм, макрокосмос;
aranytetős золотоверхий, златоверхий і т. п

Набагато частіше зустрічаємося з тим, що окремі значення
 багатозначних слів в іншій мові мають окремі еквіваленти, контекс-
 туальне вживання яких або їх лексикалізовані словосполучення у
 двох мовах не співпадають наприклад:

nyelv 1. мова; *говорити українською мовою* beszél ukránul
володіти якою-небудь мовою jól beszélni valamilyen nyelven; 2. *язик*;
показати язика kiölti a nyelvét (досл.: висунути язика); *бігти*
висолопивши язика lógó nyelvvel fut (досл.: бігти висячим язиком); *у*
нього добре підвішений язик jól fel van vágva a nyelve (досл.: у нього
 добре надрізано язика); *тримати язик за зубами* tartja a száját
 (досл.: тримати рот); *забути язика в роті* eláll a szava (досл.: у нього
 слова перестають); *зірвалося з язика* kicsúszott a száján (досл.:
 висковзнуло з рота); *прикусити язика* elhallgat (досл.: замовчати);
язик розв'язався megered a nyelve (досл.: язик пүстився); *тіпун тобі*
на язик ragadjon le a nyelved (досл.: хай тобі язик прилипає);

мова 1. elv 2. beszéd(mód), kifejezés mód; *пряма мова* egyenes
 idézet; *непряма мова* függő beszéd, függő idézet; *частини мови*
 szófajok; *відібрало мову* elakadt a szava (досл.: у нього застряло
 слово); *про що йде мова?* miről van szó? (досл.: про що є слово); *про*

szó 1. *слово; вставне слово* közbevetett szó, *модальне слово* módosítószó, *сполучне слово* névmási kötőszó, *похідне слово* származékszó, *повнозначне слово* tartalmas szó vagy fogalomszó, *службове слово* viszonyzó, *вказівне слово* utalószó, *слово в слово* pontosan szó szerit, *шóрол шóра, закидаму слово за кого* szót szól valakiért, *не на словах, а на ділі* nem szavakkal, hanem tettekkel, *бракує слів* nem talál szavakat, *помилка на слові* nyelvbólítás, *повідати на слово комусь* bízik valakinek a szavában, *перекинутись*

словом з ким szót vált valakivel, *кидати слова на вітер* a levegőbe beszél, *слова лайки* szitokszó, кáromkodás, *солоне слово* obszcenitás; 2. *бесзед, beszélés* (мовлення); *дар слова* beszédкészség, *художне слово* szépirodalom, *надати слово кому* szót ad valakinek, *позбавити слова кого* megvonja a szót valakitől, *заклучне слово* zárszó, *вступне слово* bevezető beszéd, *слово-привіт* üdvözlőbeszéd, *надгробне слово* gyászbeszéd; 3. *mondás, szólás*; *марні слова* hasztalan beszéd, *за словами кого* ahogy valaki mondani szokta; 4. *адотт шзз, ігзрет* (обіцянка); *дати слово* szavát adja, *держати слово* állja a szavát, *додержати слово* megtartja a szavát, *зламати слово* megszegni az ígétét, *слово честі* becsületsszó; 5. *дальзззззз* (текст вокального твору); *класти на музику слова* szzvezet megzenésít.

Наведені вище приклади яскраво свідчать, наскільки важливо засвоїти слово у повному обсязі його значень і разом з тими основними сполученнями і фразеологізмами, в яких воно виступає, бо їх дослівний переклад є нісенітницею. Треба всіяко добиватися, що, наприклад, просте речення „Készülök a matematikaórához” ученъ не переклав так: „Я готуюсь до годинника математики”, а сформулював правильно: „Я готуюсь до уроку математики”.

При засвоєнні мови треба звернути велику увагу і на омоніми, особливо на ті, з яких один компонент існує в обох мовах, але іноді з відмінністю в фонетичному оформленні:

*бал*¹ – bál (вечір з танцями) і *бал*² – 1. pont (цифрова оцінка); 2. fok (одиниця виміру сили природних явищ);

*метр*¹ – méter (одиниця довжини); *метр*² – metrum (віршовий розмір); *метр*³ – mester (учитель, наставник);

*директор*¹ – igazgató, direktor і *директор*² – direktor (провідник у радіоапаратурі);

*директриса*¹ – direktrix, vezérvonal (математичний термін); *директриса*² – igazgatónő;

*джин*¹ – gin (вид горілки); *джин*² – dzsinn (злий дух в арабській міфології);

*запал*¹ – gyutacs (вибуховий пристрій); *запал*² – keh (хвороба коней); *запал*³ – léhásodás (пошкодження зерна у колосі).

Через відсутність категорії граматичного роду в угорській мові угорцям важко звикнути до статевої відмінності у назвах істот, оскільки випадки такого лексичного відрізнення за родом в угорській мові рідкі (*király–királynő* *король–королева*, *herceg–hercegnő* *герцог–герцогиня*, *színész–színésznő* *актор–актриса*, *költő–költőnő* *поет–поетеса*, *tanító–tanítónő* *учитель–учительница*, *szarvasbika–szarvasűnő* *олень–олениця*, *elefánt–elefánttehén* *слон–слониха* і т.п.), а в українській мові загальнопоширені. Ці словопари в угорській мові мають один спільний еквівалент:

учень–учениця *tanuló*, *хімік–хімічка* *vegyész*, *глухий–глуха* *süket*, *француз–француженка* *francia*, *заєць–зайчиха* *nyúl*, *горобець–горобчиха*, *горобка* *veréb*, *перепел–перепелиха*, *перепелиця*, *перепілка* *fűg*, *лев–левиця* *oroszlán*, *тигр–тигриця* *tigris* і т.п.; у разі необхідності статевого відрізнення до форм жіночого роду назв осіб додається слово *нő* *жінка*: *німка* *német nő*, *росіянка* *orosz nő*, а до назв тварин – слово *нőstény(e)* *самка*: *жирафа* *zsiráf nősténye*, *лисиця* *nőstény róka*, до назв птахів – слово *tojó(ja)* *несучка*: *горобчиха* а *veréb tojója*, *тетерка* а *fajd tojója* і т. п.

Еквівалентами дуже поширених в українській мові, але не властивих і рідко вживаних в угорській мові зменшувальних форм імен і прислівників виступають вихідні форми слів без суфіксу суб'єктивної оцінки:

берег, бережок, бережечок *part*, *дощ, дощик, дощичок* *eső*, *дівка, дівонька, дівочка, дівча, дівчина, дівчинонька* *kislány*, *ластівка, ластівонька* *fecske*, *квітка, квітонька, квіточка* *virág*, *баба, бабуня, бабуся, бабусенька, бабусечка* *nagyanya, nagyanyó*, *парубок, парубочок, парубча, парубчак, парубчення, парубчина, парубчак, паруб'я, паруб'яча* *legény*, *коза, козлиця, козуня* *kecske*, *козеня, козенятко, козенятчко, козля, козятко, козятчко* *kiskecske* і т. п., різні контекстуальні відмінки емоційної забарвленості яких при перекладі можна перекладати тільки описово, перефразуванням, і лише зрідка з відповідною суфіксальною формою.

При засвоєнні української лексики велику плутанину можуть заподіювати ті іншомовні запозичення з спільним етимологом, які засвоїлися обома мовами з тотожністю значень або одного з значень,

але відрізняються за фонетично-морфологічним оформленням (різні рефлекси звуків, зберігання чи утрата закінчення етимона тощо) і тотожність у семантиці навіює облудливу, хибну тотожність звукової форми слів і навпаки. Наприклад:

аскет aszkéta (а не: aszkét), *поза* róz (а не: róza), *програма* program, *прем'єра* premier, *премія* prémium, *препарат* preparátum, *примат* primátus, *прогноз* prognózis, *стиль* stílus, *профілактика* profilaxis, *галактика* galaxis, *палеозой* paleozoikum, *мезоліт* mezolitikum, *префікс* prefixum, *евфемізм* eufemizmus, *позиція* pozíció, *пропозиція* propozíció, *препозиція* prepozíció, *детерманізація* determináció, *комуніст* kommunista, *фашист* fasiszta, *прагматист* pragmatista, *женьшень* ginseng, *пончо* poncho, *ідальго* hidalgó, *прелюдія* preludium, *крецендо* crescendo, *постфактум* post factum, *плерер* plein air, *босанова* bossa nova, *китаєць* kínai, *фінікійці* föníciaiak, *філістим'яни* filiszteusok, *економія* ökonómia, *екуменічний* ökumenikus, *целібат* cölibátus, *емігрант* emigráns, *консультант* konzultáns, *сектант* szektáns, *мутант* mutáns, *елегантний* elegáns, *інтелігентний* intelligens і т. п.

Велику розбіжність спостерігаємо в українській і угорській транслітерації окремих іншомовних власних імен різних типів:

Еней Aeneas, *Енеїда* Aeneis, *Іліада* Iliász, *Одісея* Odüsszeas, *Паллада* Pallasz, *Артеміда* Artemisz, *Демосфен* Demoszthenész, *Фетида* Thétisz, *Афродіта* Aphrodité, *Венера* Vénusz, *Езоп* Aiszoposz, *Есхіл* Aiszkülosz, *Піфагор* Püthagorasz, *Фалес* Thalesz, *Афіни* Athén, *Візантія* Bizánc, *Вавилон* Babilon, *Фінікія* Fönícia, *Македонія* Macedónia, *Китай* Kína, *Венеція* Velence, *Відень* Bécs, *Євфрат* Eufrátesz, *Крим* Kréta, *Крез* Krózus, *Геєна* Gyehenna і т.п.

Власні імена з мов, що користуються латиницею, в угорській мові вживаються в графічній формі оригіналу, без усяких змін, а в українській мові передаються транслітерацією їх вимовних форм, що спричиняє неабиякі труднощі при їх засвоєнні, особливо тих, вимова яких у двох мовах значно відрізняється. Важко ототожнювати особи чи об'єкти, ім'я або назва яких у двох мовах мають різне написання і звучання. Наприклад:

Гете – Goethe (вимова: gőte), *Декарт* – Descartes (вимова: dékárt), *Жан-Жак Руссо* – Jean-Jacques Rousseau (вимова: russzó), *Дюма* – Dumas (вимова: dümá), *Текерей* – Theckerey (вимова: szekőré), *Бекон* – Bacon (вимова: békn), *Монтеск'є* – Montesquienу (вимова: monteszkjő), *Рабле* – Rabelaise (вимова: rablé), *Бомарше* – Beaumarchais (вимова: bomársé), *Пучіні* – Puccini (вимова: puccsíni), *Боккаччо* – Boccaccio (вимова: bokáccso), *Монтень* – Montaigne (вимова: monteny), *Ріодежанейро* – Rio de Janeiro (вим.: rió de zsaneiró), *Монбланк* – Mont Blanc (вим.: monblank), *Ермітаж* – Ermitage (вим.: ermitázs) і т. п.

В українській мові, аналітичній за своїм характером, безліч таких лексикалізованих словосполучень, яким в угорській мові, що має синтетичний характер, відповідають складні слова (це може викликати проблеми при перекладі, тим паче, що багато з них можуть виступати у ролі вільних словосполучень):

державна мова államnyelv, державний кордон államhatár, державні екзамени államvizsga, народна пісня népdal, народний танець néptánc, народні маси néptömeg, яблучне пюре almaпүрэ, яблучна кислота almasav, киснева палатка oxigénsátor, настінний годинник falióra, кишеньковий злодій zsebtolvaj, кишенькові гроші zsebpénz, ключова вода forrásvíz, мінеральна вода ásványvíz, термальне джерело melegforrás, гаряча ванна melegfürdő, туалетне мило piperezappan;

зал для очікування váróterem, обкладинка платівки hanglemezborító, перехід кордону határátlépés, сфери виливу hatáskör, виконання плану tervteljesítés, зрада батьківщини hazaárulás, знак питання kérdőjel, історія розвитку суспільства társadalomtörténet, телефонний код регіону területkód, перевищення службових повноважень hatáskörtúllépés, десять Божих заповідей tízparancsolat, вирахування квадратури területszámítás, буря оплесків tapsorkán, відмінювання імен névszóragozás, аналіз речення mondatelemzés;

мило для прання mosószappan, чаша для кави kávéscsésze, дошка для прасування vasalódeszka, кран для гарячої води melegcsap, лосьйон для тіла testápoló, шкатулка для речей шиття varródoboz, глечик для молока tejesköcsög, конкурс на проект

tervpályázat, *свідомство про шлюб házasságlevél, погоня за ефектом hatásvadászat, лампа з м'яким світом hangulatlámpa, придатний до вживання használható, підлога з підігрівом melegpadló* і т. п.

У засвоєнні угорцями української мови великі труднощі заподіює наголос. В угорській мові лексичний наголос зовсім відсутній, оскільки він не фонематичний, тобто немає функції розрізняти значення слів, є тільки синтаксичний, логічний наголос, місце якого постійне – на першому складі слова, що виділяється. В українській мові лексичний наголос – фонематичний, він є змінним (може з'являтися на будь-якому складі слова) і непостійним (із зміною словоформи може змінювати місце), тому на засвоєння його треба звертати велику і постійну увагу з перших кроків вивчення української мови. Приклади:

zamír bemérés – *замір* szándék, *замок* vár, erőd – *замок* zár, lakat, *заміряти* megmér, felmér – *заміряти* kigondol, kiagyal, *заноситися* elsodródik, elkeveredik valahová – *заноситися* elkopik, elnyüvődik, *мука* kín – *мука* liszt, *тетеря* fajt – *тетеря* fajdfióka, *олень* szarvasnak а ... (birtokos eset) – *олень* szarvasborjú, *наказати* ráfog, megrágalmaz – *наказати* megparancsol, *находити* lel, talál – *находити* megjár, távolságot megtesz, *заплачу* sírva fakadok – *заплачу* megfizetek valamit, *запал* hév, lelkesedés – *запал* 1. gyutacs 2. keh; *ворог* ellenség – *вороги* ellenségek, *козак* kozák – *козаки* kozákok, *комар* rovar – *комахи* rovarok, *церкви* templomnak а ... (birt. eset) – *церкви* templomok, *пурга* hóvihar – *пурги* hóviharok, *свічу* gyertyát – *свічу* világítok, *засув* retesz, tolózár – *засув* bedugta, *причепи* pótkocsik – *причепи* kapcsold össze і т. п.

У галузі граматики:

На відміну від української мови, слова в угорській мові граматично неформлені, тобто не мають закінчення (флексії), за якими можна було би визначити їх граматичні ознаки, внаслідок чого імена не розрізняються за родовими формами і за відмінюванням. Більшість афіксів (показників і прилепів) угорської мови є носіями одного граматичного значення, тоді як афікси української мови більшістю є граматично багатозначними, наприклад флексія -ою – жіночого роду, орудного відмінку однини.

Відмінювання імен в угорській мові значно відрізняється від українського: воно здійснюється не заміною закінчень, а приєднанням до імені показників (множини, належності, множинної належності, 12 афіксів особово-присвійності та їх комбінацій) та одного відмінкового прилепа (приклейки), внаслідок чого іменник у кожному відмінку має 42 форми (замість двох – однинної й множинної – форм в українській мові). В угорській мові іменники мають 25 відмінків (18 – для кожного іменника, останні тільки для деяких), а прикметники і прислівники – ще три відміни, тому іменник має 756 відмінкових форм, а деякі іменники – по 1050 (замість 14 форм однини і множини в українській), більшість яких можна перекладати на українську тільки описово.

Наприклад: *kezeiddel з твоїми руками, gyermekeinket наших дітей, barátainkéival з тими, що належать нашим друзям, szomszédaimétől від тих, що є у володінні моїх сусідів* і т. п.

До форми називного відмінку можуть приєднатися післялоги (усього близько 150), співвідносні з прийменниками української мови. Можна уявити, яке багатство значеннєвих відмінків можуть виражати ці граматичні форми і конструкції.

Порівняно з українським, форми множини іменників в угорській мові вживаються значно рідше. Наприклад:

збирати помідори leszedni a paradicsomot, укривати рози betakarja a rózsát, помити руки kezét mos, нарвати квіти virágot szed, тратити гроші pénzt költ, почистити зуби fogat mos, не виказати словами szóval az ki sem mondható, готує уроки tanulja a leckét, винищують ліси pusztítják az erdőt, рубати дрова fát vág, приймати гостей vendéget fogad, розводити руками széttárja a karját, розводити коней lovat tenyészt, купувати меблі bútort vesz, оставатися в дівках vénlány marad, брати в солдати bevenni katonának, на очах виступили сльози könnybe lábadt a szeme, залишився в дураках bolonddá tették, не в силах зробити nincs ereje (képtelen) megtenni, ходити по гриби gombát szedni megy, сидіти на яйцях ül a tojáson, ритися в кишенях a zsebében kotorászik, виводити в люди кого-небудь embert nevel valakiből, поїхати на води gyógyfürdőre megy, якими вітрами mi szél hozott, гратися в жмурки

szembekötősdit játszik, *зрікатися від своїх прав* lemond a jogáról, *на крилах вітрів* a szél szárnyán і т. п.

На відміну від української мови, іменників, що вживаються тільки в формі множини, в угорській мові немає, крім окремих – більшістю іншомовних – географічних назв і назв установ: *Alpok Альпи*, *Kárpátok Карпати*, *Amerikai Egyesült Államok Сполучені Штати Америки*, *Magyar Államvasútok Угорська державна залізниця* та ін. Українські множинні іменники перекладаються на угорську формою однини або формою множини залежно від того, позначають вони один предмет чи кілька. Назви парних частин тіла і відповідного одягу (*штани*, *рукавиці*, *туфлі* та ін.) вживаються в угорській у формі однини, а якщо йдеться тільки про одне з них, то до назви додається означення *fél пів*, *polovina* або *egyik один із*: *з одною рукою fél kézzel*, *з одним вухом fél füllel*, *на одне око fél szemére*, *один із моїх ніг egyik lábam* і т. п.

Внаслідок відсутності граматичного оформлення і морфологічних ознак більшість безсуфіксних прикметників, зокрема ті, що визначають предмети за кольором, за матеріалом, за розміром, за зовнішніми прикметами і внутрішніми властивостями, не відрізняються за формою від відповідних іменників і є граматично багатозначними. Наприклад:

hideg 1. холод 2. холодний, -a, -e, meleg 1. тепло 2. теплий, -a, -e, fehér 1. біле 2. білий, -a, -e, vörös 1. червоне 2. червоний, -a, -e, fém 1. метал 2. металевий, -a, -e, kő 1. камінь 2. камінний, -a, -e, üveg 1. скло 2. скляний, -a, -e, vas 1. залізо 2. залізний, -a, -e.

süket 1. глухий, глуха 2. глухий, -a, -e, néma 1. німий, німа 2. німий, -a, -e, boldog 1. щасливець 2. щасливий, -a, -e, bolond 1. дурень 2. дурний, -a, -e, szerény 1. скромник 2. скромний, -a, -e, fösvény 1. скупар 2. скупий, -a, -e і т. п.

Присвійних прикметників в угорській мові немає, вони перекладаються відповідним іменником у синтаксичній функції присвійного означення (що є еквівалентом неузгодженого означення у формі родового відмінку), а то і складним словом. Наприклад:

мамина книга anyá(m) könyve, сестрина хустка a nővér(em) kendője, братів велосипед a bátyá(m) kerékpárja, солов'їний спів a

fülemüle dala, *Шевченкова поезія* Sevcsenko költészete, *Миколина звичка* Mikola szokása; *овеча шкіра* báránybőr, *лисича нора* rókal yuk, *лебединий пух* hattyúprém, *лебедина зграя* hattyúcsapat, *гусяче перо* lúdtoll, *качає яйце* kacsatojás і т.п. Складним формам найвищого ступеня в угорській мові відповідають екстремальні форми найвищого ступеня: *якнайшвидший* legesleggyorsabb, *щонайкращий* legeslegjobb, *щонайменший* legeslegkisebb та ін.

За відсутність морфологічних ознак прикметники в угорській мові в ролі препозитивного означення не узгоджуються з означуваним словом:

від високих гір a magas hegyektől, *високими горами* magas hegyekkel, *на високій полонині* a magas havason та ін. Якщо прикметникове означення слідує за означуваним словом або відокремлюється, то узгоджується з ним у числі й відмінку: *купив я хусточку червону* vettem kendőt, pirosat, *винагороджують учнів старанних* megjutalmazták a tanulókat, a szorgalmasakat.

Не узгоджується у числі прикметник у ролі непрямого додатка: *нас вважають гордими* minket büszkének tartanak, (а не: büszkének), *ми прикидалися хворими* betegnek tettünk magunkat (а не: betegeknék).

Після всіх кількісних – власне кількісних і неозначено-кількісних – числівників іменник в угорській мові вживається виключно у формі однини називного відмінку: *один учень* egy tanuló, *два учня* két tanuló, *п'ять учнів* öt tanuló, *три гривні* három forint, *десять гривень* tíz forint, *мало книг* kevés könyv, *багато людей* sok ember, *безліч справ* rengeteg dolog. Для угорця важко звикнути до узгодження числівникових означень з одного по чотири з іменником, особливо тих, що змінюються і по родах: *один стіл* egy asztal, *одна парта* egy pad, *одно вікно* egy ablak, *два учня* két tanuló, *дві подружки* két barát, *у двох словах* két szóban і т.п.

Порядкові числівники в угорській мові не мають морфологічних ознак і не узгоджуються: *всі четверті класи* minden negyedik osztály, *перші лідируючі* minden első befutó і т.п.

Система займенників української та угорської мов суттєво не відрізняються, але в еквівалентності деяких займенників окремих розрядів є певні розбіжності.

Важко засвоюються угорцями незвичні для них родові форми особового займенника третьої особи, особливо тоді, коли вони співвіднесені з назвами неістот, граматичний рід яких немає статевої мотивації. Еквівалентом форм *він, вона, воно* є *ő*, а форми *його, її* – *őt*.

Особові займенники в угорській мові не змінюються за відмінками. Еквівалентами до українських форм непрямих відмінків виступають суплетивні присвійно-особові прислівники: *мені, тобі, йому ... nekem, neked, neki ..., зі мною, з тобою, з ним... velem, veled, vele ..., наді мною, над тобою, над ним ... fölöttem, fölötted, fölötte ..., для мене, для тебе, для нього ... részemre, részedre, részére ...* і т. п.

Займенниками ввічливості в угорській мові виступають *ön*, *мага*, що мають форму третьої особи однини, їх відповідником в українській мові є *ви* – займенник другої особи множини, розрізнявати функцію якого можна тільки в конкретній ситуації: *ви знаєте* *ti tudjátok* – *ви знаєте* *ön tudja*, *прошу вас* *kérlek titeket* – *прошу вас* *kérem önt*.

Угорським відповідником зворотного займенника *себе* є *мага*, який однак змінюється за особами, співвідносно з особою діючого (підмета): *magam, magad, maga ...* : *я звинувачую себе* *hibáztatom magam(at)*, *ти звинувачуєш себе* *hibáztatod magad(at)*, *він звинувачує себе* *hibáztatja magát*, *ми візьмемо з собою* *magunkkal visszük*, *ви візьмете з собою* *magatokkal viszitek*, *вони візьмуть з собою* *magukkal viszik* і т. п.

Зворотний займенник *magam, magad, maga ...* виступає й еквівалентом означального займенника *сам, самий, сама, саме*, що вживається для підсилювання особових займенників й іменників: *я сам піду за ним* *én magam megyek érte*, *ти і сам знаєш* *te magad is tudod*, *її саму пропонували* *őt magát ajánlották*, *з ним самим треба погоджувати* *vele magával kell egyeztetni*, *сам директор дав вказівку* *maga az igazgató utasított*.

Фразеологізми з *сам* (*сама, само, самі*) перекладаються, звичайно, відповідним зворотом чи виразом: *само собою розуміється* magától érthetődig, *сам на сам* 1. egyes-egyedül 2. magától, *сам-один* egymaga, *сам по собі* önmagában, *сам не свій* nincs magánál.

Вказівні підсилені займенники *цей самий, ця сама, це саме, той самий, та сама, те саме* співвідношені з угорськими ототожнено-вказівними ugyanaz, ugyanaz: *цю саму пісню* ugyanezt a nótát, *та сама думка* ugyanaz a gondolat, *цю саму дитину* ugyanezt a gyereket, *мі самі особи* ugyanazok a személyek і т. п.

Угорськими еквівалентами присвійного займенника *свій, своя, своє*, крім зворотного займенника magam, magad, maga ... можуть бути і прикметники saját, tulajdon *власний*: *своїм умом* a magam eszével, *від свого імені* a magam nevében, *за свій рахунок* saját számlájára, *обертається навкруги своєї осі* saját tengelye körül forog, *своїми руками* a tulajdon két kezemmel і т. п.

На відміну від українського, присвійні займенники в угорській мові не можуть виступати в функції узгодженого означення: вони замінюються відповідними особовими займенниками або зовсім упускаються – особливо в ненаголошеній позиції –, через те що обов'язкове особово-присвійне закінчення означуваного слова вказує точно на особу займенника: *мій син* a fiam – az én fiam, *моя рука* a kezem – az én kezem, *наш дім* a házunk – a mi házunk; у третій особі множини особовий займенник не узгоджується в числі: *їхній сад* az ő kertjük (а не az ők kertjük). У функції інших частин речення в споживанні присвійних займенників і займенників останніх розрядів у двох мовах суттєвих відмінностей немає. В угорських еквівалентах прийменникових форм неозначених та заперечних займенників, що утворені частками *будь-, до-, ні-* та ін. частка не відділяється від займенника: *будь з ким* bárkivel, *казна з ним* valakivel, *аби в кого* akárkinél, *ні від кого* senkitől, *ні про що* semmiről, *ні про якого компромісу* semmilyen engedményről і т. п.

Семантико-граматичні категорії дієслів української та угорської мов взагалі співвідносні, але в системі дієслів цих двох мов є суттєві відмінності, зокрема в узгодженні окремих дієслівних форм. Пасив в обох мовах може утворюватися лише від перехідних дієслів,

але на формотворення пасивного стану в українській мові впливає і видова належність перехідного дієслова. Дієслово недоконаного виду має пасивну форму з постфіксом *-ся*: *дім будується* épül a ház, *рішення приймається* a határozatot jóváhagyják, *вулиці підмітаються* seprik az utcákat і т.п., якщо дієслово доконаного виду, то воно має тільки аналітичну форму пасиву, що виражається за допомогою пасивного дієприкметника минулого часу і особовими формами допоміжного дієслова *бути*: *постанова буде прийнята* a határozatot jóvá fogják hagyni або *a határozat jóvá lesz hagyva*, *через тебе я була бита* kikaptam (megverték) miattad, *я зайнятий* el vagyok foglalva, *книжка буде видана* a könyv ki lesz adva, *будинок зруйнований* az épület le van rombolva і т. п.

В угорській мові синтетичні пасивні форми дієслів утворюються суфіксами *-atik*, *-etik*, *-tatik*, *-tetik*, однак ці форми в сучасній мові дуже незвичні і вживаються рідко, в тих випадках, коли не можливо встановити або неважливо назвати агенса дії. Відповідні українські форми перекладаються активними чи зворотними дієсловами: *в кінці речення ставиться крапка* a mondat végére pontot teszünk (досл.: ... ставимо крапку), *будується нова школа* új iskolát építenek – *új iskola épül*, *для будування виділяється ділянка* részleget jelölnek ki az építésre, *хворий поміщається в лікарню* a beteget befektetik a kórházba, *горіхи оббиваються жердиною* karóval verik le a diót і т. п. Часто вживані в українській мові аналітичні пасивні форми перекладаються на угорську здебільшого активними формами дієслів: *вулиці намощені* az utcákat kikövezték, *трава буде скошена* a fűvet le fogják kaszálni і т. п., але якщо наголошується не процес протікання дії, а стан підмету, який виник унаслідок певної дії, то вони співвідносні з відповідними угорськими пасивними конструкціями, утвореними за допомогою особових форм дієслова *буття* і дієприслівника перехідного дієслова: *ворота відчинені* a kapu ki van nyitva, *наказ був виданий* a parancs ki volt adva, *результати будуть виголошені* az eredmények ki lesznek hirdetve, *худоба буде нагодована* a jószág meg lesz etetve і т. п. Якщо дієприслівник пасивної конструкції утворений від неперехідного дієслова, то йому в українській мові часто відповідає активна форма: *meg vagyok fázva* я замерз, *el vagy fáradva* ти

утомився, el van ájulva він знепритомнів, но : fel vagyok öltözve я одягнений.

Співвідносні з пасивними дієприкметниками українські предикативні форми на *-но, -то* зі значенням результативного стану теж перекладаються на угорську пасивною конструкцією: *поле було зорано a mező fel van szántva, козаченька вбито a kozák meg van ölte, пшеницю посіяно a búza el van vetve.*

Угорським дієсловам середньо-зворотного стану зі значенням повертання дії на суб'єкт (*mosakodik умиватися, öltözködik одягатися, fésülködik розчісуватися, táplálkozik харчуватися, készülődik готуватися* і т. п.), зі значенням взаємності дії (*találkozik зустрічатися, ölelkezik обніматися, csókolózik цілуватися, kergetőzik ганятися* і т. п.), зі значенням внутрішньої дії, душевного процесу (*gyönyörködik любуватися, álmélkodik здивуватися, vágyakozik тужити – нудьгувати, búsul журитися – сумувати, mérgelődik сердитися – гніватися, gondolkodik думати* і т. п.) в українській мові відповідають зворотні або активні форми, а активним угорським дієсловам (*nevet сміятися, harcol боротися, játszik гратися, versenyez змагатися, elválík 1. відділятися 2. розлучатися, dadog заїкатися* і т. п.) – зворотні українські форми.

Угорські дієслова каузативного стану зі значенням замовлення і заподіювання дії (підмет не є агенсом дії) можна передавати по-українськи тільки описово: *ruhát varrat дати пошити костюм, elviteti a szemetet заставляти відвезти сміття, megnevelteti a közönséget викликати сміх у публіки, telefonáltat a barátjának попросити кого-небудь зателефонувати другу* і т. п.

В угорській мові відсутня категорія виду, що в українській мові пронизує всю систему дієслова і належить до ширшої категорії аспектуальності з суміжними значеннями способів дії. Видові форми дієслів перекладаються на угорську різними аспектуальними формами залежно від граматичного значення: формам недоконаного виду можуть відповідати дуративні (*давати ad, дивитися néz, ходити jár, писати ír*) або фреквентативні (*подавати adogat, розглядувати nézeget, походжати járkál, пописувати írogat*), а формам доконаного виду – префіксальні перфективні (*віддати visszaad,*

подивитися megnéz, написати megír, leír, felír), суфіксальні однократні (*стукнути koppint, блиснути villan, тупнути dobbant, гавкнути vakkant, плеснути csobban*) або інхоативні (з починальним значенням) форми (*заграти rázendít, зазвучати felzúg, загоріти kigyúl, вирушити elindul, спалахнути fellángol*). Однак у більшості випадків угорська мова не диференціює дію за її видовою ознакою: *давати, дати ad, виучувати, виучити megtanul, вираховувати, вирахувати kiszámít, заходити, зайти bemegy, накривати, накрити betakar, letakar* і т. п.

Категорії перехідності і неперехідності в українській та угорській мовах співвідносні, але у керуванні дієслів є суттєві відмінності.

В угорській мові перехідне дієслово керує виключно знахідним відмінком: *újságot olvas читати газету, vacsorát főz готувати вечерю, fát vág рубати дрова, meszeli a falat білуги стіну* і т. п., тоді, як в українській мові перехідне дієслово може керувати й іменником у формі родового відмінку:

а) якщо це зумовлено семантикою слова: *просити допомоги segítséget kér, досягти мети célt ér, хотіти мру békét akar, шукати долі keresi a boldogságot, послухатися поради megfogadja a tanácsot, бажати сили, здоров'я і довгих років життя erőt, egészséget és hosszú életet kíván, додержати свого слова megtartja a szavát, докласти зусиль latba veti erejét, вимагати згоди egyezséget követel* і т. п.

б) коли прямий додаток має значення партитивності (дія переходить на частину предмета чи речовини): *випити склянку молока iszik egy pohár tejet, з'їсти кусок хліба eszik egy szelet kenyeret, додавати небагато муки hozzáad egy kevés lisztet, посипати ще сахару még tesz bele cukrot* і т. п.;

в) коли прямий додаток мислиться як неозначений: *принеси голки hozz egy tűt – він приніс голку elhozta a tűt, винести стільця kivisz egy széket – винести стілець kiviszi a széket* і т.п.;

г) коли при перехідному дієслові є заперечна частка не: *не бачити світу nem lát világot, не ловити рибу nem fog halat, не читати письма nem olvassa a levelet, не любити музики nem szereti a zenét,*

не замовити обіду nem rendel ebédet, *не освітлювати вулиці* nem világítja ki az utcát і т. п.

Родовим відмінком керує і присудкове слово *немає, нема*, якому в угорській мові відповідає заперечне дієслово *nincs* – при повторному запереченні *sincs* з іменем у називному відмінку: *нема часу* nincs idő, *мене тут немає* (én) nem vagyok itt, *немає вплину* nincs megállás, *немає виходу* nincs kiút, *і дров немає* tüzelő sincs; але в фразеологізмі: *нема за що дякувати* nincs mit köszönni.

Окремі дієслова в обох мовах у конкретному контексті можуть бути то перехідними, якщо керують формою знахідного відмінка, то неперехідними, якщо не матимуть прямого додатка: *говорити правду* igazat beszél (mond) – *говорити по українськи* ukránul beszél, *він бачить дітей* látja a gyerekeket – *від добре бачить* jól lát, *він чує музику* zenét hall – *він слабо чує* rosszul hal, *танцювати чардаш* csárdást táncol – *добре танцювати* jól táncol і т. п.

Еквівалентами багатьох неперехідних дієслів в угорській мові виступають перехідні: *віддячувати за послугу* meghálálja a szívességet, *дякувати за допомогу* megköszöni a segítséget, *відмовити у згоді* elutasítja az egyezséget, *хитати головою* ingatja a fejét, *махати хусткою* kendőt lobogtat, *знижувати плечима* vállat von, *усоромитися* szégyent vall, *обходитися без пальта* nélkülözni tudja a kabátot і т. п.

Перехідне дієслово *мати*: *маю, маєш* ... немає еквівалента в угорській мові. Утвореним з ним словосполученням відповідають конструкції з безособовим дієсловом буття *van*, *van*nak є (для однини і множини) та його часовими формами – в заперечних формах із заперечним дієсловом *nincs*, *nincsenek* *немає*, при повторному запереченні *sincs*, *sincsenek* *і немає* –, при якому об'єкт дії виступає в формі називного відмінку і ролі підмета, а агенс дії виражається його (підмета) відповідними особово-присвійними афіксами, в наголошених позиціях ще й суплетивними формами давального відмінку особових займенників: *я маю досвід* (nekem) van tapasztalatom, *ти не маєш сміливості* (neked) nincs merszed, bátorságod, *він і поняття не має про це* (neki) erről fogalma sincs, *ми*

не мали впливу (nekünk) nem volt befolyásunk, якщо матимеш час на (neked) lesz időd і т. п.

Слабке – прийменникове і безприйменникове – керування дієслів в українській та угорській мовах настільки відрізняється, що його не підвести ні під які правила, тотожним відмінковим формам в угорській відповідають різні відмінкові форми, іноді навіть з лексичними змінами, що становить найбільші труднощі при засвоєнні нерідної мови. Наприклад: *поступатися місцем* átengedi (átadja) a helyét, *поступатися своїм правом* lemond a jogáról, *поступатися на крок* egy lépést hátrál, *не поступатися перед другими* nem alábbvaló másoknál, *не поступатися ні на йоту* egy jottányit sem enged, *поступатися з місця* elhagyja a helyét;

підніматися на ноги talpra áll, *підніматися в ріст* növekedésnek indul, *підніматися на хитрощі* ravaszságához folyamodik, *підніматися на захист* védelmére kel, *піднятися на дзвінок* felébreszti a csengő;

писати олівцем ceruzával ír, *писати під диктовку* tollbamondás után ír, *писати на машинці* géppel ír (gépel), *писати прозою* prózában ír, *писати з великої літери* nagybetűvel ír (kezd);

вийти з хати kimegy a házból, *бігти з гори* leszalad a hegyről, *вітер віє з моря* a szél a tenger felől fúj, *лежати з лівого боку* baloldalt fekszik, *приходьте з полудня* délután jöjjön, *кричати з болю* ordít a fájdalomtól, *плакати з радості* sír örömében, *робити з примусу* kényszerből teszi, *зайняти місце з бою* harccal veszi be a várost, *тріснути з батога* cserdít az ostorral, *нагадувати кого з обличчя* emlékeztet valakire az arca, *знущатися з кого* kigúnyol valakit, *дивуватися з кого* csodálkozik valakin, *побути де* egy hónapig tartózkodik valahol, *вирвати з корінням* gyökerestül kitépi, *вітати з іменинами* névnapja alkalmából felköszönt, *чекати з нетерпінням* türelmetlenül vár, *одружитися з лікаркою* elvesz egy orvosnőt, *удавати з себе спокійного* nyugodtságot erőltet magára і т. п.

Безособових дієслів в угорській мові значно менше, ніж в українській, і точні еквіваленти мають лише декілька з них із значенням явищ природи та буттєвості: *світає* hajnallik (virrad),

смеркає szürkül, *вечоріє* esteledik, *суменіє* alkonyodik, *сніжить* havazik, *підмерзає* fagy; *було і нема* volt nincs, а ті, що означають фізичний або психічний стан людини і випадковість, передаються лексично, описово за змістом, здебільшого особовими формами: *мене нудить* (én) unatkozom, *тебе морозить* téged ráz a hideg, *йому кортить* kedve támadt valamire, *мені примарилося* úgy rémlik nekem, *не віриться* hihetetlen, *мені не спиться* nem bírok aludni, *йому не сидиться* nem bír egy helyben ülni, *хай щастить тобі* legyen szerencséd, *йому повезло* jól járt (szerencséje volt) і т. п.

Морфологічні категорії дієслів (спосіб, час, особа, число) в українській та угорській мовах співвідносні, але утворення дієвідмінюваних форм зумовлено морфологічною структурою мов. На відміну від української, в угорській мові дієслова у всіх морфологічних категоріях мають повну парадигму, тобто окремі особові форми (наприклад, і в минулому часі дійсного способу, у теперішньому і минулому часах умовного способу), синтетичні або аналітичні: *írnék я би писав (тепер)* – *írtam volna я би писав (у минулому)*, *majd írok - писатиму* – *írni fogok буду писати*. Крім загального відмінювання перехідні дієслова в угорській мові мають і об'єктне (означене) дієвідмінювання по всіх категоріях, якщо вони керують означеним прямим додатком: *olvasom a könyvet читаю (цю) книгу* (додаток означений), *könyvet olvasok читаю книгу* (додаток неозначений).

Немає точних еквівалентів у системі дієприкметників двох мов. Активні дієприкметники недоконаного виду співвідносні з угорськими незавершеними активними: *ревучий лев* ordító oroszlán, *летучий птах* szálló madár, *сидячий учень* ülő tanuló; активні доконаного виду – дієприкметниками завершеної дії: *достиглий колос* érett kalász, *замерзла почва* fagyott (fagyos) talaj, *стала ціна* megállapodott ár.

Пасивні дієприкметники співвідносяться з угорськими дієприкметниками завершеної дії: *надумана історія* kiagyalt történet, *завезений товар* behozott áru, *випита склянка* kiürített pohár. Угорські дієприкметники наступної дії передаються лексично, по смислу: *jövőendő századok наступні віки*, *leendő pedagógusok май-*

бутні педагоги, követendő példa приклад, достойний наслідування, eltávolítandó akadály перешкода, яку необхідно ліквідувати і т. п.

Дієприкметниковий зворот в угорській мові здебільшого препозитивний: *учень, стоячий коло дошки* а *táblánál álló tanuló, товар завезений з Німеччини* а *Németországból behozott árú, підмет, виражений займенником* а *névmással kifejezett alany* і т. п.

Дієприкметники в угорській мові не розрізняються за видовою ознакою і вживаються значно рідше, ніж в українській. Дієприслівникові звороти перекладаються на угорську, як правило, підрядним або сурядним реченням: *Мій батько усміхнувся, дивлячись на людей.* – *Apám elmosolyodott, ahogy az embereket nézte* (досл.: ..., коли дивився), *Хома сидів замислений, лише оглядаючи дорогу.* – *Homa ültében elmélázott, csak az utat nézte* (досл.: .., оглядував ...).

У синтаксичній системі української та угорської мов – через єдності загальнолюдського мислення – багато спільного, але в способах вираження окремих, навіть співвідносних граматичних категорій та їх кваліфікації граматиками двох мов є значні розбіжності, зумовлені типом і характером мови, що заподіює учням великі труднощі при їх співставленні і зокрема при синтактичному розборі.

Так наприклад, головним словом у числівникових словосполученнях в українській мові вважається числівник, оскільки він керує відмінком залежного імені: *одна книга, дві книги, шість книг* (шість чого?), а еквівалентні словосполучення в угорській мові кваліфікуються як кількісно-означальні, в яких числівник є залежним словом і не керує формою іменника: *egy könyv, két könyv, három könyv*. Числівникові словосполучення з числівником у називному відмінку можуть виступати у ролі складного підмета, а в угорській граматиці підметом вважається тільки іменник, а числівник – кількісним означенням. У ролі підмета в угорській мові іменник (як і інші імена) може вживатися виключно в формі називного відмінка (таких форм у іменника, утвореного афіксами-приклеями та їх комбінаціями – 42) (називний відмінок по-угорськи: *alanyeset* „підметовий відмінок”).

В угорській мові немає складеного дієслівного присудка; у конструкціях типу *хоче знати* akarja tudni в угорській мові присудком вважається лише само дієслово, а інфінітив – додатком, обставиною а то і підметом: *бажає читати* szeretne olvasni (прямий додаток), *прийшов учитися* eljött tanulni (обставина мети), *мусить вирішити* el kell döntenie (kell - присудок, eldöntenie- підмет), або передається лексично: *закінчив працювати* befejezte a munkát, *може прийти* eljöhet, *вирішив зробити* elhatározta, hogy megcsinálja (підрядне речення).

Прислівники в угорській мові не можуть виступати в ролі присудка. Українські односкладні речення типу „Надворі холодно”, „В кімнаті тепло”, „Під деревами прохолодно” перекладаються описово за змістом двоскладними реченнями: „Kint hideg van”, „A szobában meleg van”, „A fák alatt hűvös van”.

В угорській мові немає непрямих додатків, вони кваліфікуються як обставини різних типів: способу дії, стану, причини, знаряддя, результату, походження, наділяння та ін.: *писати пером* tollal ír, *питу в солдату* beáll katonának, *працювати для блага народу* a nép boldogulásán fáradozik, *стати дорослим* felnőtté válik, *походити з селянської родини* parasztsaládból származik і т. п.

В галузі фонетики:

Фонетична база української та угорської мов досить близька одна до одної у тому розумінні, що більшість звуків, наявних в обох мовах, не відрізняються за кількістю звучності, за місцем і способом творення та м'якістю, однак і тут є окремі відмінності. З перших кроків ознайомлення з українською мовою треба звернути увагу на правильну вимову тих звуків, яких в угорській немає:

на голосний *у*, приголосний *х*, на м'які *л*, *р*, *з*, *с*, і на такі звуки, які за творенням відрізняються від угорських відповідників: на голосні *о*, *а*, на приголосні *г* (в угорській він глухий гортанний щілинний), *л* (в угорській – передньозубний латеральний), *ш* (в угорській – задньозубний щілинний), на відсутність довготи голосних. Вкорінена неправильна вимова їх майже невиправна. Так само з перших кроків треба звернути увагу на чергування голосних *о*, *е* з *і*, *о*, *е*, з нулем звука, *е* з *о* після шиплячих, *о* з *а*, *е* з *і*, *і* з *й*, *у* з *в*,

приголосних *г, к, х* з *ж, ч, ш* і *з, ц, с*, а в дієслівних формах *–д/дж, т/ч, з/ш, с/ш, б/бл, в/вл*, а також на формування навиків орфографії.

Розглядати всіх збігів і розбіжностей в системах двох мов у рамках однієї статті, звичайно, неможливо. Наведені вище приклади, на наш погляд, яскраво свідчать, наскільки відрізняються способи вираження навіть спільних, співвідносних в обох мовах лексичних і граматичних категорій, і з якими труднощами зустрічається той, що хоче оволодіти другою, нерідною мовою.

Оволодіння нерідною мовою має починатися з поступовим оволодінням мовлення, так само, як дитина оволодіє рідною мовою: з окремих слів, зворотів, конструкцій і речень та в їх рамках практично з граматичними категоріями, крок за кроком ускладнюючи, углиблюючи і поширюючи мовленнєвий і мовний, граматичний матеріал. Системну граматику можна вивчити тільки на базі вже більш-менш вільного мовлення, що зробить можливим асоціювати абстрактні граматичні категорії з конкретним мовним матеріалом.

Вважати, що учень засвоїв українську мову, можна тоді, коли він вдосконало володіє її граматичною системою і частиною її лексико-фразеологічного багатства – на засвоєння якої не хватає цілого життя – і може вільно користуватися нею у повсякденній практиці і в рамках своєї спеціальності. А без словників йому не обійтися все життя, навіть при перекладі нескладних текстів з-за пасивного запасу більшості засвоєних слів.

Вміння перекладати має передумовою досконале знання мови перекладу і ґрунтове володіння мовою-джерелом. Складний процес перекладу вимагає й велику практику, до того ще – або передусім – треба мати хист до перекладу. Тому учні навіть старших класів середніх шкіл спроможні перекладати лише прості-простенькі конструкції, речення і тексти. Переклад же спецтекстів – наукових, технічних, художніх тощо – зі складними за будовою реченнями і зв'язком між ними недосвідченому перекладачеві не під силу. Учні середньої школи не володіють навиками перекладу, слабо володіють українською мовою в результаті неправильних методів викладання її (викладання граматики без наявності в учнів мовленнєвого ґрунту, зайве зазубрювання дефініцій граматичних

категорій вже відомих їм з предмету рідної мови, замість звертання їх уваги на відмінності або схожості їх в двох мовах, використання випадково вибраних текстів з художньої літератури замість спеціально складених з повторенням вивчених слів, фраз і граматичних форм для закріплювання тощо).

Шкільні підручники не відповідають сучасним вимогам викладання української мови як нерідної. До сьогодні нема українсько-угорських та угорсько-українських шкільних словників, ні реєстрів спеціальних термінів, які би полегшували учням цю непосильну для них перекладацьку роботу.

ЛІТЕРАТУРА:

- Bárány E., Csernicskó I. 2009. Дослідження українсько-угорських міжмовних контактів у Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II. *Acta Beregsasiensis* 2009/1: 91–112.
- Bárány E., Csernicskó I. 2013. Вивчення української мови у школах з угорською мовою навчання. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* Випуск 8: 72–78.
- Beregszászi A., Csernicskó I. 2005. Українська мова у школах з угорською мовою навчання у соціолінгвістичному аспекті. *Українознавство* 2005/4: 82–86.
- Beregszászi A., Csernicskó I. 2009. The Linguistic Aspects of Current Ukrainian Educational Policy. In: Tarnóczy, Mariann and Kövér, Alexandra eds., *20 Years: Report on the Activities of the Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund in Hungary 1989–2009: A Selection of 20 Studies from the Past 20 Years*, 1–9. Budapest: HAS-Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund.
- Beregszászi A., Csernicskó I. 2011. Угорсько-українські міжмовні контакти в антропонімії. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія* XXIX–XXXI : 237–241.
- Beregszászi A., Csernicskó I. 2012. Викладати як іноземну? Проблеми викладання української мови в школах з угорською мовою навчання. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* Випуск 7: 11–16.
- Csernicskó I. 2009. Проблемні питання викладання української мови у школах з угорською мовою навчання. In: Герцог Ю. ред.: *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*, 105–116. Ужгород: Поліграфцентр Ліра.
- Csernicskó I. 2011a. Ukrainian educational policy and the minorities. In: Szoták Szilvia szerk., *Magyar nyelv és kultúra a Kárpát-medencében*, 11–23. Dunaszerdahely–Alsóőr: Gramma Nyelvi Iroda – UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, 2011.
- Csernicskó I. 2011b. Ще раз про проблеми викладання української мови у школах з угорською мовою навчання. In: Ю. Герцог ред., *Розвиток гуманітарного*

- співробітництва в українсько-угорському прикордонному регіоні: аналіз, оцінки*, 213–224. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Csernicskó I. 2012a. Az államnyelv oktatásának javítására tett kísérletek Kárpátalján. *Alkalmazott Nyelvtudomány* XII (2012)/1–2: 17–31.
- Csernicskó I. 2012b. *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó I. 2013. Якісна мовна освіта як засіб збереження етнічного, мовного та культурного розмаїття Закарпаття. In: *Міжетнічна та міжконфесійна толерантність як чинник консолідації українського суспільства: досвід Закарпаття*, 75–83. Ужгород: Поліграф центр „Ліра”.
- Csernicskó I., Melnyk S. 2010. A független Ukrajna nyelvpolitikai törekvései. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk., *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*, 606–627. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Melnyk S., Csernicskó I. 2010a. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород: ПоліПрінт.
- Melnyk S., Csernicskó I. 2010b. Мовна політика в незалежній Україні. In: М. Вереш та Ч. Фединець ред., *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*, 681–703. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Rácz E. szerk. 1971. *A mai Magyar nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1971.
- Tompai J. szerk. 1969, 1970. *A mai magyar nyelv rendszere* I. (1969), II. (1970). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Безпояско О., Городенська К., Русанівський В. 1992. *Граматика української мови. Морфологія*. Київ.
- Грищенко А. ред.: *Сучасна українська літературна мова*. Київ.
- Ковтюк І. 2009. Основні особливості та проблеми навчання української мови угорцям та перекладу з української мови на угорську і з угорської мови на українську. In: Герцог Ю. ред.: *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи*, 105–116. Ужгород: Поліграф центр Ліра.
- Кочерган М. 2006. *Основи зіставного мовознавства*. Київ: Видавничий центр „Академія”, 2006.
- Майтинская К. 2009. *Местоимения в языках разных систем*. Москва: КД Либроком.
- Рот О. 1961. Короткий нарис граматики угорської мови. In: Чучка П., Рот О., Сак Й. ред.: *Magyar–ukrán szótár*, 855–909. Budapest–Uzshorod: Akadémiai Kiadó – Kárpátontúli Területi Kiadó.
- Рот О. 1961. Короткий нарис граматики угорської мови. In: Чучка П., Рот О., Сак Й. ред.: *Magyar–ukrán szótár*, 855–909. Budapest–Uzshorod: Akadémiai Kiadó – Kárpátontúli Területi Kiadó.

II. KÉTNYELVŰSÉG, NYELVJÁRÁSOK

AZ INTERNETES NYELVHASZNÁLAT KUTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A KÁRPÁTALJAI MAGYAROK GYAKORLÓKÖZÖSSÉGEIBEN

Márku Anita

Az internetes nyelvhasználat tudományos vizsgálata új irány a nyelvészetben. Kialakulóban lévő területe az alkalmazott nyelvészetnek, szociolingvisztikának és a kommunikációtudománynak egyaránt, számos aktuális kutatási problémát (internetes nyelvhasználat és oktatás, identitás, virtuális valóság...) felvető tudományág nemcsak egynyelvű közösségekben, hanem kétnyelvű „gyakorlóközösségekben” is.

Ebben a tanulmányban szeretnék egyrészt egy rövid szakirodalmi és fogalmi áttekintést nyújtani az internetes nyelvészet témakörében végzett kurrens nemzetközi kutatásokról és irányvonalakról, valamint vázolni egy a témában folyó posztdoktori kutatás célkitűzéseit.

Az MTA Posztdoktori Kutatói Programja¹ 2013 szeptemberében indult az MTA Nyelvtudományi Intézetének Többnyelvűségi Kutatóközpontjában Dr. habil Bartha Csilla tudományos munkatárs vezetésével².

1. Mi is az a CMC és CMD? Avagy minek is nevezzetek, internetes nyelvészet?

Mivel az elektronikus kommunikáció angol nyelvterületen hódított először, ezért az első szakirodalmak és kutatások is ehhez a területhez köthetők (Murray 1990; Runkehl, Schlobinski & Sierer 1998; Crystal 2001/2004; Herring 2007, 2011; Bergs 2005; Androutsopoulos 2006; Siebenhaar 2008; Georgakopoulou 2011; stb.). Több tudományág (alkalmazott nyelvészet, szociolingvisztika, kommunikáció) hasonló kérdések mentén, de más-más nézőpontból kezdte vizsgálni a digitális

¹Posztdoktor kutató: Márku Anita, Projektazonosító: (Sz-036/2013)

²Kutatási téma: The internet language use of the communities of practice of Transcarpathian Hungarians (contact phenomena, identity factors, language change/language maintenance, educational issues)

média nyelvhasználatát, mint például: számítógép közvetítette diskurzusok, konverzáció analízis, társadalmi vonatkozások és nyelvi variabilitás. A kutatók figyelme több irányba fókuszált a többnyelvű közösségek mobilkommunikációs nyelvi gyakorlatát vizsgálva is: nyelvi kontaktusok, pragmatikai és szociális aspektusok (vö. Callahan 2004; Paolillo 2011; Goldbarg 2009; Vincze & Harwood 2011, 2012). Vannak, akik multidiszciplináris megközelítésből vizsgálják az internetes nyelvhasználatot, s így kutatásaik központjában a migráció, a nyelv és identitás kapcsolódási pontjai, a globalizáció és a környezet, a kontextusok sokfélesége, sokszínűsége áll (lásd Vertovec 2007; Blommaert & Rampton 2011).

A számítógép közvetítette kommunikáció (továbbiakban CMC³) mibenlétének definiálására a nyelvészek körében már viszonylag korán, a 80-as években, s a 90-es évek elején történtek kísérletek (Herring 2007). Felmerült a kérdés, hogy vajon az írott nyelvhez áll-e közelebb, annak egy változata, hiszen billentyűzet segítségével készül, és a monitoron válik olvashatóvá. Vajon „írott beszéd”-nek (*“written speech”*) tekinthető-e (Maynor 1994), hiszen a szóbeliségre utaló vonásai vannak, mint például: gyors üzenetváltások jellemzik, informalitás, a prozódiai jelzésének gazdag eszköztárával rendelkezik. Vagy egy harmadik típusú kommunikációs formáról van-e szó, *valahol az írás és a beszéd között*, amelyet sajátos produkciós és recepciós szabályszerűségek jellemeznek (Ferrara, Brunner & Whittemore 1991; Murray 1990)?

Az internetes nyelvészet egyik kiemelkedő kutatója, Androutsopoulos (2006: 419) szerint: az internet nyelve(zete) a rengeteg rövidítéssel és egyedi szimbólumokkal kihívás elé állítja a kezdő internet-felhasználókat. Az olyan kifejezések, „címkék” pedig, mint az „*internet-szleng*”, „*háló-szleng*” (*Netzslang*), vagy a „*chat-nyelv*” (*Chattisch, chat speak*) új tévhiteket kreálnak, mégpedig, hogy a CMC a nyelvnek egy nem sztenderd regiszterét jelenti. Ezek a címkék egzotikusként tüntetik fel ezt a regisztert, s azt sugallják, hogy ez egy *furcsa nyelvezet, örült keverék* vagy *egy rakás betű és szám egyvelege*, s az internethasználókról sztereotip kategóriákat kreálnak aszerint, mennyire jártasak ezeknek a nyelvi-kommunikációs sajátosságoknak a használatában (a *haladó felhasználók* már hosszabb ideje használják az internetet, tehát

³ CMC=computer mediated communication

jártasabbak a számítógépes nyelvhasználat fortélyaiiban, mint azok a *kezdők*, akik csak nemrég csatlakoztak a hálózathoz, közösségi fórumokhoz). „Marc Prensky (2001) digitális bennszülötteknek nevezte azokat az egyéneket, akik abban a korban születtek, amikor a digitális-információs technika már a háztartások részévé vált. Azok, akik ennek előtte szocializálódtak, a digitális bevándorlók” (Gyarmathy 2012: 23). Ugyanakkor nem lehet szabályként kijelenti, hogy a digitális bennszülöttek⁴ mindegyike ügyesebben, hatékonyabban használná az info-kommunikációs technológiát, s annak nyelvi eszköztárát, mint egy digitális bevándorló.

A magyar szakirodalomban is többféle terminussal találkozhatunk a CMC megnevezésére. A hazai kutatók többsége szerint sem egyértelmű, hogy a „posztliterális környezetben” megalkotott magánjellegű számítógépes e-mail és chatüzenetek kommunikációs műfaja írott vagy beszélt nyelvi kommunikáció-e. A hagyományos, írott szövegekkel ellentétben az internetes szövegekre a szabályozottság, a normativitás és a szerkesztettség magasabb szintje kevésbé jellemző (Bódi 2004a: 56, 2004b). Az interneten jelentkező spontán szövegek köztes kommunikációs műfaját ebből kifolyólag *írott beszélt nyelvnek* nevezi Bódi (1998: 186; 2004a, 2004b). Balázs Géza ugyanezt a jelenséget *másodlagos írásbeliségként* ismerteti, azonban kiterjeszti ezt az internet mellett a mobiltávközlés sms-szolgáltatásainak, illetve más írásbeli médiumoknak az írásbeliségére is (Balázs 2003: 149, vö. még Dittmann 2001: 10). Bódi Zoltán *szimbolikus írásbeliségnek* (2005), *új beszélt nyelviségnek* (2004a és b) is nevezi, Érsok Nikoletta *virtuális írásbeliségnek* (2003), Veszelszki Ágnes (2011) pedig *digilektusként* definiálja a jelenséget.

1.1. Láthatjuk tehát, hogy a szakirodalomban egyelőre nincs konszenzus a CMC mibenlétének meghatározásában. Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk a CMC megértéséhez, az egyik út az lehet, ha jobban megismerjük, milyen nyelvi jelenségek tipikusak benne. A korai kutatások, és a mai magyarországi kutatások többsége is e kérdés köré szerveződött.

⁴ Más javasolt terminus a digitális bennszülött helyett a „homo informaticus” (vö. Gyarmathy 2012:24)

Ennek köszönhetően számos alapos leírás is született a CMC-t jellemző nyelvi jelenségekről.

Például:

- Pragmatikai-szövegtani tulajdonságok: a fatikus (kapcsolattartási) funkció jelentősége nem egyszerűen lineáris tematikus progresszió (témakifejtés).
- Lexikai tulajdonságok: idegen, elsősorban angol, nyelvi hatás (*like*), új szóalkotások és kollokációk (*lávól*), rövidítések és akronimák (szerintem=*sztem*), csoportnyelvi elemek, szleng, illetve tabutörés és eufemizmus.
- Nyelvtani tulajdonságok: beszélt nyelvi, néhol redukált grammatika; redundancia (például: témaismétlő névmás); gyors reakció a nyelvi változásra (például: *asszem* grammatikalizációja); beszélt nyelvi partikulák.
- Formai tulajdonságok: helyesírási változatok, központosítás (kiejtés szerint írásmód, kisbetűs mondatkezdés, írásjelhasználat változásai), emotikonhasználat, vizualitás hangsúlyos szerepe (Veszelszki 2011: 58–59).

A téma kutatásában iskolateremtőnek tekintett *Crystal Language and Internet* (2001) című könyvében a „netspeak” fogalmát alkotja meg a jelenségre, melyet úgy határozott meg „hogyan olyan nyelvi funkciókat jelenít meg, amelyek egyediek az interneten jelentkező szövegekben, [...] eredetét tekintve pedig mint médium: elektronikus, globális és interaktív” (Crystal 2001: 18).” Megkülönböztette ugyanakkor a *szinkron* (pl. az e-mail) és az *aszinkron* internetes kommunikációs műfajokat (pl. chat-beszélgetés), s az azokhoz társuló kommunikációs módokat is elkülöníti és leírja.

Ehhez kísértetiesen hasonló jellemzéssel találkozunk a magyarországi vezető szakirodalomban is: „a digilektus sajátos, más médium által közvetített kommunikációra nem jellemző tulajdonságokkal rendelkező új nyelvváltozat”, mely folyamatos változásban van (vö. Veszelszki 2011: 6). A digilektus, ezek szerint, egy újfajta nyelvváltozat, melynek legismertebb szövegműfajai, sajátos szövegtípusai a következők: (magán és kör-) e-mail, fórumhozzászólás, blog és vlog, csevegés-csetelés, tweet (a miniblog-szolgáltatásnak nevezett Twitteren közzétett rövid üzenet), poszt

(a közösségi oldalak, pl. Facebook, iwiw üzenőfalán publikált szöveg), komment (vö. Veszelszki 2010: 6). Mivel Veszelszki szerint ez egy újfajta nyelvváltozat, ebből arra lehet következtetni, hogy mindezidáig olyan jelenségekkel, mint amilyenek a digilektusban jelennek meg (rövidítések, betűszavak, emotikonok...), még sohasem találkozhattunk. Szabó Tamás Péter nyelvész egy tudományos ismeretterjesztő cikkében szemléletes példák segítségével megkérdőjelezi a digilektus fogalom létjogosultságát, s azt is, hogy a digitális kommunikáció *újszerű* hatással van a nyelvhasználatra (Szabó 2013). Olyan érveket sorakoztat föl, miszerint már Kazinczy kortársai is alkalmaztak csetelésre jellemző technikát, holott ők még tollal írtak. A netkorszakot megelőző szövegekből, főleg iskolai vagy magán jellegű jegyzetekben figyelhetők meg rövidítések, a számok és betűk egybeolvadása, valamint az élőbeszédet imitáló írásmódok. A következő példát említi egy 18-19. századi szövegből: *„a’ Szászvárosi Gymnasiumban lévő Professor 8ber végén meg halálozván, az alatt a’ Tanítatásra való ügyelést a’ Fő Consistórium reám bízta”*. (Sipos Pál Kazinczynak, 1815) (idézi Szabó 2013). A különbség, ami észrevehető az akkori, illetve a mostani nyelvhasználat között az az, hogy ebben a szövegben a számokat latinul kell kiolvasni (*8ber=october*), a mai fiatalok internetes kommunikációjára pedig az angol nyelv van hatással, például: *„jó8 mindenkinek!”* (*jó8=jó éjt*). Az internetes nyelvhasználat sajátjának, termékének tekintett rövidítések tehát nem új alkotások, hiszen évszázados múltra tekintenek vissza, csupán a megszokott ötletekre épülő nyelvi divatok változnak (vö. Szabó 2013, Kiss 2013:4).

Ezeknek a korai kutatásoknak köszönhetően (valamint az ehhez a vonalhoz tartozó folyó kutatások) ma már meglehetősen jól feltérképezték a CMC mibenlétének három meghatározó pontját. Ezek a következőképpen foglalhatóak össze:

- a CMC nyelvi „sajátosságairól”, „különlegességeiről” gazdag és részletes leíró beszámolók, rendszerezések születtek (pl. Crystal 2001), mint pl. a hangulatjelek és mozaikszavak;
- A CMC-ről, mint hibrid kombinációs módról, mely ötvözi az írott és beszélt nyelvi funkciókat szintén sokat tudunk;
- és a korai kutatások részletezik a fő különbségeket a szinkron és aszinkron internetes kommunikációs módban.

Ugyanakkor ez a munka (értsd Crystal 2001), valamint ezek a kutatások kevesebb figyelmet fordítanak az internetes kommunikáció társadalmi vonatkozásaira, amelyben ezek a diskurzusok találhatók, s amelyekbe ezek a funkciók be vannak ágyazva.

1.2. A CMC műfajainak, nyelvi sajátosságainak önmagáért való kutatásának trendje után (vö. szintén kritikailag világítja meg Androutsopoulos 2006: 426), ma már fontosabb lenne azzal foglalkozni, hogyan használjuk, és hogyan tudjuk *kreatívan „ki”használni* a digitális kommunikáció nyújtotta lehetőségeket a nyelvi vitalitás, nyelvi sokszínűség, kreatív nyelvhasználat terén. Azt is érdemes nyomon követni, hogy ezek az új kommunikációs technológiák hogyan tudnak létrehozni, életre hívni különböző és új diskurzus műfajokat.

A CMC nyelvi jellemzőiről meglévő tudást ma már forrásként használhatjuk, hogy a netfelhasználók bizonyos csoportjai adott kontextusokban minél hatékonyabb diskurzusokat konstruálhassanak.

Ezért az internetes nyelvhasználat foglalkozó kutatásokat a továbbiakban a multidiszciplinaritás jegyében szükséges megtervezni, hogy az első lépésen túl, azaz a CMC nyelvi sajátosságainak leírásán túl, kisebb-nagyobb közösségek (gyakorlóközösségek, beszélőközösségek, virtuális közösségek), társas-társadalmi kérdései – a kapcsolati hálók, az identitás, a nyelvcseré és nyelvmegtartás, valamint az oktatás kérdései – is felszínre kerüljenek, s ezekre válaszokat keressünk. Különösen izgalmasak, sajátosak és létfontosságúak ezek a kérdések kétnyelvű közösségekben, mint amilyen a kárpátaljai magyar közösség is.

Már Herring (1996) kutatásaiban részben tetten érhető az internetes nyelvészet kutatási paradigmájában továbbvivő két kérdés:

- milyen kölcsönhatás fedezhető fel a számítógép által közvetített nyelvi gyakorlatoknak a technológiai, társadalmi és környezeti tényezők alakításában;
- milyen szerepe lehet az internetes kommunikációnak a nyelvi változatosság kialakulásában, a társadalmi interakciókban, és az interneten megnyilvánuló társadalmi identitás kérdésében.

Egyre több kutatás indul szociolingvisztika és a diskurzuselemzés perspektívájából, amelynek célja, hogy „demitologizálják” a CMC állító-

lagos homogenitását, és kiemelik az internetes nyelvhasználat társadalmi sokszínűségét, áthelyezve a hangsúlyt az általános leírásokról a különböző csoportok (gyakorlóközösségek) nyelvi gyakorlatának több szempontú feltérképezésére. Ezek a kutatások természetesen nem tagadják a modern technológia hatását a nyelvhasználatra, de elutasítják a „technológiai determinizmust”, amelynek gondolata sok korai munkában jelen volt. Ennek következtében a „netspeak” „tipikus jellemzőinek” keresése, leírása helyett a kutatások a „kontextuális és partikuláris” elemzések felé irányulnak, amelyek rávilágítanak, hogy a különböző kontextuális paraméterek hogyan hoznak létre különböző típusú diskurzusokat (vö. Georgakopoulou 2003).

Az, hogy a szakirodalomban a CMC terminus helyét átvette a *számítógép által közvetített diskurzus*, azaz CMD⁵ (Herring 2004), szintén fontos változásokat hozott az internetes nyelvészet kutatásának elméletében és módszertanában is, s az eddigi nyelvészeti leíró elemzések helyét átvették a szociolingvisztikai aspektusú kutatások. Pont ennek a szociolingvisztikai nézőpontnak köszönhetően alkották meg például az *online/virtuális közösség* fogalmát a számítógépes nyelvi gyakorlatok szociális kontextusának vizsgálatához.

2. Virtuális közösség/beszélőközösség/gyakorlóközösség

2.1. Herring a CMD-ről írt alapozó tanulmányában (Herring 2004) a *virtuális közösséget* hat paraméter alapján írja le:

(a) aktív, önfenntartó részvétel egy állandó tagsággal rendelkező mag köré szerveződve;

(b) szerepek, rituálék, és hierarchiák megjelenése a csoportban;

(c) közösen konstruált történelem, kultúra, normák és értékek;

(d) csoportidentitás, csoportjellemzők, amely megkülönbözteti a többi csoporttól;

(e) szolidaritás és támogatás, mint például humor, pozitív udvariaság, és kölcsönösség;

(f) kritika, konfliktusok, és ezek megjelenése esetén hatékony konfliktuskezelés.

⁵ CMD= computer mediated discourse.

Ezek a kritériumok, fő jellemzők, felelnek az online közösségek fenntarthatóságát biztosító szociabilitásért, támogatást és identitást adnak tagjainak, ugyanakkor megjegyzi azt is, hogy a paraméterek alapján "nem minden online csoport alkot virtuális közösséget" (Herring 2004: 346).

A szociolingvisztikai aspektusú CMD vizsgálatokban többféle közösség-fogalom is élénk kerülhet: a *képzelt közösség* (*Imagined community*) (Anderson 1983) fogalma például népszerű az internet és a diaszpóra (lásd Karim 2003; Lee és Wong 2003) összefüggéseit vizsgáló kutatásokban. Azonban leggyakrabban a *beszélőközösség* és a *gyakorlóközösség* fogalmaival találkozhatunk.

2.2. A *beszélőközösség* (speech community) fogalmát William Labov (1972) dolgozta ki⁶. „Szerinte emberek egy csoportját az teszi beszélőközösséggé, hogy bizonyos nyelvi szabályrendszereket mindnyájan követnek. Ez azonban nem azt jelenti, hogy egy beszélőközösség tagjai ugyanúgy beszélnek, hanem azt, hogy a nyelvhasználatukban megfigyelhető eltérések, különbségek szabályszerűséget mutatnak, egységes mintázatba rendezhetők „ – olvashatjuk a Szabó 2012c interpretálásban.

Sándor Klára (2011) egyik tudományos ismeretterjesztő cikkében, valamint könyvében (Sándor 2014: 205) így ír a fogalomról: „a beszélőközösség ugyanolyan megfoghatatlan, mégis ugyanolyan megélhető valami, mint a nyelv és a nyelvváltozat: nem tudjuk egzaktan körülhatárolni, de a gyakorlatban mégis észleljük a létezését. A beszélőközösség fogalma a nekünk megszokott, sok kisebb csoportból álló társadalmakban ugyanúgy szűkíthető, illetve bővíthető, mint a nyelvváltozat fogalma – beszélőközösség lehet a család, egy iskolai osztály, a falu alsó fele, a falu, a környék, az ország, akár a magyar anyanyelvűek összessége. A beszélőközösségek ugyanúgy egymásba fonódnak, mint a nyelvváltozatok, azok révén, akik egyszerre több beszélőközösséghez is tartoznak – többnyire ilyenek vagyunk, hiszen egyszerre vagyunk a

⁶ „The speech community is not defined by any marked agreement in the use of language elements, so much as by participation in a set of shared norms: the se norms may be observed in overt types of evaluative behaviour, and by the uniformity of abstract patterns of variation which are in variant in respect to particular levels of usage” (Labov1972:120–121).

család, a munkahelyi közösség, a baráti kör(ök) tagjai. Illesszük még ide a kultúra hasonszórú fogalmát (fölismerhető, de nem határolható körül élesen, bővíthető-szűkíthető, csak átmenetiségben létezik), és akkor összeáll a kép, miért is elválaszthatatlan a nyelv vizsgálata a társas viszonyok és a kultúra kutatásától”.

Az eddigi szociolingvisztikai kutatások a kárpátaljai magyarságot (és más határon túli magyar közösségeket is) ebben a megközelítésben vizsgálták. A kárpátaljai magyar közösség kétnyelvű beszélőközösség, ahol a hétköznapi kommunikációban két-három nyelv van használatban a situációtól függően, s gyakran a nyelvek közötti váltást is alkalmaznak kommunikációs stratégiaként (Márku 2011, 2013; Csernicskó szerk. 2010). A kárpátaljai magyarok (alap)nyelvváltozatának egy kontaktus-változatot tekinthetünk, amit a közösség tagjai „*po zákárpátszki*”-ként, kárpátaljai nyelvjárásként azonosítanak (Márku 2011). Ennek a nyelvváltozatnak szerves részét képezik az olyan kétnyelvűségi jelenségek, mint a lexikai kölcsönzések, a fordítási interferencia és a kódváltás, azonban az egyes beszélők nyelvhasználatában nem mindegyik jelenség, s nem egyforma gyakorisággal jelentkezik. Ahhoz, hogy ennek a kontaktusváltozatnak a szabályszerűségeit le tudjuk írni, nagyon sok, körültekintően, többféle módszerrel beszerzett nyelvi adatra volt szükségünk. A kárpátaljai magyar nyelvváltozat vonatkozásában számos ilyen kutatás volt, alapos elemzések készültek, monográfiák, kézikönyvek (vö. Csernicskó szerk. 2003, Csernicskó szerk. 2010, Márku 2008, 2013) és disszertáció is született a témában (Márku 2011). A kárpátaljai magyarok kétnyelvűségét, a jellemző kontaktusjelenségeket eddig főként beszélt nyelvi és írott szövegeken vizsgálták, s csak 2011-ben kezdődtek kutatások az internetes kommunikáció, a mobiltechnológiai eszközök sajátosnak tekinthető nyelvhasználatáról (lásd Márku 2011:48–50, 2013:68–71; 2014:113–129; Kiss 2012; Fábián 2012). Az internetes nyelvészeti vizsgálatok a 2013-ban indult posztdoktori kutatással vettek nagyobb lendületet.

2.3. A beszélőközösség gyakran *gyakorlóközösségekben* (*communities of practice*) (Lave & Wenger 1991) él. A korai definíciók tehát elvezettek a gyakorlóközösségekhez.

A gyakorlóközösség fogalmának értéke a szociolingvisztikai és antropológiai kutatások számára abban áll, hogy nem a megszokott absztrakt jellemzők (nem, társadalmi osztály) mentén azonosítja a társadalmi csoportokat, vagy szimplán az alapján, hogy a tagok egy térben vannak (pl. szomszédság, munkahely), hanem az azonos „gyakorlat”, tevékenység alapján. A gyakorlóközösségek önkéntesen szerveződő csoportok. Hasonló érdeklődésű és hasonló tapasztalatokkal rendelkező emberek szeretnek összeverődni és tanulni egymástól – akár úgy, hogy beszélgetnek egy témáról, akár úgy, hogy közösen végeznek valamilyen tevékenységet. A tagok ezen tevékenységek során foglalják el helyüket a gyakorlóközösségekben, a gyakorlóközösségek pedig saját helyüket a nagyobb társadalmi rendszerben. A gyakorlóközösségek tehát gazdag táptalajul szolgálhatnak az olyan kutatások számára, amelyek vizsgálati tárgya a szituatív nyelvhasználat, a nyelvcseré, valamint ezek konvencionalizációja, beágyazottsága a kulturális hagyományokba. (vö. Eckert 2006, Szabó 2012b).

A CMD kutatások kapcsán a gyakorlóközösségre még az is jellemző lehet, hogy kevert on- és offline interakciót is fenntartanak (Meyerhoff 2002).

A gyakorlóközösségek modellje feltételezi, hogy az, hogy ki milyen cselekvésekben vesz részt, szoros kapcsolatban állhat az érdeklődésével, az értékrendjével – ezek a tényezők pedig összefüggnek a nyelvhasználatával. Ilyen gyakorlóközösség lehet például a közösségi fórumokat használók csoportja, tehát ez a közösség-forma lehet legalkalmasabb a kárpátaljai magyarok többnyelvű nyelvhasználatának vizsgálatára is a virtuális térben.

3. Egy CMD kutatás alapvetései a kárpátaljai magyarok gyakorlóközösségeiben

A 2013 szeptemberében indult posztdoktori kutatás célja, hogy ismereteket szerezzünk általánosságában az internetes kommunikációról, valamint speciálisan a kárpátaljai magyar közösség nyelvhasználatának sajátosságairól, a kontaktusjelenségek megjelenéséről a virtuális térben, s ezzel hozzájáruljunk a kárpátaljai magyarok kétnyelvűségének új szempontú leírásához.

A kutatás tervezésekor a következő kérdéseket fogalmaztuk meg:

- Hogyan szerveződnek a gyakorlóközösségek az internetes médiában, a közösségi portálokon?
- Hogyan hat az internet a nyelvhasználatra?
- Milyen jelenségek (rövidítések, lexikai kölcsönzés, interferencia) és kommunikációs stratégiák, pragmatikai sajátosságok (kódváltások, társalgás szervezési-, diskurzus stratégiák) vannak jelen (az internetes, szóbeli, írásbeli) nyelvhasználatban?
- Milyen szerepe van az internetnek a nyelvmegtartásban, identitásban?
- Hogyan hat az internet az anyanyelvoktatásra (kisebbségi környezetben)?
- Hogyan hatnak a médiumok a vernakuláris nyelvváltozathoz való viszonyra?

Tehát a kutatás során a nyelvhasználat jelenségein kívül, az identitás, a nyelvcsere és nyelvmegtartás, valamint oktatási kérdések is a figyelem középpontjába kerülnek.

3.1. A gyakorlóközösségek szerveződésének kérdéséhez a hálózatelmélet (vö. Milroy 1987, Barabási 2011) nyújt segítséget. Az elmélet segítségével fény derülhet arra, hogy milyen kapcsolatok/kötések vannak a csoporttagok között, ezek a kapcsolatok lehetnek *erős* és *gyenge* kapcsolatok. A felszínes kapcsolatnak nyelvi következményei is lehetnek. A néhány fős, szorosan kötődő csoportok között gyenge kapcsolataik révén közvetítők működnek. Előfordulhat, hogy két személy között nincsen kapcsolat („absent tie”) (Szabó 2012b). A csoportdinamika kutatásai szerint a változások a csoporthoz lazábban kapcsolódók részéről indulnak, olyan nyelvhasználóktól, akik más csoportokkal is kapcsolatban vannak.

A nyelvvel kapcsolatban a társadalmi hálózatok vizsgálata természetesen nem új: hálózatokat (social networks) említ többek között (a teljesség igénye nélkül) Fishman (1972: 47), Fishman és Giles (1978: 381), Hudson (1980: 49) Gumperz (1982: 38–59), illetve beszélők hálózatról (speechnetwork) beszél Fishman (1972: 49). De a legismertebb (és talán legnagyobb hatású) Milroy (1987) Belfastban végzett kutatása, ahol

a beszélőközösséget társadalmi hálózatként (social network) értelmezte. Milroy a társadalmi hálózatot két szempontból is felhasználta kutatásában: egyrészt kutatás-módszertani eszközként, másrészt bizonyos jelenségek magyarázataként (vö. Kovács 2011: 91).

A kutatás módszere: a rendszeres résztvevő megfigyelés és a módszeres gyűjtés (Milroy–Milroy 1985). A közösségi fórumok nyilvános üzenőfalán, a különböző zárt és nyílt csoportokban a chat-szobákban folytatott beszélgetésekben „elhangzott” olyan megnyilatkozásokat gyűjtjük, amelyek biztosan kárpátaljai beszélőtől származnak, és kontaktusjelenségeket tartalmaznak.

3.2. Az angol nyelvvel foglalkozó korai nemzetközi kutatások rávilágítottak arra, hogy az interneten továbbított üzenetek bizonyos műfajai az írott és a beszélt nyelv között helyezkednek el, hiszen a partnerek nem látják és nem is hallják egymást, ezért kicsit személytelenebbek is ezek a szövegek, viszont a felhasználók kifejezetten a spontán beszélt nyelvhez hasonlóan szervezik a szövegeiket a világhálón (Bódi 2004b; vö. még. Herring 1996: 4; Collott–Bellmore 1996: 14, 21). A kétnyelvűségi jelenségek tekintetében például a kódváltás (CS) chat-szobákban való megjelenésével és funkcióival Dorleijn és Nortier (2009) foglalkozik holland–marokkói arab beszédpartnerek diskurzusait elemezve. Callahan (2004) alapján ők is úgy vélik, hogy az online nyelvhasználat kellőképpen informális és spontán, hogy érdemben lehessen vizsgálni a CS jelenségét.

A kódváltás jelenségét, mindenképp tágabb társadalmi, szocio-lingvisztikai-kommunikációs kontextusban szükséges vizsgálni a továbbiakban. Funkcióit a kommunikációs szituációban, a gyakorlóközösségek, csoportok, hálózatok szempontjából kell megközelíteni, leírva azt, kinek milyen a nyelvi háttere, kinek milyen a kapcsolati hálója (kiterjedése, sűrűsége), ismerik-e egymás nyelvi hátterét, mi az adott váltás kontextusa (Márku 2012).

Az eddigi kétnyelvűségi kutatások, a kárpátaljai magyarok kódváltási stratégiáiról is (lásd pl. Márku 2011, 2013), rávilágítottak arra, hogy bizonyos kódváltás-típusok (metaforikus CS) szoros összefüggésben vannak a csoportszolidaritással, az identitással. Susan Gal (Gal, 1987: 641) egy konstanzi olasz–német kétnyelvű közösségben egy speciális nyelv-

használati mód megjelenését mutatta ki. Azt találta, hogy egy fiatalokból álló csoport tagjai az olasz és a német nyelvet felváltva használta: egy társalgáson belül hol olaszul, hol németül szólaltak meg. Ez a közösség ezzel a gyakorlattal mintegy kifejezte saját identitástudatát: nem akartak háttér fordítani olasz gyökereiknek, azonban a német társadalomba történő tökéletes beolvadást is elutasították. A saját identitás és a nyelvhasználat kölcsönösen megerősítette egymást: azáltal, hogy folyamatosan gyakorolták az általuk kialakított, sok más csoportétól eltérő beszédmódjukat, a gyakorlóközösség tagjai egyben meg is erősödtek sajátos identitásukban. A gyakorlóközösség fogalma tehát nem csupán fizikai cselekvések, hanem bizonyos kommunikációs gyakorlatok tanulása, továbbadása, megerősítése esetén is alkalmazható (Szabó 2012a).

Mivel az internetes nyelvészet és mobilkommunikációs nyelvhasználat vizsgálata fiatal, dinamikusan fejlődő kutatási irány, ezért kutatási módszertana, a korpuszgyűjtés lehetőségei is kidolgozatlanok (Márku 2012). Reményeim szerint, ez a kutatás a módszertani irányelvek és az etikai vonatkozások tisztázásához is hozzájárul.

A várhatóan 2016-ban záruló kutatás hozadéka az lehet, hogy hozzájárul:

- a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok teljesebb leírásához; a jelenlegi nyelvállapot módszeres feltérképezésével, majd követő vizsgálatával képet kaphatunk a nyelvi változásról, a közösség nyelvcsere folyamatairól/nyelvmegtartásáról (hiszen egyes szerzők szerint az informatikai társadalom kialakulása gyorsuló nyelvi változásokat eredményez (vö. Balázs 2013));
- a módszeres gyűjtéssel kialakuló nagy mennyiségű korpusz más szempontú nyelvészeti elemzésekre is alkalmas lehet, valamint jól hasznosítható, beépíthető (főleg a lexikai kölcsönzések) a Termini ht-adatbázisba⁷, ezzel is a magyar-magyar nyelvi kapcsolatok erősítését, a nyelvi határtalanítást segítheti;
- eredményei hasznosíthatóak lehetnek oktatástervezési lépéseknél: az interneten, közösségi fórumokon szocializálódó fiatalok, valamint a klaviatúrán írni-olvasni tanuló gyerekek nyelv-

⁷ A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat közös projektje a határon túli magyar kölcsönszavakat listázó online szótár építése; <http://ht.nyud.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage>

használatának és gondolkodásának, képi fogalomalkotásának megértése hozzásegíthet anyanyelvi nevelési reformok kidolgozásához;

- hozzásegíthet a hétköznapi interakciók megértéséhez is, hiszen mint ahogyan az internet az életünkre, a közösségi fórumok a kapcsolatainkra, úgy a CMD a hétköznapi diskurzusainkra, a beszélt nyelvre is hatással van.

IRODALOM:

- Anderson, Benedikt 1983. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Androutsopoulos, Jannis 2006. Introduction: Sociolinguistics and computer-mediated communication. *Journal of Sociolinguistics* 10/4, 2006: 419–438.
- Balázs Géza 2003. „Minden házfalat cseréljétek sms-falra”. Sms-fal mint elektronikus graffiti. *Magyar Nyelvőr*, 2003/2. 144–159.
- Balázs Géza 2013. Nyelvi szuverenitás. A nemzeti nyelvek és kultúrák változó helyzete az önrendelkezés és az identitás összefüggésében. In: *Magyar Tudomány* 2013/4.
- Barabási Albert-László 2011. *Behálózva*. Helikon Kiadó Kft, 2011.
- Bergs, Alexander 2005. Analyzing online communication from a social network point of view: questions, problems, perspectives. *Language@Internet* SV1-3/2006 (www.languageatinternet.de, urn:nbn:de:0009-7-3712, ISSN 1860-2029).
- Blommaert, J., & Rampton, B. 2011. Language and superdiversity: A position paper. Working Papers in Urban Language and Literacies, 70. Retrieved on 4 December, 2013 from www.kcl.ac.uk/ldc;
- Bódi Zoltán 1998. Internetes kommunikáció – beszédkommunikáció. In: Gósy Mária (szerk.): *Beszéd kutatás '98. Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 178–88.
- Bódi Zoltán 2004a. *A világháló nyelve. Internetezők és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban*. Budapest.
- Bódi Zoltán 2004b. Az írás és a beszéd viszonya az internetes interakcióban. *Magyar Nyelvőr*, 128. évfolyam, 3. szám; <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1283/>
- Bódi Zoltán 2005. Szimbolikus írásbeliség az internetes interakcióban. In: Balázs Géza – Bódi Zoltán (szerk.): *Az internetkorszak kommunikációja. Tanulmányok*. Gondolat–Infonia, Budapest, 195–212.
- Callahan, Laura 2004. Spanish/English Codeswitching in a Written Corpus, functional elements. *Paper presented at the first International Symposium on Bilingualism*, Newcastle upon Tyne, U.K.
- Collot, Milena – Bellmore, Nancy 1996. Electronic Language: A New Variety of English. In: Hettrig, Susan C. (ed.): *Computer-Mediated Communication. Linguistic, Social*

- and Cross-Cultural Perspectives. Pragmatics & Beyond. New Series 39.*: 13–28. John Benjamins, Amsterdam.
- Crystal, David 2001/2004. *Language and the Internet*. Cambridge University Press
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár: PoliPrint Kft.
- Csernicskó István szerk. 2010. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományos-ságért Külföldön Elnöki Bizottsága– Hodinka Antal Intézet, 2010. (Társszerző: Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita, Molnár D. István, Molnár József)
- Dittmann, Miguel 2001. *Sprachverwendung im Internet. Untersuchungen des Internet Relay Chat (IRC) in Deutschland und Frankreich*. Éditions Indoles, Sarlat.
- Dorleijn, Margreet, and Nortier, Jacomine 2009. Code-switching and the internet. In *The Cambridge Handbook of Linguistic Code Switching*, Barbara E. Bullock, and Almeida J. Toribio (eds.), 127–141. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckert, Penelope 2006. Communities of Practice. Keith Brown ed. *Encyclopedia of Language and Linguistics*, Elsevier. pp. 683–685.
- Érsok Nikoletta Ágnes 2006. Szóbeli és/vagy írásbeli a chatkommunikáció nyelve? In: Zsilinszky Éva–Érsok Nikoletta Ágnes–Slíz Mariann (szerk.): *Félúton. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája*. 2005. június 12. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 45–52. http://www.nersok.eoldal.hu/file/6/ersok_feluton_kotetben.pdf;
- Fábián Beáta 2012. Kárpátaljai fiatalok internetes kommunikációjának sajátosságai „írott beszélt nyelvi” szövegek alapján (közösségi fórumokon: Facebook, Skype, Msn). *Évfolyamdolgozat*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász.
- Ferrara, Kathleen – Brunner, Hans – Whittemore, Greg 1991. Interactive written discourse as an emergent register. *Written Communication* 8/1: 8–34.
- Fishman, Joshua A. – Giles, Howard 1978. Language in Society. In: Tajfel, Henri – Fraser, Colin (eds.): *Introducing Social Psychology*. Penguin, Harmondsworth, 380–400.
- Fishman, Joshua A. 1972. The Sociology of Language. In: Giglioli, Paolo P. (ed.) *Language and Social Context*. Penguin, Harmondsworth, 45–58.
- Gal, Susan 1979. *Language shift*. Academic Press, New York.
- Georgakopoulou, Alexandra 2011. "On for drinkies?": Email cues of participant alignments. *Language@Internet*, 8 (2011), article 4. (www.languageatinternet.org, urn:nbn:de: 0009-7-30448, ISSN 1860-2029)
- Goldbarg, Rosalyn Negrón 2009. Spanish-English Codeswitching in Email Communication *Language@Internet*, 6 (2009), article 3. (www.languageatinternet.de, urn:nbn:de: 0009-7-21398, ISSN 1860-2029)
- Gumperz, John J. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gyarmathy Éva 2012/2013. *Diszlexia a digitális korszakban*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

- Herring, Susan C. 2007. A Faceted Classification Scheme for Computer-Mediated Discourse. *Language@Internet* 1/2007 (<http://www.languageatinternet.de>, urn:nbn:de:0009-7-7611, ISSN 1860-2029)
- Herring, Susan C. 1996. Introduction. In Susan C. Herring (ed.) *Computer-Mediated Communication*. Amsterdam, The Netherlands and Philadelphia, Pennsylvania: Benjamins. 1–10.
- Herring, Susan C. 2004. Computer-mediated discourse analysis: An approach to researching online communities. In Sasha A. Barab, Rob Kling and James H. Gray (eds.) *Designing for Virtual Communities in the Service of Learning*. Cambridge, U.K. and New York: Cambridge University Press. 338–376
- Herring, Susan C. 2011. Computer-Mediated Conversation: Introduction and Overview *Language@Internet*, 8 (2011), article 2. (www.languageatinternet.org, urn:nbn:de:0009-7-28011, ISSN 1860-2029)
- Hudson, Richard A. 1980. *Sociolinguistics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Karim H. (ed.). 2003. *The Media of Diaspora*. Mapping the Globe. London: Routledge.
- Kiss Anita 2012. Kárpátaljai fiatalok internetes kommunikációjának sajátosságai "írott beszélt nyelvi" szövegek alapján (közösségi fórumokon). *Szakdolgozat*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász.
- Kovács László 2011. Hálózatkutatás és szociolingvisztika. *Magyar Nyelvőr*. 135/1. 90–96. <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1351/135107.pdf>;
- Labov, William. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press .
- Lave, Jean and Wenger, Etienne 1991. *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lee, Rachel C. and Sau-ling Cynthia Wong (eds.). 2003. *Asian America. Net: Ethnicity, Nationalism, and Cyberculture*. New York: Routledge.
- Márku Anita 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyarok körében*. Ungvár – Beregszász: PoliPrint Kft.
- Márku Anita 2011. „Po zákárpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák (nyelvválasztás, kódváltás) szocio- és pszicholingvisztikai aspektusai a kárpátaljai magyar közösségben. Doktori disszertáció, Pannon Egyetem, Veszprém.
- Márku Anita 2012. Etikai dilemma és kódváltás-korpusz. 17. Élőnyelvi Konferencia, Szeged.
- Márku Anita 2013. „Po zákárpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár: „Líra” Poligráfcentrum.
- Márku Anita 2014. Kölcsönszavak a hálózatban. In: Beregszászi A. és Hires-László K. szerk. *Meszeltfalakon túl. Születésnap kiadvány a Kótyuk István tiszteletére* (pp. 113–129). Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport–Hodinka Antal Intézet.

- Maynor, N. (1994). The language of electronic mail: Written speech? In G. Little, & M. Montgomery (Eds.), *Centennial usage studies. American Dialect Society*, 78, 48–54.
- Meyerhoff, Miriam. 2002. Community of Practice. In Jack K. Chambers, Peter Trudgill and Natalie Schilling-Estes (eds.) *The Handbook of Language Variation and Change*. Oxford, U.K.: Blackwell. 526–548.
- Milroy, James –Milroy, Leslie 1985. Linguistic Change, Social Network and Speaker Innovation. *Journal of Linguistics*, 1985, pp. 339–384.
- Milroy, Leslie 1987. *Language and Social Networks*. Basil Blackwell, Oxford.
- Murray, D. E. (1990). *CmC. English Today*, 23, 42–46.
- Paolillo, John C. 2011. "Conversational" Codeswitching on Usenet and Internet Relay Chat *Language@Internet*, 8 (2011), article 3. (www.languageatinternet.org, urn:nbn:de: 0009-7-32140, ISSN 1860-2029)
- Prensky, Marc 2001. "Digital Natives, Digital Immigrants". *On the Horizon* 9 (5): 1–6.
- Runkehl, J., Schlobinski, P., & Siever, T. 1998. *Sprache und Kommunikation im Internet*. Opladen, Germany: Westdeutscher Verlag.
- Sándor Klára 2011. Szólok, s ez megmondja, ki vagyok – tizedik rész; 2011. szeptember 24. http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=91586;
- Sándor Klára 2014. *Határtalan nyelv*. Bicske: SZAK Kiadó.
- Siebenhaar, Beat 2008. Quantitative Approaches to Linguistic Variationin IRC: Implications for Qualitative Research *Language@Internet*, 5 (2008), article 4. (www.languageatinternet.de, urn:nbn:de: 0009-7-16156, ISSN 1860-2029)
- Szabó Tamás Péter 2012a. Gyakorlat teszi a nyelvet. *Nyelv és tudomány*, <http://www.nyest.hu/hirek/gyakorlat-teszi-a-nyelvet>
- Szabó Tamás Péter 2012b. Behálózott beszélők. *Nyelv és tudomány*, <http://www.nyest.hu/hirek/behalezott-beszelo>
- Szabó Tamás Péter 2012c. „És a te anyádé?” Mégis kinek a nyelve, *Nyelv és tudomány*, 2012. április 20. <http://www.nyest.hu/hirek/megis-kinek-a-nyelve>,
- Szabó Tamás Péter 2013. DIGILEKTUS. Hatásvadász nyelvészet, *Nyelv és tudomány*, <http://www.nyest.hu/hirek/hatasvadasz-nyelveszet>
- Vertovec, S. 2007. Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30, 1024–1054.
- Veszelszki Ágnes 2010. Digilektus a lektusok rendszerében. In: Illés-Molnár Márta, Kaló Zsuzsa, Klein Laura, Parapatics Andrea szerk. *Félúton 5. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája*. Budapest: ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Veszelszki Ágnes 2011. Az infokommunikációs technológia hatása a nyelvre. A doktori disszertáció tézisei. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/veszelszkiagnes/tezis.pdf>
- Vincze, L., & Harwood, J. 2011. Mediating second language learning and intergroup contact in a bilingual setting. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 32(4), 377–386.

- Vincze, Laszlo & Harwood, Jake 2012. Undermining Stereotypes of Linguistic Groups Through Mediated Intergroup Contact, *Journal of Language and Social Psychology*, June 2012; vol. 31, 2: pp. 157–175., first published on March 2, 2012.
- Warschauer, Mark 2001. Language, identity, and the Internet.
<http://www.arts.uwa.edu.au/MotsPluriels/MP1901mw.html>

FELVIDÉKI ÉS KÁRPÁTALJAI ETNIKAILAG HETEROGÉN CSALÁDOK NYELVHASZNÁLATÁNAK ÉS NYELVI SZOCIALIZÁCIÓJÁNAK JELLEMZŐI¹

Karmacs Zoltán

A reprodukción kívül a család fő funkciója a gyermekek szocializálása és a hagyományos értékekre való nevelése (vö. Homišinová 2008: 25). A család, mint szociális csoport jelentős és fontos szerepet tölt be a családtagok etnikai identitásának megerősítésében és fejlesztésben, ugyanis lehetősége van arra, hogy a családtagok etnikai érzését nagymértékben befolyásolja. A vegyes, etnikailag heterogén házasságok valamiféle katalizátorként működnek, „amelyben két eltérő etnikai tudatrendszer találkozik” (vö. Kal’avský 1998: 23). A vegyes házasságok további sorsa — főként az utódoké — két irányba is fejlődhet. Az egyik lehetőség az, hogy a két etnikai tudat közül az egyik meggyengül, esetleg teljesen megszűnik, a másik lehetőség pedig az, hogy a családon belül ún. kettős identitás alakul ki, amely az utódok számára mindkét etnikai közösség nyelvének és kultúrájának ismeretét jelenti (vö. Kal’avský 1998: 23). Vančóné Kremmer Ildikó szerint a kettős identitás valószínűleg minden esetben kialakul, csak lehetnek erősebb és gyengébb elemei². A nemzetiségileg vegyes családokban az eltérő nemzetiségű házastársak közötti kölcsönhatások bonyolult folyamata zajlik, két eltérő etnikum találkozik nyelvileg és kulturálisan, kölcsönösen hat egymásra. Ez a tényező nagymértékben befolyásolja a gyermekek nevelését, nemzetiségi orientációját, nyelvi fejlődésüket, a nemzetiségi tudat, a szokások, a hagyományok, valamint az etnikai kultúra kérdéskörét (az etnikai információ átadása) (vö. Homišinová 2008: 29).

Az etnikailag vegyes házasságok esetében az anyanyelv(ek) elsajátítása és a szocializációs folyamatok még összetettebbek, akárcsak az iden-

¹A vizsgálat szlovákiai része a Visegrádi Alap V4EaP Scholarship programjának 51300339-as számú pályázata támogatásával készült.

²Köszönet Vančóné Kremmer Ildikónak, hogy felhívta a figyelmemet erre a megállapításra.

titás kérdése. Az ilyen családokban a mindennapokban két nyelv használatos, amely a gyermeket a különböző helyzetekben nyelvváltásra készítet(het)ik.

Amikor a szülő gyermekéhez szól, nem is gondolkodik el azon, hogy az általa választott nyelvi kód milyen hatással van/lehet gyermeke életére. Azt, hogy Józsi bácsinak nem *Sziá*-t köszönünk, hanem *Csókolom*-ot, hogy nem szabad „csúnyán” beszélni stb., az etnikailag homogén családban nevelkedő gyermeknek is meg kell tanulnia ahhoz, hogy a társadalom részévé váljon. Azonban az etnikailag heterogén családban nevelkedő gyermekek ezeken túl azt is megtanulják, hogy apával teljesen más nyelven kell beszélni, mint anyával, hogy Józsi bácsinak *Jó napot kívánok!* a megfelelő köszönés, míg Szergej bácsinak, akarom mondani *дядя Серге́й*-nek pedig a *Добрый день!* stb. Vagyis míg az etnikailag homogén családban nevelkedő gyermek nyelvi szocializációja egy nyelv és annak változatai, illetve használati szokásai köré orientálódik, addig egy etnikailag heterogén családban nevelkedő gyermek esetében ez két/több nyelv, illetve azok változatainak nyelvhasználati szituációkban való külön-külön történő kiválasztását, illetve váltakozó használatát jelenti.

Az etnikailag heterogén házasságokban rendszerint a szülők különböző anyanyelvűek, és a kommunikációjuk során az anyanyelvüket, vagy az anyanyelvüket is használják. Ez esetben az ilyen családban nevelkedő gyermeket a nyelvi anyag szempontjából minőségileg más, s talán mennyiségileg is több hatás éri, mint az etnikailag homogén környezetben felnövekvőt. Az etnikailag vegyes házasságokban nevelkedő gyermek az anyanyelv-elsajátításakor a két nyelvi rendszer elkülönítésére, az ekvivalencia párok elsajátítására, a különböző nyelvhasználati színterek megfelelő nyelvének/nyelvváltozatának kiválasztására stb. is gondot fordít. Az etnikailag vegyes házasságokban a szülők anyanyelvhasználatának minőségi és mennyiségi mutatói, saját és házastársa anyanyelvéhez fűződő attitűdje stb. nagyban befolyásolják a gyermek nyelvi szocializációs folyamatának végkimenetelét.

A családban történő nyelvelsajátítás nyelvi környezete alapján négy alapvető elrendeződés figyelhető, melyekből három a kétnyelvűség kialakulásához vezet (vö. Bartha 1995):

1. anyanyelvi:	L ₁ elsajátítása L ₁ környezetében
2. emigráns nyelvi:	L ₁ elsajátítása L ₂ környezetében ³
3. második/idegen nyelvi	L ₂ elsajátítása L ₁ környezetében
4. természetes második nyelvi	L ₂ elsajátítása L ₂ környezetében

A legalapvetőbb kétnyelvű családi szocializációs modelleket Harding és Riley (1986) foglalta össze az alábbi három fő szempontot szem előtt tartva: 1. a szülők nyelvi státuszát (szülők anyanyelve, ismerik-e egymás anyanyelvét); 2. a szülői nyelvek és a közösség domináns nyelveinek egymáshoz való viszonya; 3. illetve a szülők kommunikatív stratégiáit a gyerekekkel való érintkezések során.

Romaine 1995-ben e modelleket kiegészítette és az egyes családi szocializációs helyzeteket a legjellemzőbb megkülönböztető jegyükről nevezte el. Modellek:

1. Egy személy – egy nyelv

E modell esetében a szülők különböző anyanyelvűek, de valamilyen szinten beszélik egymás nyelvét. Az egyik szülő nyelve viszont azonos a környezet nyelvével. A gyermekkel a szülők születésétől fogva csak a saját nyelvükön kommunikálnak.

2. Nem domináns otthoni nyelv

A különböző anyanyelvű szülők egyikének az anyanyelve megegyezik a környezet nyelvével. A gyermekkel való kommunikáció során egyik szülő sem használja a környezeti nyelvet, a gyermek azonban otthonán kívül természetes körülmények között, illetve intézményes keretek között ezt a nyelvet használja.

3. Nem domináns otthoni nyelv közösségi támogatottság nélkül

A szülők anyanyelve azonos és eltér a környezet nyelvétől. A szülők csak saját anyanyelvükön kommunikálnak a gyermekkel.

4. Két nem domináns otthoni nyelv közösségi támogatottság nélkül
Ebben a modellben a szülők anyanyelve különböző, de a környezet nyelve egyik szülő anyanyelvével sem azonos. Mindkét szülő csak saját anyanyelvén beszél a gyermekhez.

5. Nem anyanyelvi szülők

³ Ahol az L₁ az anyanyelv, L₂ pedig a másodnyelv. Etnikailag heterogén házasságokban az L₁ az egyik szülő anyanyelve, L₂ pedig a második szülő anyanyelve.

Itt is a szülők anyanyelve azonos, s a környezet nyelve megegyezik a szülők anyanyelvével, azonban a gyermekkel való beszélgetések, kommunikációk során az egyik szülő nem az anyanyelvét, hanem az általa magas szinten elsajátított nyelvet használja a gyerekekkel való kommunikáció során.

6. Kevert nyelvek (kevert nyelvi input)

A szülők kétnyelvűek és a közösségnek egy része is kétnyelvű. Ebben az esetben a gyermekkel való társalgások során mindkét szülő keveri és válogatja a nyelveket.

A kutatásról

A vizsgálatban 8 felvidéki és 14 kárpátaljai család vett részt. A családok kiválasztásánál a kisebbség területi létszamarányának szempontját tartottuk fontosnak, vagyis, hogy milyen az arány a többségi és kisebbségi lakosok között. Ez alapján két csoportot alakítottunk ki: tömbben élő magyarok és szórványban élő magyarok. A szórványban élő magyarság vizsgálati bázisát Nyitra környéke, pontosabban a Nyitrai járás jelentette. Itt egy településen, Kolonban (szlovák neve Kolíňany) találtunk a vizsgálati korosztálynak megfelelő gyermeket nevelő olyan etnikailag heterogén családokat, amelyek vállalták a vizsgálatban való részvételt. A többi magyarok lakta településen vagy nem találtunk a vizsgálati kritériumoknak megfelelő korú gyereket, vagy ha találtunk is (11 családot kerestünk meg, és ebből mindösszesen 4 vállalta), akkor nem vállalta a család a vizsgálatban való részvételt. A tömbben élő magyarság csoportjában három településen, Helembán (szlovák neve Chl'aba, 2 család), Garamkövesden (szlovák neve Kamenica nad Hronom, 1 család) és Párkányban (szlovák neve Štúrovo, 1 család) sikerült etnikailag heterogén családok nyelvhasználati szokásait és a gyermekek nyelvi szocializációjának helyzetét megvizsgálnunk.

A vizsgálatban résztvevő családoknál a látogatás során irányított beszélgetést végeztem a gyerekekkel, ahol a kiindulási alap egy-egy mese, a gyermek hétköznapi tevékenysége, az óvodához és a játékhoz kapcsolódó élményei stb. voltak. A gyermekkel való beszélgetésben a kárpátaljai vizsgálatban használt, az Ukrán Oktatási Minisztérium által jóváhagyott óvodai szemléltető képsorokat is használtam, amelyeken

gyümölcsök, állatok, hétköznapi használati tárgyak, ruházat, zöldségek, madarak stb. voltak láthatók. Továbbá két olyan képes meséskönyvvel is dolgoztam, amelyek mind a magyar, az ukrán, az orosz és a szlovák kultúrkörben ismertek: *Piroska és a farkas*, illetve *A répa*.

A szülőkkel kérdőívet töltettem ki. A kérdőív első néhány kérdése a független változókra kérdezett rá, mint például kor, végzettség, nem, vallás, foglalkozás, gyermekek száma. A következő három kérdésben szülők egykori és az aktuális nyelvi környezetére voltunk kíváncsiak. Ezt követően rákérdeztünk a többségi (szlovák) és a kisebbségi (magyar) nyelvek ismeretére, a nyelvhasználati gyakoriságukra. Több kérdésben érintettük a családban a többségi és kisebbségi nyelvek használatát, annak aránybeli megoszlását mind a szülők, mind pedig a szülő(k) és gyermek(ek) között. E kérdésekre adott választ a szülőknek meg kellett indokolniuk. A kérdésekben kitértünk a gyermek nyelvi szocializációjának intézményesített szakaszára is, vagyis arra, hogy milyen tannyelvű óvodába jár és milyen tannyelvű iskolába fogják beiskoláztatni. E válaszokat szintén meg kellett indokolni a szülőknek.

A kérdőívek kitöltése közben beszélgettem is a szülőkkel, amely beszélgetésekről jegyzetet készítettem. Itt olyan kérdésekre próbáltam választ kapni, amelyek a család tágabb szociális életterére vonatkoznak, mint pl. a családot milyen nyelvi környezet (pl. szomszédok, barátok) veszi körül, a nagyszülőkkel milyen a viszony, milyen gyakori a kapcsolat stb. Avizsgálatban arra is figyelmet fordítottam, hogy a szülők mennyire viselkedtek természetesen, próbáltak-e a vizsgálati helyzethez alkalmazkodni.

Kutatópontok

A kutatópontok lakosságának számát és ezen belül a magyarok számát és arányát az 1. táblázatban láthatjuk. Az adatokat mindkét ország legutóbbi népszámlálási adatai alapján mutatom be. Ez Szlovákia esetében a 2011-es, míg Ukrajna esetében a 2001-es népszámlálást jelenti.

1. táblázat. A kutatópontok lakosságának száma és ezen belül a magyarság száma és aránya

település	lakossága	ebből magyar	
		fő	%
Kolon	1570	780	49,68
Helemba	695	543	78,13
Párkány	10919	6624	60,66
Garamkövesd	1365	877	64,25
Munkács	81637	6975	8,5
Beregszász	26050	12779	49,1
Oroszvölgy	442	48	10,9
Visk	8142	3699	45,4
Macsola	675	545	80,7
Fancsika	2059	770	37,4
Oroszi	895	852	95,2

Kolon (szlovákul Kolíňany)

Kolon község Szlovákiában a Nyitrai kerület Nyitrai járásában található. 2011-ben 1570 lakosából 780 magyar (49,68%) és 678 szlovák volt. A településen magyar-szlovák tanítási nyelvű alapiskola működik. A faluban a magyar népi hagyományokat őrző folklórcsoport tevékenykedik.

Helemba (szlovákul Chľaba)

Helemba község Szlovákiában a Nyitrai kerület Érsekújvári járásában található. 2011-ben 695 lakosából 543 magyar (78,13%) és 123 szlovák volt. Római katolikus egyházában magyar nyelvű misék zajlanak. A településen magyar tannyelvű óvoda működik.

Garamkövesd (szlovákul Kamenica nad Hronom)

Garamkövesd község Szlovákiában a Nyitrai kerület Érsekújvári járásában található. A településen magyar-szlovák tanítási nyelvű óvoda működik. 1365 lakosából 877 (64,25%) vallotta magát magyarnak.

Párkány (szlovákul Štúrovo)

Párkány város Szlovákiában a Nyitrai kerület Érsekújvári járásában található. 2011-ben 10919 lakosából 6624 magyar (60,66%), 2930 szlovák, 90 cseh, 21 cigány, 30 egyéb és 1202 ismeretlen nemzetiségű volt. A városban működik magyar tanítási nyelvű alapiskola, magyar és szlovák tanítási nyelvű Gimnázium, Egyesített Középiskola, illetve Kereskedelmi Magánakadémia. Több hivatalában lehetőség van szóban a magyar nyelvű ügyintézésre.

Munkács (ukránul Мукачево)

Munkács városa a Munkácsi járás központja. 2001-ben 81736 lakosából 6975 (8,5%) vallotta magát magyarnak. A városban magyar tannyelvű középiskola és alapítványi fenntartású római katolikus líceum működik, illetve a tanítóképzőben is indítanak magyar csoportot. Itt kapott helyet a magyar cserkészszövetség kárpátaljai központja, a római katolikus székesegyházban a püspökség, illetve magyar nyelvű református gyülekezete is van. A városban külön magyar nyelvű könyvtár is található.

Beregszász (ukránul Беґеґзсґо)

Beregszász városa a Beregszászi járás központja, a kárpátaljai magyarság szellemi és kulturális központja. 2001-ben 26050 lakosából 12779 (49,1%) vallotta magát magyarnak. A városban a magyar/vegyes tannyelvű 2 általános és 2 középiskola mellett található a Beregszászi Magyar Gimnázium is. Több óvodában indítanak magyar csoportokat. Az egészségügyi szakközépiskolában és a szolgáltató-ipari szakközépiskolában szintén lehetőség van magyar tannyelvű csoportok létrehozására. Beregszász ad otthont a neves Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház társulatának is. Magyar nyelvű római katolikus és református, illetve magyar nyelvű miséket tartó görög katolikus egyházközséggel rendelkezik. A városban működik a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola is.

Visk (ukránul Вишково)

Visk község a Huszti járásban található. 2001-ben 8142 lakosából 3699 (45,43%) vallotta magát magyarnak. Magyar óvodával és középiskolával, erős református egyházközösséggel rendelkezik. Emellett a római katolikus egyháza is magyar nyelvű. Erőteljes a magyarországi turizmus a falusi vendégfogadásnak köszönhetően.

Macsola (ukránul Мочола)

Macsola település a Beregszászi járásban található. 2001-ben 675 lakosából 545 (80,74%) vallotta magát magyarnak. Macsolán magyar tannyelvű elemi iskola működik.

Oroszi (ukránul Оросієво)

Oroszi település a Beregszászi járásban található. 2001-ben 895 lakosából 852 (95,2%) vallotta magát magyarnak. Magyar tannyelvű óvodája és általános iskolája van a településnek. Református gyülekezetének munkanyelve a magyar.

Oroszvölgy (ukránul Руська Долина)

Oroszvölgy település a Nagyszőlősi járásban található. 2001-ben 442 lakosából 48 (10,9%) vallotta magát magyarnak. Iskolája nincs.

Fancsika (ukránul Фанчи́ково)

Fancsika település a Nagyszőlősi járásban található. 2001-ben 2059 lakosából 770 (37,4%) vallotta magát magyarnak. Fancsikán vegyes tannyelvű az iskola, de a magyar osztályok rendre nem indulnak. Alapítványi magyar tannyelvű óvodája van. A református egyházban a magyar nyelv használatos.

Nyelvi szocializáció

Kárpátalján a családban történő nyelvhasználat terén a szülők az egyik nyelv domináns mértékű használatával szoktak házastársukhoz szólni. A két szülő anyanyelvének egyforma mértékű használatát mindösszesen háromszor említették a megkérdezettek. Érdekes, hogy a férfiak többször választották a csak ukránul/oroszul válaszlehetőséget,

mint a nők. Felvidéken a házastársakhoz közel egyforma arányban szólnak mindkét nyelven, illetve enyhe dominancia figyelhető meg a szlovák nyelv használata javára (vö. 2. táblázat).

2. táblázat. A házastársakkal történő nyelvhasználat a kommunikációban

	Ukrajna		Szlovákia	
	férj	feleség	férj	feleség
csak magyarul	2	3	1	
többségében magyarul	5	4	1	2
közel egyforma arányban mindkét nyelven	2	1	3	3
többségében ukránul/oroszul/szlovákul	1	4	1	1
csak ukránul/oroszul/szlovákul	4	2	2	2

A megkérdezettek az anyanyelvük vagy házastársuk anyanyelvének dominanciális használatát főként a nyelvtudás meglétével/hiányával indokolták. Lássunk néhány példát az indokok közül:

„mert csak magyarul tudok.” (Oroszi, nő, ukrán/magyar⁴)

(főként magyarul) *„mivel ő nem mindent ért meg ukránul”*
(Macsola, nő, ukrán/ukrán)

„mert szlovák nemzetiségű a férjem, és nem beszéli a magyar nyelvet” (Helemba (Chl’aba), nő, magyar/magyar)

„mert magyarok vagyunk és ez a nyelv a domináns nyelv a családban” (Párkány (Štúrovo) férfi, magyar/magyar)

Azok a szülők, akik mindkét nyelvet egyforma arányban használják házastársukhoz intézett beszédünkben, azok közül a kárpátaljai szülők a

⁴ A szülők nemzetisége és anyanyelve (nemzetiség/anyanyelv) önbevallásuk szerint van feltüntetve.

már kialakult szokással, illetve kényelemmel indokolták válaszukat, míg a felvidéki szülők nem kívánták, vagy nem tudták megindokolni.

(Csak magyarul) „*Így szoktuk meg*” (Beregszász, férfi, ukrán/ukrán)

„*Azért, mert a férjem magyar*” (Beregszász, nő, ukrán/ukrán)

(Mindkét nyelven) „*Mert így nekünk kényelmes*” (Visk, nő, ukrán/ukrán)

Kárpátalján a házastársak nyelvválasztása másik fél nyelvi megnyilatkozásaira adott válaszadásban kiegyensúlyozottabb, hiszen egy minimális magyar nyelvi dominancia mellett közel azonosan válaszolnak mindkét nyelven, illetve ukrán és/vagy orosz nyelv(ek)en is. Azonban a férjek többet válaszolnak mindkét nyelven, és kevesebbet csak magyarul, míg a feleségek sokkal inkább hajlamosak az egyik nyelv domináns használatára, mint a mindkét nyelven adott válaszadásra. Felvidéken a házastársak nyelvválasztása a válaszadásban szintén kiegyensúlyozott, de enyhe szlovák nyelvi dominancia mellett közel egyformán használják mindkét nyelvet. Itt nem figyelhető meg jelentős eltérés a feleségek és férjek válaszai között.

A kárpátaljai házastársak közel fele az egymás közötti beszédben egyforma arányban használja mind saját, mind pedig házastársa anyanyelvét, míg a másik fele inkább beszél saját anyanyelvén házastársához, mint házastársa anyanyelvén. Felvidéken a szlovák nemzetiségű és anyanyelvű házastársak többnyire anyanyelvükön beszélnek, míg a magyar nemzetiségű és anyanyelvű házastárs többnyire mindkét nyelvet, vagy gyakrabban használja házastársa, esetünkben a szlovák nyelvet. Csak két esetben fordul elő, hogy magyar anyanyelvűként gyakrabban beszél saját anyanyelvén.

**3. táblázat. Milyen nyelven szokott gyermekével beszélni?kérdésre
adott válaszok**

	Ukrajna		Szlovákia	
	férj	feleség	férj	feleség
csak magyarul	2	3	1	1
többségében magyarul	7	4	3	
közel egyforma arányban mindkét nyelven	1	3	3	3
többségében ukránul/oroszul/szlovákul	2	2		3
csak ukránul/oroszul/szlovákul	2	2	3	3

Kárpátalján a szülők gyermekükkel kizárólag vagy többségében magyarul beszélnek. Ezek közül is a férfiak azok, akik dominánsan többségében magyarul szoktak gyermekükhöz szólni. A felvidéki szülők közel azonos arányban szólnak magyarul, szlovákul, illetve mindkét nyelven gyermekeikhez (vö. 3. táblázat). Itt érdemes kiemelni a helembei (Chl'aba) magyar/magyar nő nyelvválasztásának indoklását, aki szerint *„mivel falunkban magyar anyanyelvű óvoda van, otthon próbálom fejleszteni nyelvtudásukat. És hogy férjem is értse beszélgetéseimet gyermekeinkkel.”* Vagyis magyar nemzetiségűként és anyanyelvűként egyrészt a szlovák nyelv fejlesztését tűzte ki célul, másrészt a férje nyelvtudáshiányával indokolja a gyermekekkel való szlovák nyelvű nyelvhasználatot. Az Orosziban élő feleség a gyermekeivel való ukrán nyelvhasználatot először a gyermekek anyanyelvével magyarázza, majd hozzáteszi a gondolat zárásaként az „államnyelv” és „az Ukrajnában élés” eszmeiséget: *„A gyerekekkel én ukránul beszélek azért, mert ezt tanulták meg anyanyelvüként s ne felejtsek el, és azért, mert Ukrajnában élünk, ez a mi államnyelvünk.”* (Oroszi, nő, ukrán/ukrán)

Mindkét kutatási régióban a gyermekek válasza a szülei nyelv-választásához szinte teljesen igazodik.

A családban lezajló nyelvi szocializáció fontos aspektusa, vagy aspektusai az óvoda és az iskola tannyelvének kiválasztása a gyermek intézményi beíratásakor, amely a továbbiakban a családi nyelvi szocializáció kiterjedése az intézményi/intézményesített nyelvi szocializációban. Ez nemcsak nyelvi alapon, hanem kulturálisan és identitásában is meghatározza a gyermek kialakuló világgképét, értékítéletét, identitását.

Az óvoda esetében gyermekük számára a szülők többnyire a kisebbségi tannyelvű intézményt választották mindkét vizsgált régióban. Hogy miért éppen abba az óvodába írták gyermeküket, sok esetben elég hétköznapi dolgok döntöttek, mint például az alábbi esetekben:

„mert a községben csak magyar nyelvű működik” (Oroszi, nő, ukrán/magyar)

„Mert közelebb van az otthonunkhoz” (Macsola, férfi, magyar és ukrán/magyar)

„Ahol lakunk csak magyar óvoda működik, de tökéletes oktatásban van részük gyermekeinknek.” (Helemba (Chl’aba), nő, magyar/magyar)

„V dedine je len madárská” [A faluban csak magyar van] (Helemba (Chl’aba), férfi, szlovák/szlovák)

Persze ettől vannak tudatosabb nyelvi elképzeléssel felvértezett szülők, akik már az óvoda kiválasztásánál is figyelnek a gyermek számára nyelvi szempontból is a „legcélravezetőbbet”, a „leghasznosabbat” kiválasztani:

„Azért, hogy tudjon ukránul” (Kovácsó, nő, magyar/magyar)

(ukrán nyelvűbe) *„Hogy boldoguljon, mert én magyar iskolába jártam és nehéz volt.”* (Beregszász, nő, magyar/magyar)

(magyar nyelvűbe) *„Hogy anyanyelvükön beszéljenek és tanuljanak.”* (Beregszász, nő, magyar és ukrán/magyar és ukrán)

„Magyar gyerekeknek magyar óvodában, iskolában van a helye. Az alapokat csak anyanyelvén kaphatja meg az ember. Így teljes életet élhet, ha tudja majd, hová tartozik (Párkány (Štúrovo), férfi, magyar/magyar)

„Magyar identitás erősítése érdekében” (Kolon (Kolínany), nő, magyar/magyar)

„Mert jobban megy neki a szlovák nyelv” (Kolon (Kolínany), nő, magyar/magyar)

Az óvodai nevelés után 13 családban a szülők úgy gondolják, hogy gyermeküket többségi tannyelvű iskolába fogják beíratni. Ezek közül 8 gyermek kisebbségi tannyelvű óvodába járt. A szülők 7 gyermek esetében a magyar tannyelvű iskolát választják majd. Érdekes, hogy egy viski nő ukrán tannyelvű óvoda után adja magyar tannyelvű iskolába a gyermekét. S hogy miért?

„Azért, mert ott dolgozom, s így könnyebb lesz mindkettőnknek” (Visk, nő, magyar/magyar)

Az iskola tannyelvének kiválasztásánál előtérbe kerülnek a többségi állam rejtett oktatási céljai, amelyek a kisebbségi lakosok számára saját nyelvükön való továbbtanulást értéktelennek, zsákutcának tűntetik fel, mint amit az alábbi szülői válaszok is tanúsítanak:

„Azért, mert Ukrajnában élünk” (Visk, nő, ukrán/ukrán)

„Nagy hiba volt, hogy én nem ukrán iskolába jártam, mert nehéz volt boldogulni.” (Beregszász, nő, magyar/magyar)

„Hogy ebben az országban ne jelentsen számukra gondot a továbbiakban a beilleszkedés más iskolába. Saját tapasztalat, mennyire nehéz a tanulás, ha nem beszéled a nyelvet.” (Helemba (Chl'aba), nő, magyar/magyar)

„Mert Szlovákiában élünk.” (Helemba (Chl'aba), férfi, magyar/magyar)

Kárpátalja esetében a válaszok még a szovjet érában folytatott rejtett kisebbségi oktatáspolitikában gyökereznek. Azonban az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna 2007 óta számos olyan oktatáspolitikai döntést, törvényt, miniszteri rendeletet fogadott el, amelyek a kisebbségi oktatást egyre nehezebb helyzetbe sodorta és ezen keresztül a kisebbségi lakosok magyar tananyelvű iskoláztatási kedvét egyre az ukrán tananyelvű iskolák irányába tolja el. Például ilyen az emeltszintű érettségi vizsga 2008-as bevezetése, vagy 2008-ban kiadott 461. számú miniszteri rendelet stb. (vö. Karmacsi 2009b).

Kódváltás

Az etnikailag vegyes házasságokban a mindennapi kommunikációban két nyelv használatos, így nem meglepő, hogy a két nyelv között munkamegosztás van, s ebből kifolyólag az sem meglepő, hogy a gyermek nyelvhasználatának egyik jellemző vonása a kódváltás, bizonyos esetekben a kódkeverés. A kódváltás és kódkeverés jelenségének mértéke nagyban függ attól, hogy a szülők mely nyelveket milyen szinten ismerik, illetve milyen megoszlási arányban használják ezeket a nyelveket a gyermekkel és az egymással történő kommunikációban.

Az alábbi idézetben is jól megfigyelhető a nyelvek közötti munkamegosztás, amely a gyermek szülőkkel való beszélgetésekor személyhez kötött kódválasztásban nyilvánul meg.

Viktor 2003 Munkács (5;1)

Anya: És a zebra milyen?

Viktor: Gyors.

Anya: Nem.

Viktor: Nehéz.

Anya: Úgy fölrepült. Könnyű.

Батько: *Хто там ще біля зебру?* [Ki van ott még a zebra mellett?]

Viktor: *Біля зебру?* [A zebra mellett?]

A garamkövesdi Vikica esetében a szlovák anyanyelvű anya szlovák nyelvű kérdésére először magyar válasz érkezik, de azután gyorsan korrigálja a gyermek a „nyelvi tévedését”.

Vikica 2010 Garamkövesd (3;5)

MATKA: *A toto je aké zvieratko?* [És ez milyen állat?]

AK: Kutya, *havinko*. [kutyuska]

Sőt, Vikica a magyar anyanyelvű apjával sem hajlandó magyar nyelven beszélni. Vagyis nem figyelhető meg beszédében a szülők anyanyelvéhez, s így a nyelvhasználatukhoz való igazodás sem a nyelvválasztásában. A szülők elmondása szerint ez azóta figyelhető meg, mióta Vikica a szlovák tannyelvű óvodába jár.

Vikica 2010 Garamkövesd (3;5)

APA: Gyere mond el, mit látsz itt! Megmutatod nekem?

AK: *Nie*. [Nem.]

APA: Nem? és miért nem? Legózni akarsz?

AK: *Áno ja sama*. [Igen én magam.]

APA: Egyedül?

AK: *Áno*. [Igen.]

TM1: És mit építesz?

APA: No Viki mondd el, mit építesz!

AK: *Viki sa veľmi veľmi hnevá*. [Vikike nagyon nagyon haragszik.]

Azonban a gyermek nemcsak a szülőkkel való kommunikációban képes a nyelvek közötti munkamegosztásra, hiszen a terepmunkások különböző nyelvhasználatához igazodva, szintén a személyhez kötött kódváltás jelensége figyelhető meg.

Tányka 2004 Fancsika (3;9)

TM2: *A tu z'ila?* [És te megetted?]

Tányka: *Ho!* [Igen!] *Z'ilam perše s'ľko povno.* [Az előbb meg ettem ennyi sokat]

TM1: Mi van itt a fán?

Tányka: Papagáj.

Karin 2008 Helemba (5;8)

TM1: És hogy játszol vele?

AK: Hogy mindig hívuk itet oszt úgy, osztan akkor meg hivdossuk.

TM2: *Poznáš toto zvieratko na obrázku?* [Ismered ezt az állatkát a képecskén?]

AK: *Líška.* [Róka.]

A felvidéki gyermekek interjúiban többször megfigyelhető — akár csak a szülővel való kommunikációnál —, hogy elmarad a kommunikációs félhez való nyelvi igazodás, mint a kárpátaljai gyermekek interjúiban.

Vikica 2010 Garamkövesd (3;5)

TM1: Az oviban is van?

AK: *Áno.* [Igen.]

TM1: És mit csinálsz az asztalon?

AK: *Jem koláčky.* [Kalácskákat eszek.]

TM2: *Takéto máte doma? Čo to je?* [Ilyen van nektek itton? Mi ez?]

TM2: *Si unavená? Chceš spinkať?* [Álmos vagy? Alukálni akarsz?]

AK: *Vikinka veľmi veľmi veľmi únava.* [Vikike nagyon nagyon nagyon fáradtság.]

Matus 2009 Kolon (4;2)

TM1: Nézzed csak, ez micsoda?

AK: *To musíme dať na nohe* [ezt lábra kell raknunk]

TM1: Na mi az ott?

AK: *Neviem, oranžové* [nem tudom, narancssárga]

TM1: Jó, nézzed csak:

AK: Kabát.

A kárpátaljai gyermekek sem minden esetben élnek a kódváltás lehetőségével, legyen akár a szülőkről szó, vagy akár a terepmunkásokról.

Márjánocska 2004 Ruszka Dolina (3;9)

TM2: *Ну що тут є скажи мені?* [Na mi van itt, mondd el nekem?]

Márjánocska: *яйце* [Tojás]

TM2: *А це?* [És ez?]

Márjánocska: *блюдя* [Tál]

TM1: Ez itt micsoda nézd csak? Hát mi ez? Mit látsz a képen?

Márjánocska: *Курюця* [tyúk]

Többször előfordul, hogy a gyermek beszédében a kódváltást nem a személy váltja ki, hanem sokkal inkább az esemény vagy a téma. Ez annak köszönhető, hogy az eseményt, témát sokkal könnyebb az átélés nyelvén felidézni és elmondani, mint a másik nyelven.

Sanyika 2003 Beregszász (4;8)

TM1: Nézzed csak, ezt a mesét ismered?

Sanyika: Nem.

TM1: Nézzed csak, lapozzuk végig és utána.

TM2: *Червона шапочка* [Piros sapkácska=Piroska és a farkas].

Sanyika: Ez Piroska.

Denisz 2008 Kolon (5;9)

TM1: és mit szokott csinálni az a Shrek?

AK: nekünk csak van róla *cédécsko*.

Vikica 2010 Garamkövesd (3;5)

TM1: Melyiket ismered ezek közül? Ez micsoda? Ezeket ismered?

Ezt nézzed csak, ez mi?

AK: Cica.

TM1: És ez?

AK: *Ešte toto neviem*. [Azt még nem tudom.]

TM1: Ne siessünk, nézzed csak, ez micsoda?

AK: *Ježko*. [Süni.]

TM1: és ez mi?

AK: baba.

Ez utóbbi példán Vikica esetében jól látható, hogy a számára természetesebb szlovák nyelvű megnyilatkozás használata magyar nyelvű szövegkörnyezetben sem okoz gondot, hanem nyelvet vált.

Interferenciajelenségek és kölcsönzések a gyermekek beszédében

Az interferenciajelenségek és szókölcönzések pontos meghatározásának és a közöttük lévő határvonalak éles meghúzásának a kérdése mai napig nem egyértelmű. Ehhez hozzá kell még adnunk azt a tényt, hogy a 3–6 éves gyermek nyelvi fejlődése a felnőttekétől eltérő szinten van, illetve azt, hogy mai napig vitatott, hogy a kétnyelvű gyermekek nyelvi rendszere hogyan épül fel. Ezért az ő esetükben még több nehézségbe ütközünk a két jelenség szétválasztásakor. Jelen munka alapja Lanstyák István (2006) *Nyelvből nyelvbe* című könyvében leírt rendszer, amely az imént felsorolt problémák miatt a gyermeknyelv vizsgálatokor csak megszorításokkal alkalmazható. Mindenképpen szükséges tisztáznunk, hogy mit értünk interferencián és mit kölcsönzésen. A jelen munkámban mindazt, ami a többségi nyelv elemeinek a kisebbségi nyelv elemeire és formáira gyakorolt egyenes hatása – és fordítva – a kétnyelvű gyermek beszédében, interferenciának tekinthető. Nem teszek viszont különbséget alkalmi kölcsönzés és interferencia között, vagyis az interferencia fogalmába az alkalmi kölcsönzés fogalma is beletartozik. Azonban amikor egy interferencia közösségi szinten is gyakran és rendszeresen előforduló jelenség, illetve az adott nyelvváltozat részévé vált, akkor ezt már kölcsönzésnek (állandósult kölcsönzésnek) nevezem (vö. Márku 2008: 19–20).

A gyermekek beszédében számos típusú interferencia fordul elő. Először azokat nézzük meg, amikor a kommunikáció nyelvébe beépülő más nyelvű tömorféma a kommunikáció nyelvének toldalékmorfémáját veszi fel.

Tányka 2004 Fancsika (3;9): Megmosni és enni. Ez meg *цiбулька* [hagyma]. Hagyma.

Dani 2002 Munkács (5;10): Ой (.) а **яблokokat**[almákat] szedi össze.

Tányka 2004 Fancsika (3;9): öhö fújókát, *та давала Крістінка фújóky* [és Krisztinka adott fujókát]. *Жолтіко від неї взяв.* [Zsoltika meg elvette tőle.]

Dóraika 2002 Munkács (5;7): Один раз ми робили **запуїом** такі кружочки з сніга та у вікно кидали сюда. [Egyszer mi csináltunk apuval hóból olyan köröcskéket, és ide dobáltuk az ablakba.]

A tömorféma és toldalékmorféma interferenciális viszonyába sorolnám még azt az esetet is, amikor egy ukrán nyelvű előljárószó járul magyar nyelvű tömorfémához. Mégpedig azért sorolandó ide, mert ezek a magyar nyelvben toldalékmorfémaként jelennek meg.

Dóraika 2002 Munkács (5;7): Про furulya? [A furulyáról?]

A kárpátaljai vizsgálatban résztvevő családok esetében előfordult olyan gyerek is, akinek a beszédében mind a magyar nyelvű szövegben ukrán nyelvű, mind pedig az ukrán nyelvű szövegben magyar interferencia is megfigyelhető.

Tányka 2004 Fancsika (3;9): Рóка у лісі живе [az erdőben él].

...

Tányka 2004 Fancsika (3;9): Eszi megfele a rókát a *мишка*. Ha, ha ,ha

Viktor 2003 Munkács (5;1): Тосіса така велика, не така друга. [A cica, olyan nagy, nem olyan más.]

...

Viktor 2003 Munkács (5;1): Тыў [itt] sok levél. Ez körte. Nagyon mérges.

A felvidéki gyermeknél a kölcsönzések főként magyar nyelvű szövegkörnyezetben fordultak elő.

Denisz 2008 Kolon (5;9)

TM1: Na és ez itt benne?

AK: Öv

AK: Sapka.

TM1: Sapka, de milyen sapka?

AK: *Siltovka* [baseball sapka vagy sültös sapka.]

Matus 2009 Kolon (4;2)

TM1: Ez micsoda, szerinted?

AK: Szerintem dzsúz [*džus* =gyümölcslé]

Denisz 2008 Kolon (5;9)

TM1: mibe szokta anya beletenni?

AK: olyan amibe vótak a lekvár.

TM1: igen, az mibe volt a lekvár?

AK: olyan ***pohárba*** [befőttés üvegbe]

Az interferenciák egy újabb típusa az, amikor a két különböző nyelvű morféma egymás mellé kerülésekor az egyik morféma nem teljes (allomorf szerű) alakjában jelenik meg, mint ahogy a fancsikai Tányka esetében is láthatjuk:

Tányka 2004 Fancsika (3;9): 3a cicky [A cica után].

Az előbbihez hasonló típusa az interferenciáknak, amikor a tőmorféma két különböző nyelvű tőmorfémának az összemosódásából jön létre. A beregszászi Sanyika beszédében két ilyen esettel is találkoztam. Az elsőben igazából a tőmorféma, a „béka” szó utolsó hangja kerül pótlásra az ukrán nyelvből.

TM2: *Ho, яка тварина прыгає?* [Na, milyen állat ugrál?]

Sanyika 2003 Beregszász (4;8): Бэка.

A fancsikai Tányka beszédében a szókölcsonzás számos példáját figyelhetjük meg. Elsőként nézzük meg a magyar *zsemle* szó Kárpátalján

használt nyelvi megfelelőjét, a direkt kölcsönszót, a *bulacskát*. A gyermek magyar nyelvi környezetben magyar nyelvi hanglejtéssel használja a *bulacska* szót, amikor a főként magyar nyelven beszélő terepmunkásnak válaszol. Majd a hanganyag röviddel ezutáni részében a főként ukrán nyelven beszélő terepmunkás kérdésére már a *bulacska* szót ukrán nyelvi hanglejtéssel mondja ki.

TM1: Mit süttött?

Tányka 2004 Fancsika (3;9): Bulacskát.

...

TM2: *Танько ти сьогодні була в садик?Що там було їсти?*

[Tányka te voltál ma óvodába? Mit adtak enni?]

Tányka 2004 Fancsika (3;9): *Булочка*. [Zsemlét.]

TM2: *А що ще?* [És még mit?]

Tányka 2004 Fancsika (3;9): *Левеш*. [Levest.]

Újabb direkt kölcsönszó a „*leves*”, amely ukrán nyelvű környezetben ukrán hanglejtéssel kerül felhasználásra a „*суп*” szó helyettesítőjeként. Az ilyen típusú jelenségek gyakran jelentek meg azokban az ukrán közösségekben, amelyek a magyarság felhígítása céljából lettek betelepítve a csehszlovák és a szovjet éra idején a magyarok lakta területekre, továbbá a magyar fennhatóság idején a ruszinság (ruténság) számos magyar szót emelt be a nyelvébe, mint akkori kisebbség, hiszen nagyon sok helyen csak magyarul tudták érvényesíteni magukat (vö. Karmacsi 2009a: 69).

Összefoglaló

Az etnikailag vegyes házasságokban a gyermekek számára az anyanyelv elsajátítása során két nyelvi rendszert kell elsajátítani, amely gyakran egyszerre tartalmazza a két nyelv elemeit kódváltás, kölcsönzés vagy interferenciák formájában. Továbbá a legtöbb ilyen családban, — mint ahogy a vizsgált családok esetében sem, — nincs előre eltervezett nyelvhasználati stratégia, amely esetlegesen megkönnyíthetné a gyermek helyzetét.

A jelen vizsgálatban részt vevő családok esetében a gyermekekkel való kommunikációban egyiknél sem érvényesül az *egy szülő–egy nyelv* stratégiája, hanem a nyelvi szocializáció sokkal inkább a megszokáson, a szülők házastársa nyelve ismeretének mértékén alapul. A nyelvtudás hiánya viszont nagyon sok esetben az egyik nyelv családi kommunikációban betöltött dominanciája felé tolja el a nyelvi szocializáció folyamatát.

Az óvoda tannyelvének kiválasztásánál még hétköznapi dolgok (pl. közelsége) inkább a mérvadó, míg az iskola tannyelvének megválasztásánál már sokkal tudatosabban lépnek fel a szülők. A választást sok esetben a szülők személyes tapasztalata, illetve rejtett módon a kisebbségre gyakorolt társadalmi hatások befolyásolják. E téren mind a kárpátaljai, mind pedig a felvidéki szülők hasonlóan gondolkodnak.

Jelen vizsgálatok adataiból elmondható, hogy a kárpátaljai gyermekek többször alkalmazzák a szülőkkel a szülők anyanyelvén történő kommunikációt, különös tekintettel a kisebbségi, magyar nyelvre nézve, míg felvidéken ez már a szlovák nyelv dominanciája felé mutat. A kárpátaljai gyermekek beszédében többször találkozhatunk interferenciával, mondaton belüli kódváltással, míg a felvidéki gyerekek inkább a mondatok közötti kódváltást alkalmazzák gyakrabban. Ezen utóbbiaknál szinte alig találkozni szlovák nyelvű beszédükben magyar nyelvi kölcsönemekkel, míg a kárpátaljai gyermekek mind a magyarban ukrán nyelvű, mind pedig az ukránban magyar nyelvű kölcsönzések is alkalmaznak.

Azonban mindenképpen le kell szögezni, hogy az iménti megállapítások csak a vizsgálatban résztvevő családok esetében igazolhatók. A szélesebb körű következtetésekhez újabb vizsgálatok elvégzésére lesz szükség.

IRODALOM:

- Bartha Csilla 1995. Nyelvcseré, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. In: Kassai Ilona szerk.: *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.
- Gyurgyík László 2002. Az asszimilációs folyamatok elméleti és empirikus megközelítése a szlovákiai magyarság példáján. In: Gyurgyík László és Kocsis Aranka szerk.: *Társadalom – Tudomány*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 11–31.
- Gyurgyík László 2004. *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

- Harding, Edith–Riley, Philip 1986. *The Bilingual Family: A Handbook for Parents*. Cambridge: Cambridge UP
- Homišínová, Mária 2008. *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadó
- Kal’avský, Michal 1998. Jazyk a etnická totožnosť v zmiešanom prostredí. In: Slávkovský, Peter ed.: *Národopisný zborník*. Bratislava: Matica slovenska, 23–38.
- Karmacsi Zoltán 2009a. Nyelvhasználati jellegzetességek kárpátaljai kétnyelvű gyermekek beszédében. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk.: *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézet, 64–70.
- Karmacsi Zoltán 2009b. Nyelvi attitűd: gyengítő és erősítő tényezők Kárpátalján a magyar nyelv estében. In: Borbély Anna, Vančóné Kremmer Ildikó, Hattyár Helga szerk.: *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet–Gramma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 415–422.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe, Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról*, Pozsony: Kalligram Könyvkiadó
- Lanstyák István 2011a. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. In: Szabó Mihály Gizella, Lanstyák István szerk.: *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 55–83.
- Lanstyák István 2011b. A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben. In: Szabó Mihály Gizella, Lanstyák István szerk.: *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 319–355.
- Márku Anita 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft. – KMF
- Molnár József, Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Pedagóguszsövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa
- Romaine, Suzanne 1995. *Bilingualism*. Oxford: Blackwell (Language in Society 13)
- Sándor Anna 1999. A kisebbségi nyelv sorsa a vegyes házasságokban. In: *Valóság* XLII. évfolyam 8. szám: 87–97.
- Sándor Anna 2002. A társadalmi és földrajzi tényezők szerepe a Nyitra-vidéki tájszóállomány alakításában. In: Gyurgyík László és Kocsis Aranka szerk.: *Társadalom – Tudomány*, Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 128–150.
- Sándor Anna 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó,
- Szabó Mihály Gizella, Lanstyák István szerk. 2011. *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Szarka László 2009. A szlovák és a magyar nyelv státusa a Dél-Szlovákiai kétnyelvűség gyakorlatában. In: *Magyar Tudomány* 2009/11: 1335–1343.

- Vančóné Kremmer Ildikó 2002. Magyar-szlovák kétnyelvű gyermekek beszédészlelése. In: Gyurgyík László és Kocsis Aranka szerk.: *Társadalom – Tudomány*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 128–150.
- Vančo Ildikó 2011a. Magyar-szlovák kétnyelvű gyermekek szövegértési problémái. In: Szabó Mihály Gizella, Lanstyák István szerk.: 2011. *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 369–386.
- Vančo Ildikó 2011b. A természetes magyar-szlovák kétnyelvűség kialakulásának néhány aspektusa. In: Szabó Mihály Gizella, Lanstyák István szerk. 2011. *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 387–406.
- <http://portal.statistics.sk>
- <http://hu.sturovo.sk>
- http://hu.wikipedia.org/wiki/Szlovákiai_magyarok#Oktat.C3.A1s

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVJÁRÁSOK OROSZ/UKRÁN KÖLCSÖNSZAVAI

Gazdag Vilmos

Bevezetés

A kárpátaljai magyar nyelvjárások már Trianon előtt is a magyar nyelvterület peremvidékét alkották, ahol több nép mindennapi kapcsolatban élt egymás mellett. E népek mind kultúrájukban, mind nyelvükben hatással voltak egymásra. Így Kárpátalján a kétnyelvűség természetes jelenség. Ugyanakkor a XX. század első harmadáig a bilingvizmus nem a helyi magyarokra, hanem a terület más nemzetiségű lakóira volt jellemző (Lizanec 1970: 89; Csernicskó 1995: 129–130). A trianoni békeszerződés következtében azonban jelentős magyar nemzetiségű tömegek váltak kisebbségivé az új nemzetállamokban (Ablonczy–Bárdi 2010: 12), s ezzel együtt a magyar nyelvterület peremvidéke is határon túli magyar nyelvjárásokká vált, vagyis az intenzív nyelvi kapcsolatok színtere magyarországi szempontból nézve külföldre került (Zoltán 2005: 25). A magyar nyelv helyi szinten elveszítve addigi státuszát, alárendelt szerepbe került a mindenkori államnyelvvel szemben, ami a presztízsvesztés mellett a másodnyelvi hatás nagymértékű fokozódását, illetve a helyi és az anyaországi magyar nyelvváltozatok bizonyos mértékű elkülönülését is magával vonta. (Lanstyák–Szabó Mihály 1997: 6). Viszont a határon túli, ún. őshonos magyar kisebbség többségi helyzete regionális szinten több helyütt, így Kárpátalja bizonyos részein is megmaradt (Kiss 2002: 183). Épp ennek köszönhető talán, hogy a határon túli magyar kisebbségeknek máig sikerült megőrizniük anyanyelv-dominanciájukat még akkor is, ha „a szórványosodási folyamatok, a vegyes házasságok egyre nagyobb aránya, az anyanyelv társadalmi presztízse, használatának jogi és kommunikációs akadályai napról napra csökkentik az anyanyelvhasználat körét” (Szarka 2004: 118).

A kárpátaljai magyar nyelvjárások és azok helyzete

A kárpátaljai magyar nyelvjárások az úgynevezett északkeleti nyelvjárási régióhoz tartoznak, mely az abaúji ő-ző típustól keletre, kb. a Hernád alsó folyása – a Sajó – Tisza – Csap – Nagyszőlős vonaltól északra a nyelvhatárig terjed (Imre 1971: 365). Az északkeleti nyelvjárási régió nem kis része esik a mai Magyarország határain kívülre (Kiss szerk. 2001: 294). Az egyes nyelvjárási régiókat az anyaországi és a határon túli nyelvjárások egységeként kell szemlélnünk (P. Lakatos–T. Károlyi 2002: 76). Ugyanakkor nem beszélhetünk egységesen a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról, mivel az egyes nyelvjárások között különbségek vannak mind a magánhangzó rendszer fonéma állománya, mind pedig az egyes magánhangzók megterheltsége és ejtészváltozata tekintetében (Horváth 1976: 54).

Ennek megfelelően a nyelvészek a kárpátaljai magyar nyelvjárásoknak is több típusát szokták megkülönböztetni. Horváth Katalin hangtani szempontú kategorizálása (1992) 7 típusba sorolja a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat, míg Lizanec Péter egy korábbi, ugyancsak hangtani és alaktani szempontokra támaszkodó osztályozásában a kerekhegyi nyelvjárást önálló nyelvjárásként kezelve nyolc típust hoz létre. (Lizanec 1990: 262; és 1995). *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának* a III. (Lizanec 2003) kötetében viszont a lexikai és szemantikai izoglosszák alapján már csak három csoportot különít el: 1. dél-ungi-latorcai; 2. dél-borsai; 3. dél-máramarosi. A szerző hét nyelvjárásszigetet is megkülönböztet: Nagydobrony (részletesen lásd Móricz 1993; Balogh–Debreceni 1995), Beregrákos, Badaló (bővebben lásd Hires 2004), Dercen (részletesen lásd Káposztai 1967; Balogh 2004), Salánk, Visk, Kerekhegy (bővebben Lizanec 2003: 727).

A kárpátaljai magyar nyelvjárásoknak számos olyan hang- és alaktani, valamint szintaktikai jellemzője van, melyek egyrészt igazolják azok északkeleti nyelvjárástípushoz való tartozását, másrészt általánosságban jellemzik a kárpátaljai magyar nyelvterületet (Beregszászi–Csernicskó 2007: 20).

Hangtani szempontból összefogja őket az erős i-zés (Horváth 1998; 2000; Kótyuk 1990) és j-zés, a felső nyelvtartomány hosszú magánhangzók megrövidülése, a magánhangzók kiesése (Csúry 1929a, b) és a diftongusok ejtése (Horváth 1976; Balogh 2004). A kárpátaljai magyar nyelv-

járások zömében hét rövid és hét hosszú magánhangzó, valamint 25 mássalhangzó van (Lizanec–Horváth 1982: 3–4, Horváth–Lizanec 1993).

A kárpátaljai magyar nyelvjárások nagy részében általánosan elterjedt az az alaktani jelenség, hogy a *-nál/-nél* határozóragot *'-hoz/-hez/-höz'* jelentésben használják, míg a családi viszonyokat is kifejező *-éknál* rag helyett az *-ékhoz* használatos: *tegnap voltunk Zékányékhoz*; tulajdonképpen: *Zékányéknál* (Balogh 1994: 29; Kiss szerk. 2001: 293).

Szintaktikai jellemzőjük az „hogya az igekötő az ige után kerül olyan esetben is, amikor a köznyelvi norma szerint inkább az ige előtt kellene állnia. A mindennapi beszédben gyakran hallható, hogy *Szakad le a kezem, annyira fáj. Olyan szomjas vagyok, hogy halok meg*” (Balogh 1993: 226–227; Balogh–Heltainé 1992: 485).

Amiben azonban a leginkább eltérnek ezek a nyelvjárások az anyaországiaktól, az nem más, mint az orosz és ukrán nyelvből vett kölcsönszavak nagyarányú használata.

Az elmúlt fél évszázad során a helyi és az anyaországi nyelvészek munkájának köszönhetően gazdag tudásanyag halmozódott fel a kárpátaljai magyar–ukrán, ukrán–magyar nyelvi kölcsönhatásokkal, s azon belül a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott keleti szláv (orosz/ukrán) kölcsönszavakkal kapcsolatban is.

A kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv lexikai elemei elsőként néhány nyelvművelő célzatú szószeretet formájában kerültek rögzítésre. Ilyen nyelvművelő szószeretet volt például Drávai Gizella *Nyelvrosta. Így mondjuk, de mondjuk így* című írása, melyben közel száz mondatba foglalt orosz és ukrán kölcsönszót közölt szembeállítva magyar standardbeli megfelelőjükkel (Drávai 1969).

Az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének a megnyitásával (1963), illetve a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola bázisán működő Limes Társadalomkutató Intézet (1999), s az ebből önállósuló Hodinka Antal Intézet (2001)¹ létrejöttével megindult a téma tudományos vizsgálata is. Ennek keretében monográfiák (Rot 1968; Lizanec 1970, Márku 2008b, 2013), disszertációk (Mokány 1966; Kótyuk 2007), tanulmányok (Rot 1967; Fodó 1971, 1972, 1973; Lizanec 1987, 1993; Borbély 2000; Márku 2008a, 2011, 2014; Gazdag 2010, 2012. 2013

¹ 2014 szeptemberétől Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

stb.) születtek, s *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* (Lizanec; 1992, 1996, 2003), illetve *A Kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára* (2012, 2013) megjelenésével teljesedtek ki.

A kutatásról

2014. január 13. és február 13. között egy online kérdőívezés keretében a kárpátaljai magyarság nyelvhasználatát vizsgáltam.² A kérdőív a nyelvjárási kérdőívek megszokott kérdései mellett szociolingvisztikai kérdéseket is tartalmazott, melyek a megkérdezett egyének szociológiai adataira (nem, kor stb.), nyelvismeretére (anyanyelv, államnyelv, környezeti nyelvek és idegen nyelvek), az iskolai tannyelv, illetve az egyes szakmák és az egyéni nyelvhasználat összefüggéseinek a vizsgálatára irányultak. Jelen munka keretein belül azonban csupán a nyelvjárási kérdések elemzésével kívánok foglalkozni.

Az anyaggyűjtés módszere a kitöltőkkel való személyes kapcsolat hiánya miatt aktív kérdezési módszerrel történt. A kitöltői figyelem fenntartása érdekében a kérdőív nyelvjárási része több különböző kérdéstípusból tevődött össze (tárgyképek bemutatása, meghatározások alapján történő kérdezés, a tájnyelvi elemek jelentésének az ismeretére irányuló kérdések).

Az eredmények ismertetése

1. A kérdőív kitöltőire utaló adatok

A kérdőív kitöltői elsősorban az ismerősi körömből kerültek ki, ugyanis a kérdőív kitöltésére való felkérést a Facebook idővonalamon poszt formájában tettem közzé, s onnan, illetve az ismerősök általi megosztások (összesen 18 személy osztotta meg a posztot) alapján vált elérhetővé a kérdőívre mutató link is.

A kérdőívet összesen 85 kárpátaljai magyar anyanyelvű személy töltötte ki. A kérdőív kitöltői ennek megfelelően elsősorban lakhelyem közvetlen környezetéből kerültek ki. A legtöbben a Beregszászi járás (58 személy), Ungvári járás (8 személy), Nagyszőlősi járás (4 személy), Munkácsi járás (2 személy), Huszti járás (1 személy), illetve 12 személy,

² A kérdőív megtekinthető az alábbi linken: https://docs.google.com/forms/d/1CH2MZBIh__lZkX-Szma8F2OF0HCCDWp9-CQ2TaYkK0E/viewform?edit_requested=true

akik nem tüntették fel a lakhelyüket, vagy jelenleg épp nem Kárpátalján élnek (pl. magyarországi egyetemen tanulnak, vagy Magyarországon dolgoznak).

2. A nyelvjárási adatok ismertetése

2.1. Tárgyképek azonosítása. A nyelvjárási anyaggyűjtésre irányuló kérdéskör első csoportjában 30 tárgyképet tettem közzé. A kitöltők feladata az volt, hogy a képen látható használati tárgy, étel, zöldség-gyümölcs, növény, ruha és lábbeli, ruházati eszköz és egyéb tárgyak, illetve objektumok nevét a kép alatti mezőben feltüntessék. A képek összeválogatása során arra törekedtem, hogy a képek mindenki számára ismert dolgokat ábrázoljanak, illetve, hogy azok között minél több olyan legyen, amelynek a kárpátaljai magyarság körében ismert és általánosan elterjedt a szláv (orosz/ukrán) nyelvi elnevezése is. A továbbiakban, a terjedelmi korlátokra való tekintettel ezekből csak néhány példát kívánok az olvasók elé tárni.

1. ábra: Habroló

2. ábra: Nápolyi szelet

3. Padlizsán

Az 1. (a kérdőívben a 3.) ábrán szereplő általában vaníliakrémmel töltött krémes apró kürtőskalács szerű édességet 32 válaszadó nevezte meg a *trubocski/trubacski/a* [~ószl. *трубочка*] fn. '-t, '-ja – *trubocski/trubacski/a* < ukr., or. 'трубочки' közvetlen kölcsönszóval. 4 válaszadó egyidejűleg adta meg a szláv kölcsönszót és a magyar nyelvi megnevezést. További magyar nyelvi változatok: kifli, képviselőfánk, habroló, roló, kürtőskalács, krémes, kifli.

A 2. (a kérdőívben a 4.) ábrán szereplő ostyaszeletet 13 válaszadó nevezte meg a *váfli* [~or. *вафли*] fn. '-t, '-ja – *váfli* < ukr. 'вафлі'; or. 'вафли' közvetlen kölcsönszóval. Három válaszadó a magyar változattal

párhuzamosan adta meg a szláv nyelvi változatot. Az adatolt magyar nyelvi változatok a következők: ostya (és oscsa), nápolyi.

A 3. ábrán (a kérdőív 5. képén) szereplő padlizsánt 14 válaszadó a *baklászán* [~tör. patlican] fn '-t, '-ja – *baklászán* < ukr., or. 'баклажан' névvel nevezte meg. További 3 válaszadó együtt adta meg a magyar, illetve a szláv nyelvi változatot. Ezen kívül a következő magyar nyelvi változatok fordultak még elő: padlizsán, cukkini, lilatök és törökparadicsom.

4. ábra: Munkaruha 5. ábra: Elsősegély csomag 6. ábra: Irattartó

A 4. ábrán (a kérdőív 10. képén) látható munkaruhát 7 válaszadó kezelábas jelentésben használt *kombinzon* [~fr. combinaison] fn '-t, '-ja – *kombinzon* < ukr. 'комбінезон'; or. 'комбинезон' közvetlen kölcsönszóval nevezte meg. Egy válaszadó a munkaruha jelentésű or. 'спецовка' kölcsönszót adta meg. Ezen kívül a következő elnevezések kerültek még adatolásra: ruha, munkaruha, egyenruha, formaruha, kezelábas, anorák.

Az 5. ábra (a kérdőív 28. képe) egy autós vagy sürgősségi elsősegély dobozt ábrázol, amelyet 25 válaszadó az *aptecska* [~lat. apothēca] fn '-t, '-ja – *aptecska* < ukr., or. 'аптечка' közvetlen kölcsönszóval nevezett meg. Egy válaszadó a hibrid kölcsönszó *aptecskás doboz* összetételt használta. Egyéb adatolt megnevezések: elsősegélydoboz, elsősegély-csomag, gyógyszeres táska, mentőcsomag, orvosi táska.

A 6. ábrán (a kérdőív utolsó, 30. képén) szereplő iratmappa megnevezéseként 18 válaszadó adta meg a [~or. папка] *pápka* fn '-t, '-ja – *pápka* < ukr., or. 'папка' közvetlen kölcsönszót. További egy válaszadó az ugyancsak szláv eredetű *dokument* fn '-t, '-ja – *dokument* < ukr., or. 'документ' hangalakú kölcsönszóval létrejött *dokumenttartó* hibrid kölcsönszót adta meg. További adatolt névváltozatok: mappa, irattartó.

A következő feladatok kapcsán született eredmények ismertetése egy külön dolgozatot igényelne, így a részletes elemzésükre jelen esetben nem kívánok kitérni.

2.2. Körülírások alapján történő azonosítások. A kérdőív további részében a válaszadóknak körülírások alapján kellett meghatározniuk az abban leírt ételek, illetve foglalkozások megnevezéseit. A két feladat összesen 10 darab körülírást tartalmazott (pl. *Tojásfehérjével készített apró, kerek, édes, általában fehér vagy rózsaszín színű édesség; vagy Kórházban ápolott betegek szakszerű gondozására alkalmazott, megfelelő képesítésű nő*).

2.3. Szláv kölcsönszók jelentéseinek a meghatározása. A következő feladatban az eddigiektől eltérően 5, a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban ismert szláv kölcsönszót adtam meg (*princessza, geroj, debella, tormoz és zsulik*), melyekhez egyenként 4-4 meghatározást társítottam. A válaszadók feladata az volt, hogy kiválasszák azt a meghatározást, amelyre véleményük szerint az adott kölcsönszó vonatkozik.

2.4. Meghatározások alapján történő azonosítások. Ebben a feladatban a válaszadóknak 5 meghatározás alapján kellett beazonosítaniuk az azokban körülírt tárgyakat, labdajátékot, illetve közlekedési eszközt (pl. *Sátrak befedésére, vagy különböző tárgyak letakarására használt vízhatlan vászonlepel*). A meghatározásokat szándékosan úgy válogattam, hogy azok olyan dolgokat jelöljenek, amelyeknek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban használatos a szláv kölcsönszói változata is.

2.5. Szólista készítése. Az utolsó feladatban arra kértem a válaszadókat, hogy soroljanak fel olyan szavakat, amelyek csak Kárpátalján használatosak.

A feladatban szándékosan nem azt kértem a válaszadóktól, hogy szláv kölcsönszavakat soroljanak fel. Így a kölcsönszavak mellett számos magyar nyelvjárási elem is felsorolásra került: *ablaktőc* – ablakpárkány; *bíró* – polgármester; *bokszol* – cipőt krémmel fényesít, illetve az autó kereke is *bokszol*, ha beragad a sárba, s csak egy helyben forog; *gomb* – tableta; *kolompír* – burgonya; kóla – üdítő ital (nem csak a cola-ra vonatkozóan, pl. narancs vagy körte kólát kérsz?); *oszt* – aztán; *palacsintavas* – serpenyő, palacsintasütő; *paszuly* – bab; *pulyapénz* – gyermeknevelési támogatás; *sámedli* – zsámoly; *sikanyózik* (jégen) – csúszkál; *síklik* (az út) – csúszós; *sódar* – sonka, comb; *taxi* – személygépkocsi (pl. már neki is van taxija, vagyis ő is rendelkezik személygépkocsival).

Viszont, amint azt a nyelvi helyzet alapján már előzetesen is feltételeztem, a válaszadók a legnagyobb számban (118 db) mégis szláv

kölcsönszavakat soroltak fel. A továbbiakban e szavak szótári listáját kívánom közölni.

A felsorolt kölcsönszavak listája:

A

akt < ukr., or. 'акт'; – 1. jegyzőkönyv; 2. okirat;
amortizátor < ukr., or. 'амортизатор'; – lengéscsillapító;
avária < ukr. 'аварія'; or. 'авария'; – baleset;

B

bagázs(nyik) < ukr., or. 'багаж'; – csomagtér;
balkon < ukr., or. 'балкон'; – erkély;
bánka < ukr., or. 'банка'; – 1. befőttesüveg;
batri < ukr., or. 'батарея'; – elem, akkumulátor;
beszedka < or. 'беседка'; – lugas; kerti pavilon;
bint < ukr., or. 'бинт'; – 1. kötés, pólya; 2. kötszer, fásli;
bordácski < ukr., or. 'бардачок'; – kesztyűtartó (gépkocsiban);
brakk < ukr., or. 'брак' – selejt;
brigadér < ukr., or. 'бригадир'; – munkavezető;
buháter < ukr., or. 'бухгалтер'; – könyvelő;
bulicska < ukr., or. 'булочка'; – zsemle;
butyka < ukr., or. 'будка'; – bódé;

Cs

csájna < or. 'чайная'; – 1. teázó; 2. kocsma, ivó;
csájnik < ukr., or. 'чайник'; – teáskanna;
cseburek < ukr., or. 'чебурек'; – (birka)húsos rétes; húsos fánk;

D

deká < or. 'ДК → дом культуры'; – kultúrház; szórakoztató központ;
deputát < ukr., or. 'депутат'; – küldött, képviselő;
dezsurál < or. 'дежурить'; – őrködik; ügyel, felvigyáz;
dezsurka < or. 'дежурка'; – 1. ügyelet; 2. szolgálat;
dokument < ukr., or. 'документ'; – okmány; okirat;

E

elektricska < ukr., or. 'електричка'; – villanyvonat, a magyarországi HÉV-nek megfelelő helyközi vonatjárat;

F

fortocska < or. 'форточка'; – szellőztető (ablakon);

G

grecska/hrecska < ukr., or. 'гречка'; – tatárka, hajdinakása;

grip < ukr. 'грип'; or. 'грипп'; – influenza;

g/hrivnya < ukr. 'гривня'; – Ukrajna hivatalos pénzneme;

gruppa < or. 'группа'; – 1. csoport, (iskolai) napközis csoport; 2. kategória;

gruzsik < or. 'грузчик'; – rakodómunkás;

gruzin < ukr., or. 'грузин'; – 1. grúz; 2. grúznemzetiségű ember;

Gy

gyela < or. 'дело'; – dolog, ügy;

gyenygi < or. 'деньги'; – pénz;

gyevuska < or. 'девушка'; – lány;

K

kapot < ukr., or. 'капот'; – motorháztető;

kolhoz < ukr. 'колгосп'; or. 'коллективное хозяйство' → колхоз'; – 1. termelőszövetkezet; 2. kollektív gazdaság;

kolonka < ukr., or. 'колонка'; – vízmelegítő, bojler;

kóperta < ukr. 'коперта'; – (levél)boríték;

kópia < ukr. 'копія'; or. 'копия'; – másolat;

korocse < ukr. 'коротше'; or. 'короче'; – rövideen, rövidebben;

kredit < ukr., or. 'кредит'; – hitel;

kriska < ukr. 'кришка'; or. 'крышка'; – fedő (az üvegedényen);

kroszovki < or. 'кроссовки'; – sportcipő, tornaicipő;

kurtka < ukr., or. 'куртка'; – dzseki; rövid férfi felsőkabát;

L

lomik < ukr., or. 'ломик'; – emelőrúd, feszítővas, pajszer;

M

magazin < ukr./or. 'магазин'; – 1. bolt; 2. áruház;

májka < ukr., or. 'майка'; – 1. trikó; 2. sportmez;

marsutka < ukr., or. 'маршрутка'; – iránytaxi;

medszesztra < ukr., or. 'медсестра'; – ápolónő;

milicia < ukr. 'міліція'; or. 'милиция'; – rendőrség;

misálka < ukr. 'мішалка', or. 'мешалка'; – keverőgép, malter vagy betonkeverő;

mufta < ukr., or. 'муфта'; – hüvely, tengelykapcsoló;

murkó < ukr. 'морква'; or. 'морковь'; – sárgarépa, nyelvjárási murok;

N

nácsálnyk < ukr., or. 'начальник'; – főnök; parancsnok;

notáriusz < ukr. 'нотаріус'; or. 'нотариус'; – jegyző, közjegyző;

nozsovka < or. 'ножовка'; – (kézi) fűrész;

O

obsi < or. 'общезитие'; – 1. diákotthon; 2. közös szállás, munkásszálló;

ocsot < or. 'учёт'; – nyilvántartás;

odekolon < ukr., or. 'одеколон'; – kölni (víz);

P

pálocski < or. '(кукурузные) палочки'; – pufi, kukorica rudacskák;

pápka < ukr., or. 'папка' – mappa, irattartó;

pára < ukr., or. 'пара' – órapár, 2x45 perc;

pasztport < ukr., or. 'паспорт'; – személyigazolvány;

pelmenyi < ukr. 'пельмені'; or. 'пельмени'; – húsos derelye; hússal töltött barátfüle;

pepelynica < or. 'пепельница'; – hamutartó;

perejezd < or. 'переезд'; – (vasúti) átjáró;

pinoplaszt < ukr. 'пінопласт'; – habszivacs, hungarocell;

piroski < or. 'пирожки' – fánk, bukta;

plán < ukr., or. 'план'; – terv, tervezet;

plasztelin < ukr. 'пластилін'; or. 'пластилин'; – gyurma;

plávki < ukr., or. 'плавки'; – úszónadrág, fürdőgatya;

porovorot < ukr., or. 'поворот'; – kanyar, index;

práva < ukr. 'права водія → права'; or. 'права водителя → права'; – gépjárművezetői jogosítvány;

pricép < or. 'прицеп'; – pótkocsi;

provodnyik < or. 'проводник' – kalauz;

R

rájkom < ukr., or. 'райком → районний комітет'; or. 'районный комитет' – járási tanács;

rásztvorityelj < or. 'растворитель'; – oldószer;

rucska/i < ukr., or. 'ручка'; – (tintas) toll;

S

sláng < ukr., or. 'шланг'; – slag; locsolócső;

slopi < ukr. 'шльопанці'; or. 'шлёпанцы'; – papucs, topán;

spilka < ukr., or. 'шпилька'; – hajtű, hajcsat;

spricc < ukr., or. 'шприц'; – fecskendő;

stráfol < ukr. 'штрафувати'; or. 'штрафовать'; – bírságot;

stukatúrka < ukr., or. 'штукатурка' – vakolás;

Sz

szesztra < ukr., or. 'сестра'; – nővér;

szilyráda < ukr. 'сільська рада → сільрада'; – községi tanács;

szirnéké < ukr. 'сирник'; or. 'сырник'; – túrós gombóc, túrós tészta;

szkoccs < ukr., or. 'скотч'; – ragasztó szalag, cellux;

szkrepki < or. 'скрепки'; – gémkapocs;

szok < or. 'сок'; – 1. gyümölcsből készült üdítőital; 2. lé, nedv;

szoljárka < ukr., or. 'солярка'; – 1. gázolaj; 2. üzemanyag;

szosziszki < ukr., or. 'сосиски'; – 1. virsli; 2. hosszú, vékony kifőzve fogyasztott hústermék, húspép;

szprávka < or. 'справка'; – 1. igazolás; 2. tudakozódás, érdeklődés;

sztáncija < ukr. 'станція', or. 'станция'; – állomás;

sztándárt < ukr., or. 'стандарт'; – szabvány szerinti, standard;

szvetafor < or. 'светофор'; – közlekedési lámpa;

szvidoctvo < ukr. 'свідомство'; – igazolás, bizonyítvány;

T

tekoszmot < or. 'техосмотр'; – műszaki szemle;

trojnyik < or. 'тройник'; – (hálózati) hármas elosztó;

tumbocska < ukr., or. 'тумбочка' – éjjeliszekrény;

U

usánka < or. 'ушанка'; – füles téli sapka;

V

váfli < ukr. 'вафлі'; or. 'вафли'; – ostya;

vojenkomát < or. 'военкомат «военный комиссариат»' – 1. hadkiegészítő parancsnokság; 1. sorozási hely;

Z

zabora < ukr. 'забора'; or. 'забора' – a széna tárolására szolgáló csűr;

zácsot < or. 'зачёт' – 1. beszámoló, kollokvium; 2. vmibe beszámítás;
 zájáva < ukr., or. 'заява'; – kérvény, folyamodvány;
 zálík < ukr. 'залік'; – beszámoló;
 zálíkovka < ukr. 'залікова в залікова книжка'; – leckekönyv, index
 zápászka < ukr., or. 'запаска'; – pótalkatrész, készlet;
 záprávka < ukr., or. 'заправка' – üzemanyag töltőállomás; benzinkút,
 tankoló;
 zázsigálka < or. 'зажигалка'; – öngyújtó;
 zdácsi < ukr. 'здачі'; or. 'сдачи'; – visszajáró (pénz);
 znák < ukr., or. 'знак'; – jel;
 zontyik < or. 'зонтик'; – esernyő;
 zvit < ukr. 'звіт'; – jelentés;

Zs

zsurnál < ukr., or. 'журнал'; – napló; osztálykönyv;
 zsvácska < ukr. 'жвачки'; – rágógumi;

Összegzés

A kárpátaljai magyar nyelvjárások, ahogyan más határon túli magyar nyelvjárások is fokozott másodnyelvi hatás alatt állnak. Beszélői mindennapi kapcsolatban állnak az államnyelvet és az orosz beszélő szláv nyelvű lakossággal, s a hivatalos nyelvi színtereken anyanyelvük használati lehetőségei jelentős mértékben korlátozva vannak. A történelmi és a jelenkori helyzet ismeretében tehát nem lehet meglepő, hogy az itt élők nagyszámú másodnyelvi elemet használnak az anyanyelvi kommunikációjukban is, amelyek a magyar nyelvi változatokkal együtt, vagy sok esetben azokat kiszorítva a mindennapos nyelvhasználat részeivé válnak.

IRODALOM:

- A Kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára.* Főszerkesztő: Lizanec Péter, Szerkesztő: Horváth Katalin. Készült az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszékén és Hungarológiai Központjában, Ungvár, Kárpáti Kiadó 2012, 2013.
 Ablonczy Balázs – Bárdi Nándor 2010. Határon túli magyarok: mérleg, esély, jövő — In. *Határon túli magyarság a 21. században* konferenciasorozat a Sándor-palotában 2006-2008. Szerkesztette: Bitskey Botond, Köztársasági Elnöki Hivatal.
 Balogh Lajos 1993. Néhány megjegyzés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. — In. *Magyar Nyelv.* 89. évf. 2. sz. / 1993, 225–229.

- Balogh Lajos 1994. A magyar nyelv Kárpátalján — In: *Magyar Nyelvőr*, 118. évf. 2. sz. / 1994, 26–38.
- Balogh Lajos 2004. A kettőshangzók fonológiai státusza a kárpátaljai Dercen nyelvjárásában. In: P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit (szerk.): *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 192–194.
- Balogh Lajos–Debreceni Anikó 1995. Nagydobrony helye a kárpátaljai magyar nyelvjárások rendszerében. — In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 155–161.
- Balogh Lajos–Heltainé Nagy Erzsébet 1992. Hátravetett igekötő. — In: *Magyar Nyelvőr*, 116. évf. 4. sz. / 1992, 485–487.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2007. Beszélhetünk-e egységesen „kárpátaljai magyar nyelvjárások”-ról? — In: Csernicskó István – Márku Anita szerk. *„Hiába repülsz te akárhová...”* Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához. PoliPrint, Ungvár 2007.
- Borbély Edit 2000. Adalék a lexikai kölcsönzés kutatásához. — In: *Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 70. születésnapjára*, Ungvári állami egyetem magyar filológiai tanszék hungarológiai központ, Ungvár, 113 – 119.
- Csernicskó István 1995. A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). — In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 129–145.
- Csúry Bálint 1929a. Magánhangzók elisiója a tiszaháti és ugocsai nyelvjárásban. — In: *Magyar Nyelv* 25. köt. 5-6. sz. / 1929, 163–73.
- Csúry Bálint 1929b. Pótló megjegyzések a tiszaháti és ugocsai elisióhoz. — *Magyar Nyelv* 25. köt. 9-10. sz. / 1929, 343–345.
- Drávai Gizella 1969. Nyelvrosta. Így mondjuk, de mondjuk így. — In: *Kárpáti Kalendárium*. Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1969, 65., 91., 135.
- Fodó Sándor 1971. = Фодо, Ш. Славянские заимствования в географической терминологии венгерских говоров района Верхней Тисы. — In: *Труды по русской и славянской филологии. Т. XIX. Серия лингвистическая*. Ученые записки Тартуского государственного университета. Выпуск 275. Тарту, 84–96.
- Fodó Sándor 1972. = Фодо, Ш. Некоторые данные о славянских заимствованиях в двух венгерских говорах Закарпатья (район Верхней Тисы) — In: *Карпатская диалектология и ономастика*. Москва, 258–276.
- Fodó Sándor 1973. Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. — In: *Magyar Nyelvjárások* 19. kötet / 1973, 41–52.
- Gazdag Vilmos 2010. Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban (Kárpátalja, Ukrajna) — In: *HatárhelyzetekIII. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Szerkesztő: Fábrí István – Kötél Emőke Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 124–160.

- Gazdag Vilmos 2012. Másodnyelvi elemek a kárpátaljai Beregvidék magyar lakosságának nyelvhasználatában — In: Bárdosi Vilmos szerk. *A szótól a szövegigaz MTA Modern Filológiai Társasága tudományos konferenciájának előadásai Budapest, 2011. jún. 21–22. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához sorozat* 137. tagja. Tinta Kiadó Budapest, 75–86.
- Gazdag Vilmos 2013. Orosz/ukrán lexikai elemek a kárpátaljai magyar nyomtatott sajtóban — In: Geccsó Tamás, Sárdi Csilla szerk. *Nyelvhasználat a médiában, Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához sorozat* 115. tagja. Tinta Kiadó Budapest, 2013. 33–39.
- Hires Kornélia 2004. A badalói magyar közösség nyelvhasználati és nyelvjárási sajátosságainak vizsgálata. — In: P. Lakatos Katalin–T. Károlyi Margit szerk.: *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 130–134.*
- Horváth Katalin 1976. *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere. Az USZSZK Felső- és Szakközépoktatásügyi Minisztériuma – Uzshorodi Állami Egyetem, Ungvár.*
- Horváth Katalin 1992. = Горват Е. И. Венгерские говоры Закарпаття. *Acta Hungarica* I: 20–21.
- Horváth Katalin 1998. A zárt í-zés jelenségéről a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. — In: Szabó Géza–Molnár Zoltán szerk. *III. Dialektológiai Szimpozion. Szombathely, A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai* II. 262–265.
- Horváth Katalin 2000. A zárt í-zés jelensége a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. — *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. №5. Uzshorod.*
- Horváth Katalin–Lizanec Péter 1993. A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. — In: Lizanec Péter–Horváth Katalin szerk. *Az ungvári hungarológiai intézet tudományos gyűjteménye. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.*
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere, Akadémiai Kiadó, Budapest.*
- Káposztai Erzsébet 1967. A derceni nyelvjárás diftongusai. — In: Imre Samu és Szathmári István (szerk.): *Magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nyelvészkongresszus előadásai: 1966. augusztus 24–28. Akadémiai Kiadó, Budapest, 350–353.*
- Kiss Jenő (Szerk.) 2001. *Magyar Dialektológia* Osiris Kiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat Szociolingvisztikai alapfogalmak* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kótyuk István 1990. A zárt í-zés az ungi nyelvjárásban. — In: Jakab László–Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor szerk. *Congressus septimus internationalis fenno-ugristarum. 3A. Sessiones sectionum dissertationes. Linguistica. Debrecen, 267–271.*

- Kótyuk István 2007. = Ковтюк И. Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре. Под редакцией и с предисловием А. Золтана. Ниредьхаза.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola Kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram 6.
- Lizanec Péter 1970: = Lizanec Petro. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Egyetemi jegyzet. Az USZSZK Felső- és Szakközépoktatásügyi Minisztériuma, Uzshorodi Állami Egyetem. Uzshorod.
- Lizanec Péter 1987. = P. N. Lizanec: Украинско-венгерские межязыковые (междиалектне) связи. — In: *Hungarian Studies*, a Journal of the International Association of the Hungarian Studies, Volume 3. 1987. Number 1–2., 1–17.
- Lizanec Péter 1990. = Lizanec Petro M. A kárpátaljai magyar nyelvjárások osztályozása (előzetes eredmények). — In: Jakab László–Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor (szerk.): *Congressus septimus internationalis Fenno-ugristarum*. 3A. *Sessiones sectionum dissertationes. Linguistica*. Debrecen, 261–6.
- Lizanec Péter 1992. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* I. kötet Akadémiai Kiadó Budapest.
- Lizanec Péter 1993. = Lizanec Petro Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. — In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest. 50–56.
- Lizanec Péter 1995. Leíró és nyelvföldrajzi aspektus a kárpátaljai magyar nyelvjárások kutatásában. — In: *A Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság Közleményei* 2. 1995. 24–39.
- Lizanec Péter 1996. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* II. kötet Ungvár: Patent Nyomdaipari Vállalat.
- Lizanec Péter 2003. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* III. kötet, Ungvár–Debrecen: „Ethnica” Kiadó, 2003.
- Lizanec Petro M.–Horváth Katalin 1982. A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. — In: *Magyar Nyelvjárások* 24. köt. / 1982, 3–18.
- Márku Anita 2008a. Szókölcsönzés a kárpátaljai magyar főiskolások és egyetemisták körében. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 2008/1-2, 27–39.
- Márku Anita 2008b. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. Monográfia. Rákóczi-füzetek XLVIII. PoliPrint Kft. – KMF, Ungvár – Beregszász.
- Márku Anita 2011. = Марку, Анита 2011. Слов’янські лексичні запозичення у мовленні угорців Закарпатської області. *Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2011. 52–54. с.
- Márku Anita 2013. „Po zákárpátszki”: Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. Monográfia. Ungvár: „Líra” Poligráfcentrum, 2013. 244 oldal.
- Márku Anita 2014. „Po zákárpátszki” Kétnyelvűségi jelenségek (lexikai kölcsönzések) a kárpátaljai magyarok körében. In: Єлизавета Барань, Степан Черничко ред. Бярэнь Ершэбет, Цсерніскі Іштван, szerk. *Українсько-угорські міжмові*

контакти: минуле і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. *Az ukrán-magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*; Національна Академія Наук України Інститут Української мови – Міністерство освіти і Наук України – Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II; Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Ukrán Nyelvi Intézete – Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра” 2014. 193–212 сс.

Mokány 1966. = Мокань А. А. *Венгерские заимствования в мараморошском украинском диалекте Закарпатской области*. Автореферат дис. [...] канд. филол. наук. Тарту.

Móricz Kálmán 1993. *Nagydobrony*. Ungvár, Hatodik Síp Alapítvány.

P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit 2002. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén a 80-as, 90-es években végzett nyelvjárási kutatások tapasztalatai. — In. P. Lakatos Ilona szerk. *Mutatványok a hármás határ menti nyelvhasználat kutatásából*, 27–33. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.

Rot Sándor 1967. = Rot, A. Magyar-ukrán és ukrán-magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában — In. *Magyar Nyelvőr* 91. évf. 2. sz. / 1967, 185–191.

Rot Sándor 1968. = Rot Alexander. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar keleti szláv nyelvi kapcsolatok*. Kijev–Uzsgorod: Ragyanszka Skola.

Szarka László 2004. *Kisebbségi léthelyzetek - közösségi alternatívák* Lucidus Kiadó, Budapest.

Zoltán András 2005. *Szavak, szólások, szövegek*. Nyelvészeti és filológiai tanulmányok, Budapest.

MAGYAR EREDETŰ LEXIKAI ELEMÉK ÉS AZOK ÉRTELMEZÉSE AZ ÓUKRÁN NYELV SZÓTÁRAIBAN

Bárány Erzsébet

A magyarok keleti szlávokkal való kapcsolatának a kezdete a IX. század második, és a X. század első felére tehető. E történelmi kapcsolat megfigyelhető a magyarok és szlávok néprajzi (Gunda 2000: 165–184) és nyelvi adataiban (Kniezsa 1942; 1955; Лизанець 1998: 38–39). Ennek igazolásául említhetők azok a keleti szláv szavak is, melyek a magyar nyelvben meghonosodtak, például *jász* < ukr. *ясин*¹, *halom* < óor. *хълмъ*, *tanya* < óor. *тоня*², *varsa* < ukr. *верша*, *mázsa* < or. *мажара*. A magyarok még a honfoglalás előtti időkben kölcsönözhatték a kereszténységgel kapcsolatos *szombat* ‘субота’, *kereszt* ‘хрест’, *karácsony* ‘кращун’, *szent* ‘святий’ szavaikat, melyek egyaránt lehetnek keleti szláv vagy bolgár nyelvi eredetűek (Bárczi 1975: 48–49). A keleti szláv–magyar nyelvi kapcsolatok a magyarok Kárpát-medencében való letelepedésének az időszakában erősödtek meg. A keleti szlávok és a magyarok ekkor új, a földrajzzal, a társadalmi és gazdasági élettel kapcsolatos fogalmakat és szavakat kölcsönöztek egymástól. Eredményként a magyar nyelv idegen eredetű szavainak legnagyobb részét a szláv eredetű tőszavak teszik ki (a szókinsz 9,36%) (Zoltán 1996: 634–648). A magyar állam megjelenésével a nyelvi folyamatok teljes mértékben megváltoztak: a magyar nyelv jelentős hatást gyakorolt a szomszédos keleti szláv nyelvekre. Az ukránt ért magyar nyelvi hatás az egyik legnagyobb mértékű, ugyanis a Magyar Királyság területén és a későbbi Osztrák-Magyar Monarchia keretei között jelentős számú ukrán nyelvű lakosság élt (Балецкий 1961: 248).

¹ Az iráni nyelvet beszélők képviselői, a modern oszét nép ősei.

² Elsődleges jelentése ‘halászatra való hely’, a keleti szláv *тоня* ‘a folyó vagy tó hirtelen mélyülő része’; vö. or. *тоня* 1) a víztározó része, speciális kerítőhálóval felszerelt halászati eszköz, valamint az ezzel elhatárolt part menti terület; 2) az ezen a területen folytatott tevékenység – a kerítőháló lerakásától a halak kifogásáig; 3) a kerítőháló halászat utáni állapota’ [Ожеров: 737], ukr. *тоня* halfogásra alkalmas hely; 2) fulladásveszélyes, nem biztonságos hely [Грінченко IV: 273].

Jevhen Timcsenko “Материалы для словаря письменной и книжной южнорусской речи XV–XVIII вв.” („Adatok a XV–XVIII századi dél-orosz nyelv szótárához”) című munkáját alapul véve jelen tanulmány keretében tárgyaljuk azokat az ukránban előforduló szavakat, amelyek eredetük tekintetében összefüggésben vannak az azonos hangzású magyar szavakkal. Az elemzett szavak többsége hungarizmus, mely egy része a közvetlen szóbeli úton a nyugati (elsősorban a kárpátaljai) ukrán (ruszin) nyelvjárások közvetítésével került az ukránba, de a legtöbb kölcsőnelem a közvetlen ukrán–lengyel és magyar–lengyel kapcsolatok révén lengyel nyelvi közvetítéssel honosodott meg az átvevő nyelvben.

Анталь ‘bor mérték, három vödörnyi űrtartalmú hordó’³: *У склепу билемъ, гдѣ у споднемъ вина 2 бочалки, а анталовъ 3 неповнихъ* (Тимченко I: 32). A fehérorosz nyelvtől eltérően, ahol a szó első *антелокъ* ‘a bor mérésére szolgáló űrtartalom mérték’ formában történő feljegyzése a XVI. századra tehető (a kronológián kívül a közvetlen magyar nyelvi kölcsönzésre utal a zöngés (g) (helyesírásban — *кз*) megléte) a régi fehérorosz *антелокъ* ‘a bor mérésére szolgáló űrtartalom mérték’ (Zoltán 2003: 493)), az ukránban és a lengyelben a XVIII. Században kerül feljegyzésre (vö. le.*antalek* ‘bor mértéke, hordó’, mint közvetlen magyar nyelvi átvétel (Brückner: 5; Wołosz 1989: 226; ЕСУМ I: 75). Az ukránban az *анталь* ‘60 üvegnyi űrtartalmú hordó’ alak rögzült (Гринченко I: 8), míg a kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárásokban az *анталаъ* ‘hordó’ (Чопей: 3). A magyar szó fonetikai fejlődése a következőképpen alakulhatott: *általag* ~ *ántalag* ~ *antalag* ~ *antal*; az orosz szóképlet *антал* szava valószínűleg lengyel közvetítéssel jutott az orosz szóképletbe (Hollós 1996: 15). Az Ukrán nyelv etimológiai szótára (ESUM) a román *antál* ‘hordó’ szót az ukránból származtatja (ESUM I: 75), bár Tamás Lajos közvetlen magyar nyelvi átvételnek véli (Tamás: 74–75).

Гусарка ‘a magyar zeke egyik arany zsinórral díszített típusa’: *Гусарка женская пасковатая* (Тимченко I: 194). Az ukránban a *гусарка* szónak több jelentése van 1) ‘a huszár felesége’, 2) ‘meleg női kabát egy típusa’ (Гринченко I: 342). A *гусарка* a *гусар* ‘a hadsereg könnyű lovas egysége, mely magyaros mintázatú egyenruhát viselt’ szó derivátuma, ami valószínű orosz és lengyel közvetítéssel a magyar nyelvből került

³ Vö. magyar *ántalag*, *átalag* ‘boros hordó’

kölcsönzésre (ESUM I: 625); vö. le. *husarz* ‘katonai lovasság’ (Brückner: 174, Wołosz 1989: 260–261); or. *зysар* ‘vértet viselő zsoldos katona’, *зysарка* ‘bárány bunda’ (Hollós 1996: 26–28); ófehéror. *зysаръ* ‘a hadsereg könnyű lovas egysége’ (Zoltán 2006: 496); lit. *husāras* ‘lovas’ (Laczházi 2003: 240).

Добошъ ‘dobos’ (добышъ // довбишъ)⁴: *Котли новіи мѣдніи великіи зъ добошемъ* (Тимченко I: 210–212). Az ukránban a szónak több fonetikai változata is előfordul: *добошъ*, *добашъ* (СУМ^{16–17} VIII: 46–47). Az ukrán nyelvjárási *добош* ‘dobos, üstdobos’ (vö. a régies *добошъ* ‘katonai dobos’ formát) valószínű lengyel közvetítéssel került az ukránba (ESUM II: 98, 99); vö. le. *dobosz* ‘dobos’ (Brückner: 91; Wołosz 1989: 28), amely a m. *dobos* szóból származik. A kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárásokban, ahol a szó közvetlenül a magyarból származik, elterjedt a *добошъ* ‘ua.’ szóalak is (Чопей: 72; Лизанец 1976: 594). Pontosan nincs meghatározva honnan került át az oroszba a *довбиш* (Hollós 1996: 28), egyrésztől ugyanis Hollós Attila Gogol műveire való hivatkozása alapján az is feltételezhető, hogy az író egyéni szóképzletének a része, Gogol ugyanis a Poltava szülöttként jól ismerte az ukrán nyelvet. Gogol kortársa, Pantelejmon Kulis az 1846-ban íródott Fekete tanács című regényében ugyancsak használta a *довбиш* szót (ld.: Грінченко I: 401).

Кабатъ ‘felső női vagy férfi ruházat, kabát’⁵: *Кабатовъ два, одень на атласть (...), а другій аксамитній зеленій* (Тимченко I: 354). A szó ukrán nyelvbe való bekerülésének az útja teljességgel nem tisztázott. Az ukrán nyelvjárási *кабат* ‘katonai kabát, kabát, szoknya’ – magyar és lengyel közvetítéssel a perzsából lett kölcsönözve (ESUM II: 331). A lengyel szó a magyar *kabát* ‘ujjas felső ruházat, kabát’ szóra vezethető vissza (Sławski II: 9, Wołosz 1991–1992: 5–6), Slavskij véleménye szerint a szó még a XV. században kerülhetett a lengyelbe. Ez nem lehetséges, ugyanis a magyar nyelvben csak jóval később, a XVIII. században került adatolásra (TESz II: 291). A m. *kabát* eredetét illetően a legvalószínűbb, hogy az szlovák kölcsönzó; vö. szl. *kabát* ‘kabát, felöltő’; cseh *kabat* ‘katonai egyenruha’ (Kniezsa 1955: 656; TESz II: 291). A szónak az ukránban a következő jelentései adatoltak 1) ‘kabát, katonai egyenruha’; 2) ‘a nőknél – szoknya’ (< *кабатник*,

⁴ Timcsenko a magyar *dobos* megfelelőt is közli (vö. magy. *dobos*).

⁵ vö. m. *kabát* ‘hosszú kabát; rövid kabát, zakó’

кабатска ‘ugyanaz, mint a *кабат*, annyi különbséggel, hogy ez egy példányt jelöl; *кабáтина* ‘hosszú, selyemből vagy perkál anyagból készült télen vattával bélelt női ruházat (a galíciaiaknál)’; *кабатиня* ‘katonai ruházat’ (Грінченко II: 203), valamint ‘a lemkók csillogó díszítésű redőzött szoknyája’ (УМ: 114). A kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárásokba a szó közvetlenül a magyar nyelvből került be: *кабатъ* ‘női szoknya’ (Чопей: 140); *кабат* // *кобат* ‘kabát’, ‘női szoknya’ (Лизанець 1976: 599), *кабат* ‘szoknya’ (Дзендзелівський 3: 345). A szó előfordulásaira a galíciai, bukovinai és kárpátaljai szépirodalmi művekben is találhatunk példákat: *Старі люде тямлять, як ще по угорській війні прийшов звідкись в білім кабаті і в синій жовнірській шапці та став найматись по господарях до роботи* (Бордуляк: 48); *Адім, мої парафіяни, я лишень в сорочці і — не до вашого гонору кажучи — в поркиницях, а нагавиць нема та і кабату нема!* (Черемшина: 275); *Люба наша тітко! Зніміть із себе того чорного плюшевого кабатка!* (Чендей: 5). A szó a magyarral szomszédos nyelvekbe is bekerült: horv. *kabat* ‘kabát; zakó’ (Hadrovics 1985: 286; Nyomárkay 1989: 310), rom. *căbăt* ‘zakó’ (Tamás: 170).

Кантарь ‘kötőfék’ (*Римаръ зробляють ронзики до коней и кантаръ* (Тимченко I: 356). Timcsenko szótárában a fonetikai közelség összehasonlítására a török *kantar* megfelelő is fel van tüntetve. Az ukrán nyelvjárási *кантáр*, *кантáрка*, *кантáрок* ‘kantár’ a m. *kantár* ‘ua.’ átvétele, amely a török nyelvből származik (ESUM II: 366). A szó elterjedt az ukránban (Грінченко II: 215), valamint a kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárásokban is: *кантáр* ‘kantárszár’ (Dóhovichs 1835: 6), *кантаръ* ‘kantár’ (Чопей: 143, Семенович 1883: 16), *кантар* ‘kantár’ (Лизанець 1976: 600); a máramarosi nyelvjárásokban — *кантару* (többes szám) ‘fegyelem’: *жона го добре держит на кантарах* ‘a feleség a kezében tartja’ (Сабадош: 138). A magyar nyelv közvetítésével a szó számos nyelvben meghonosodott: or. *контари* ‘kantár’ (Hollós 1996: 35), ófehérorosz *кантаръ* (*канторъ*, *контаръ*) ‘kantár’, blg. *кантар* ‘kantár’ (Zoltán 2006: 499), szl. *kantar*, *kantarik* ‘kantár’ (Király 1964: 234), le. *kantar* ‘kantár’ (Brückner 1927: 216; Wołosz 1991–1992: 11), horv. *kantar* ‘kantár’ (Hadrovics 1985: 290), rom. *căntár* ‘kantár’ (Tamás: 176), lit. *kañtaras*, *kantarai*, *kañtaris* ‘kantár, gyeplő’ (Laczházi 2003: 241).

Карвашь 1) ‘fémből készült válldísz’: *Панцирь зъ мѣсюркою и карвашами*; 2) ‘kézelő, visszahajtás’: *Футро лисее зъ-подъ кунтуша зъ карвашами* (Тимченко I: 358). Az ukrán *карваш* ‘kézelő’ lengyelből közvetítésű kölcsönszó, ahol a *karwasz* szónak a következő jelentései vannak: ‘kézelő, mandzsetta, a huszárok fémből készült karperece’, amely a m. *karvas* (< *kar* ‘ua.’ + *vas* ‘ua.’) ‘vasból készült karperec’ átvétele (Brückner: 221; ESUM II: 389). A szó dokumentált az ukrán (vö. *закарваш* ‘kézelő, ruhaujj visszahajtása’; *карваш* ‘kézelő’) (Грінченко II: 46, 221; Балецкий 1961: 338) és a fehérorosz nyelv (vö. *карваш* (*закараваш*) ‘mandzsetta’) (Zoltán 2006: 499) lexikográfiájában is.

Копенякъ ‘az esőkabát egyik kapucnis típusa’: *Алтембасовый копенякъ* (Тимченко I: 377). A szó adatolt Pamvi Berindi *Leksikon slovenoros’kij* című munkájában és *A XVII. századi ruszin nyelvű kéziratok könyvek szótárában* is (35. o.). Az ukrán *кобеняк* ‘kapucnis ujjatlan felső ruházat’, (кепеняк) ‘a magyar zubbony egyik típusa; felső női ruhakabát’ magyar kölcsönszó (ESUM II: 476) (vö. még *кепеняк* ‘a magyar zubbony egyik típusa; felső női ruhakabát’ (ESUM II: 423); *кепень* ‘ua.’ (Ibid.: 434); *кобеняк* ‘ujjatlan kapucnis felső ruházat’; a m. *köpenyeg*, *kepenyeg*, *köpeny* ‘hosszú bő kabát, katonai egyenruha’, mely viszont a török nyelvből származik (TESz II: 616). A szó földrajza magyar közvetítésre enged következtetni (vö. pl. a kárpátaljai nyelvjárási *кепень*, *кепенягъ* ‘a magyar zubbony egyik típusa’ (Семенович 1883: 16), *көпен’аг*, *кипен’аг*, *көпен* ‘köpeny, pelerin, palást’ (Лизанець 1976: 602), *кипінь* (a „régies” megjegyzéssel) ‘köpeny’ (Сабадош: 141). A magyar nyelvből került át a szó a szomszédos nyelvekbe is: vö. le. *kiepieniak* ‘felső ruházat, köpeny’ (Brückner: 228; Wołosz 1991–1992: 25), rom. *căpeneag* ‘kabát, köpeny’ (Tamás: 177–178), szlk. *kepeň*, *kepenek* ‘kabát, köpeny’ (Gregor 1993: 73–75; Király 1964: 235), horv. *kapenak*, *kapenek* ‘esőkabát’ (Hadrovics 1985: 291–292; Nyomárкай 1989: 310).

Кочь ‘kocsi’: *Въ ѣжджалъ кочами* (Тимченко I: 381). A *котчъ* forma Az *Athosz hegységbeli Ivan Visenszkij szerzetes négy műve* című emlékből maradt fent (XVI. sz. vége) (Ibid: 380). Az ukr. *коч*, *кочи́га* ‘kocsi típusa, együléses félfedeles hintó’ a lengyel közvetítésű (le. *kocz*, *koczyk* ‘kocsi’ (Brückner: 242–243; Wołosz 1991–1992: 13)) magyar kölcsönszó (ESUM III: 65) (mai jelentése ‘autó’). A szó az ukrán nyelvben is

elterjedt: *коч* ‘az együlékes félfedeles hintó egy típusa, kocsi’ (Грінченко II: 295), illetve a mai kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárásokban is: *кочи́га* ‘kocsi’ (Чопей: 158), (*кочси́а*) ‘bricska’ (Dóhovichs 1835: 7). A Kárpátalja területén keletkezett nyelvemlékekben a szó *кочѣй* // *кочѣя* // *котчія* ‘szekér, kocsi’ formában a XVII. században került először rögzítésre (Дэже 1961: 166). A szépirodalomban is megtalálható: *Пани вилізають з кочії і починають міряти* (Потушняк: 164). A lengyel és az ukrán nyelven kívül meghonosodott a fehéroroszbán is: az ófehérorosz nyelvemlékek, ahogyan az ukránok nyelvemlékek is, a XVI. századi közepétől igazolják a *котчыѡ* (*котчуй* // *коччуй*) ‘szekér típusa’ szóalakot (Zoltán 2003: 492). Az orosz nyelvben a XVI. század végén került először rögzítésre a következő jelentésben: ‘kocsi’, ‘postakocsi’, ‘szánkó’ (Hollós 1996: 36–37). Magyar kölcsönszóként tartják számon a szlk. *koč* ‘szekér, hintó’ (Király 1964: 235), horv. *kočije*, *kučije* ‘szekér, hintó’ (Hadrovičs 1985: 315–316), rom. *cocíe* ‘szekér, hintó’ (Tamás: 245–246), lit. *kóčas*, *kočia*, *kòčes* ‘szekér típus, együlékes félfedeles hintó’ (Laczházi 2003: 242) szavakat is.

Кунтушь ‘visszahajtható ujjú hosszú felső ruha: *Кунтушь суконній покрояли мнѣ* (Тимченко I: 390). A török *kontos* is adatolt Timcsenko szótárában. Az olvasónak ezt nem szükséges a kölcsönzés forrásaként elfogadnia. Az ukrán *кунту́ш*, *кóнтуш* ‘a XVI–XVIII. századi Lengyel-Litván Nagyfejedelemség gazdag lakosságának a felső ruházata’ (ЕСУМ III: 143) — a lengyel nyelvből került kölcsönzésre (le. *kontusz* ‘lengyel nemzeti ruházat’); a lengyel szó a magyarból származik (m. *köntös* ‘ruha, öltözet; szoknya’ (Brückner: 253)); a magyar szónak a következő jelentései ismertek: ‘felső ruházat, bő kabát (kihalt), ‘öltözék’; férfiak által viselt otthoni köntös’, melyek forrása nincs teljességgel tisztázva (TESz II: 610–611). A kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárásokban a *кунтушь* // *кунтыш* ‘felső ruházat, kabát’ alak ismert (Чопей: 164); a szó más ukrán nyelvterületeken is elterjedt (vö.: Грінченко II: 325). A régi ukrán *кунтушь* szó kapcsán is lengyel közvetítést feltételezünk.

Кучма ‘szőrme sapka’: *Далемъ кучму себѣпошити зъ чорнихъ смушковь* (Тимченко I: 394). Timcsenko szótárában a m. *kucsma* a jelentésére való utalások nélkül van megadva, a címszó hangtani megfelelőjeként szolgál. Az etimológusok egy része lehetségesnek tartja a m.

kucsma ‘magas báránybőr sapka; magas kontyba rakott haj’ szláv eredetűt (ESUM III: 168–169). Kniezsa István (1955: 679) ezt részben a magyar szó késői (XVII. század) megjelenésével magyarázza. A kronológiai adatoknak megfelelően és az ukrán *кучма* ‘szörme fejfedő’ szócsalád kiterjedtsége alapján valószínű, hogy épp az ukrán nyelv szolgálhatott a magyar szó forrásául (Zaicz: 455). A magyar etimológusok feltételezéseit (TESz II: 654) megerősítette Kiss Lajos is, aki a *кучма* szó magyar, román és szláv nyelvekbéli jelentéseit állította szembe. A következő megállapításokra jutott: a m. *kucsma* ‘szörme sapka’ (nyj. *gucsma*, *kusma*, *gucma*‘stb.’) csupán egy jelentéssel bír, míg az ukrán, orosz, szlovén és román megfelelőinek két jelentése van (vö. ukr. *кучма*) ‘magas báránybőr sapka; magas kontyba rakott haj’; 2) 60 kévből álló kereszt, sapka; or. *кучма*) füles szörme sapka; 2) slamos, borzas, fésületlen; szln. *kúčma* ‘szörme sapka’; 2) ‘üstök, madár búbja’; rom. *cucimă*, *cușmă*, *cujmă* ‘szörme sapka’; *cujmă* ‘kecske szőrből készült takaró’; a lengyelben pedig a szónak hat jelentése ismert. A m. *kucsma* főnévnek csak egy származéka van: *kucsmás* ‘kucsma sapkát viselő személy’, a szláv nyelvekben viszont a szónak számos derivátuma előfordul, s frazeológiai egységek tagjaként is funkcionál; a magyar *kucsma* szó a szláv nyelvektől eltérően számos fonetikai változattal rendelkezik (Киш 1963: 55). A szerző megerősíti, hogy a keleti szláv nyelvekben a *кучма* ősi szó, ugyanis a ‘szörme sapka’ jelentésű főnév elsődleges forrása maga az ószláv nyelv volt (Ibid.: 58). A leírtaknak megfelelően Kiss Lajos úgy véli, hogy a m. *kucsmai* rom. *cucimă* ‘szörme sapka’ épp az ukrán nyelvből került átvételre. Viszont néhány nyugati és déli szláv nyelvbe magyar és román közvetítéssel került be (pl. le. *kuczma* ‘szörme sapka’ (Brückner: 279), cseh *kučma* ‘szörme sapka’ (Machek: 244–245), horv. *kučma* ‘szörme sapka, süveg’ (Hadrovcics 1985: 328).

Макгерка ‘magyar sapka’: *Ся до макгерки тобъ угодное обрацу* (Тимченко I: 417). Az etimológusok véleménye szerint a sapka neve a *мадьяр* (*мадьяр*) (ukr. ‘угопець’) < m. *magyar* ‘ua.’ szóból származik (ESUM III: 357). Zoltán András szerint a *макгерка* (*магерка*) ‘a sapka egyik fajtája’ nem magyar eredetű, de kapcsolatban áll a magyar nyelvvel. A szó a lengyel és/vagy a fehérorosz nyelvben jelent meg a magyarok önelnevezéseként, s csak később terjedt el a fehérorosz nyelvben a falusi

emberek sapkájának a megnevezésére. A *мазёрка* ‘sapkafajta’ alak ma is számos fehérorosz nyelvjárásban ismert (Zoltán 2006: 497). A szó magyar eredete mellett foglalnak állást a lengyel etimológusok (Brückner: 317; Wołosz 1989: 277) (vö. le. *magierka* ‘magyar sapka’). Hollós Attila úgy véli, hogy a fehérorosz közvetítő szerepet töltött be a szó orosz nyelvben való meghonosodásában, mely először 1618-ban adatolt (Hollós 1996: 42). Valószínű, hogy az ukránba a fehéroroszból került át, ugyanis a fehéroroszban az első rögzítése a XVI. sz. kezdetére (1506.) esik, a lengyel és az ukránban pedig csak a XVI. sz. végén adatolt. A szó a litván szókészletbe is bekeverült: *magerkà*, *magenkà* 1) ‘rövid női szoknya’; 2) ‘sapkafajta, magyar sapka’ (Laczházi 2003: 242).

Надрага (többes számban: *надраги* ‘férfi nadrág egyik fajtája – az ószövetségi papok öltözéke’)⁶: *Бедра тежъ его (офѣрника) были препоясанные надрагами полотняными* (Тимченко I: 455). Itt fordított kölcsönzésről van szó, ugyanis a szó elsőleges forrása az óbolgár *nadragy* ‘nadrág, gatyá’ (Kniezsa 1955: 352). A kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárásokban a *надрагы* ‘nadrág’ elnevezés magyar nyelvi kölcsönzés (TESz II: 992) és először a XIX. század végén került rögzítésre; vö. *надрагы* ‘nadrág’ (Чопей: 199). Az ukrán nyelvbe feltehetően a lengyel nyelvből került át (le. *nadragi* ‘nadrág’), ahol a XVI–XVII. századtól igazolható az elterjedtsége (Brückner: 353; Wołosz 1991–1992: 14). Egy kárpátaljai nyelvjárási szótárban „archaizmus” megjelöléssel szerepel (Сабадош: 184). Az elemzett szó a szépirodalomban is előfordul (Мідянка 1999: 108). A szerb és horv. *nadragi* ‘nadrág’ (Hadrovics 1985: 373), illetve a rom. *nădrăgi* ‘nadrág’ (Tamás: 561–562) szavakat szintén magyar kölcsönszónak tekintik.

Палцатъ ‘pálca, rúd’ < vö. lengyel *palcat*: *Палцатомъ ласки ку обаченюся казнити; Тамъ былъ палцатъ Моисеовъ, котрый чинилъ чуда* (Тимченко II: 81). A m. *pálca* (1389-es nyelvemlékben fordul elsőként elő) szláv eredetű, de a konkrét szláv nyelv nem tisztázott (Kniezsa 1955: 376; TESz III: 70). A m. *pálca* egyes szám tárgyas ragozású főnévi alakban honosodott meg az ukránban és a fehéroroszban, s első előfordulása a XVII. századra tehető (Zoltán 2006: 499). A két nyelvben a szó a lengyelen keresztül, valószínűleg cseh közvetítéssel jutott el (Brückner:

⁶ vö. m. *nadrág* 1) ‘nadrág, gatyá’; 2) ‘gyermek vagy női gatyá’.

391; Wołosz 1989: 287). A kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárásokban nem adatolt. A magyarból került át a románba is: rom. *palțau* ‘bot, rúd’ (Tamás: 588–589).

Чуга, чугай ‘bunda’; összevetésként a török *čoħa* is adatolt: *Дано (Петрику) чугу злотоглавную и коня Турецкого* (Тимченко II: 484). A m. *csuha* főnévnek három jelentése van: ‘a szerzetesek durva vászonból készült öltözeke’, ‘felső férfi ruhadarab’, és ‘szarvasfélék bőre’. Valószínű, hogy a szó a lengyelbe a magyarból került át; vö. le. *czuha* (*czucha, czuja, czuhaj, czuszka*) 1) ‘hosszú bundakabát’ (a “régies” megjelöléssel); 2) ‘rövid szörme kabát’ (első rögzítése— 1568 év) (Brückner: 81, Wołosz 1989: 247). A magyar közvetítő szerepet tölthetett be a szónak a fehéroroszban való meghonosodásánál is, ahol elsőként 1582-ben adatolt (Zoltán 2006: 497). Bankovszki azt állítja, hogy közvetlen ukrán átvétellel a magyarban és a lengyelben (Bańkowski I: 237). Ez a feltevés nincs megalapozva, ugyanis a *csuha* már a XV. századi magyar nyelvemlékekben is előfordul, vagyis a török–magyar gazdasági kapcsolatok idején, ami az etimológusok számára a m. *csuha* 1) ‘kabát, köpeny, dolmány’; 2) ‘szerzetesi reverenda’; 3) ‘szarvasbőr’ szónak a törökből való közvetlen kölcsönzési lehetőségét is felveti. A kronológiai adatok Brückner, Wołosz és Zoltán állításának a helyességére utalnak, míg az ukrán nyelvemlékekben való későbbi (1725 évi) megjelenése alapján azt feltételezhetjük, hogy az ukr. *чуга* forrása a magyar nyelv volt, melyből lengyel közvetítéssel került át. A szó a nyugat-ukrajnai nyelvjárásokban is meghonosodott. Erről tanúskodik J. Holovackij munkája “О народной одеждѣ и убранствѣ Русиновъ или Русскихъ въ Галичинѣ и сѣверо-восточной Венгрии” (Szentpétervár, 1877).

Шишакъ ‘sisak’⁷: *Шишак* (Тимченко II: 495). A szó elterjedt az ukránban, már Ivan Kotljarevskij műveiben is előfordul (Гринченко IV: 497). A kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvjárásokba közvetlenül a magyarból került át (Лизанець 1976: 639) a XX. század közepén (a szó nem fordul elő a XVI–XVII. századi kárpátaljai nyelvemlékekben, valamint a korszak lexikográfiai munkáiban sem). A máramarosi nyelvjárásokban a hasonlóságon alapuló metaforizáció révén a szó jelentése kiszélesedett; vö. *шышак* ‘puha, fejletlen káposztafej vagy ugyanilyen kukoricacső’ (Саба-

⁷ A szótár anyagában megtalálható a magyar megfelelő: *sisak* (< vö. m. *sisak* ‘csuklya, sisak’).

дош: 421). A lengyel *szyszak* ‘csuklya, sisak’ először a XVI. Században adatoltás közvetlen magyar kölcsönszónak tekintik (Brückner: 562, Wołosz 1989: 309), ahogyan a fehéroroszban is (vö. f.-or. *шишакъ, шышакъ* ‘sapka’ (Zoltán 2006: 496). A kronológiát figyelembe véve azt lehet feltételezni, hogy az ukránba a szó lengyel közvetítéssel került, ahogyan az oroszba is (első rögzítése a XVI. századra esik) (Hollós 1996: 71–72). Kiss Lajos ezt a Báthori István-korabeli lengyel–magyar történelmi kapcsolatokkal magyarázza, amikor a lengyel nyelvben egy sor magyar katonai terminus honosodott meg (Киш 1963: 64). Kiss Lajos állítása szerint a magyar szó török eredetű, elsődleges jelentése ‘női fejfedő’, míg a ‘fém sisak’ másodlagos jelentés csak a hasonlóság alapján jött létre (Ibid.: 63–64). A szerző úgy véli, hogy a másodlagos jelentés honosodott meg a szomszédos keleti szláv nyelvekben és a románban, vö. rom. *șîșac* ‘gyalogosági sisak’ (Tamás: 733).

Összegzés

1. a hungarizmusok, igaz nem nagy számban, de bekerültek a XV–XVIII. századi ukrán szókészletbe;
2. első rögzítésük a XVII–XVIII. századra esik;
3. a magyar kölcsönszavak többsége a XVI–XVII. századi közvetlen lengyel–magyar kapcsolatok révén a lengyel nyelv közvetítésével került meghonosodásra (pl. *гусарка, добошъ, кабатъ, кочъ, кунтушъ, палцатъ, чуга, шишакъ*);
4. bár a *макгерка* nem magyar eredetű, de kapcsolatban áll a magyar nyelvvel;
5. az *анталъ* szó valószínűleg közvetlen magyar kölcsönzés;
6. a *кантаръ* és a *копенякъ* szavak magyar közvetítéssel kerültek az ukránba;
7. néhány magyar kölcsönszó mára archaizálódott (*анталъ, гусарка, добошъ, кочъ, кунтушъ, палцатъ, чуга, шишакъ*) vagy a regionalizmusok (*кантаръ, копенякъ*), illetve a dialektizmusok (*кабат*) közé tartozik.

FORRÁS

- Бордуляк — Бордуляк Т. *Твори / Упоряд., передм. та приміт. О. Засенка.* — Київ, 1988.
- Грінченко — *Словар української мови: У 4 т. / За ред. Б. Грінченка.* — Київ, 1907–1909.
- Дзендзелівський — Дзендзелівський Й. *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України: Лексика.* — Ужгород, 1958–1993. — Ч. 1–3.
- ЕСУМ — *Етимологічний словник української мови: У 7 т. / За ред. О.С. Мельничука.* — Київ, 1982–2012. — Т. I–VI.
- Мідянка Петро, *Зелений фирес. Поезії.* — Ужгород, 1999.
- Ожегов — Ожегов С. *Словарь русского языка.* — Москва, 1975.
- Потушняк — Потушняк Ф. *Честь роду.* — Ужгород, 1973.
- Сабадош — Сабадош І. *Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району.* — Ужгород, 2008.
- СУМ^{16–17} — *Словник української мови XVI– першої половини XVII ст. / Відп. ред.: Д.Г. Гринчишин, М.І. Чікало.* — Львів, 1994–2010. — Вип. 1–15 (видання не завершене).
- Тимченко — Тимченко Є. *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: У 2 кн.* — Київ-Нью-Йорк, 2002–2003.
- УМ — *Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник.* — Київ, 1993.
- Чендей — Чендей І. *Кринична вода. Повість.* — Ужгород, 1980.
- Черемшина — Черемшина М. *Вибрані твори.* — Ужгород, 1952.
- Чопей — Чопей Л. *Русько мадярський словарь.* — Budapest, 1883.
- Bańkowski — Bańkowski Andrzej. *Etymologiczny słownik języka polskiego.* — Warszawa 2000. — Т. I–II.
- Bárczi — Bárczi Géza. *A magyar nyelv életrajza.* — Budapest, 1975.
- Brückner — Brückner Aleksander. *Słownik etymologiczny języka polskiego.* — Kraków, 1927.
- Machek — Machek Václav. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského.* — Praha, 1957.
- Sławski — Sławski Franciszek. *Słownik etymologiczny języka polskiego.* — Kraków, 1952–1982. — Т. I–V.
- Tamás — Tamás Lajos. *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen.* — Budapest, 1966.
- TESz — Benkő Loránd. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* — Budapest, 1967–1984. — Т. 1–4.
- Zaicz — Zaicz Gábor. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete.* — Budapest, 2006.

IRODALOM:

- Балецкий Э. 1961. Венгерское *kert* в закарпатских украинских говорах // *Studia Slavica* VI. – Budapest, 1961. – С. 247–265.
- Дэже Ласло. 1961 К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVIII вв. // *Studia Slavica* VII. – Budapest, 1961. – С. 139–176.
- Киш Лайош 1963. Происхождение слов *бекеша, кучма, шалаш и шишак* // *Этимологические исследования по русскому языку* / Ред. Н. Шанский. – Москва, 1963. – Вып. 4. 48–65.
- Лизанець П. 1970. Основні шляхи проникнення лексичних мадяризмів в українські говори Закарпаття // *Слов'яно-угорські міжмовні та літературні зв'язки. Науково-тематичний збірник*. – Ужгород, 1970. – С. 99–112.
- Лизанець П. 1976. *Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Венгерско-украинские межъязыковые связи*. – Будапешт.
- Лизанець П. 1998. Мовні свідчення про контакти угорських племен зі східнослов'янськими племенами до 896 року // *Acta Hungarica. Збірник наук. праць*. – Ужгород; Дебрецен; Карпатика, 1998 – Вип. 7–8. – С. 35–40.
- Семенович А. 1883. Объ особенностях угорорусского говора // *Сборникъ статей по славяновѣдѣнію (...) учениками В. И. Ламанскаго*. – Санкт-Петербургъ, – С. 212–238 (окреимй відбиток зберігається у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАНУ).
- Dóhóvics Bazil 1835. *Kijegyzése azon szóknak, amelyek hason hangzanak v(agy) és értelműek is mind a magyar, mind az orosz nyelvben*. // Дзендзелівський Й., Сак Ю., Штернберг Я. Василь Довгович — зачинатель досліджень угорсько-українських та угорсько-російських лексичних сходжень. – Ужгород, 2003.
- Gregor Ferenc 1993. *A szlovák nyelv magyar elemeiből (Mutatványfüzet)*. – Budapest,
- Gunda Béla 2000. *Magyar-szláv néprajzi kapcsolatok* // Szekfű Gyula (szerk.). *A magyarság és a szlávok*. – Budapest, 2000. – S. 165–184.
- Hadrovics László 1985. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. – Budapest.
- Hollós Attila 1996. Az orosz szókincs magyar elemei. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 206 sz.* – Budapest.
- Király Péter 1964. Die ungarischen Lehnwörter einer ostslowakischen Gemeinde // *Studia Slavica* X (3–4). – Budapest, 1964. – S. 221–236.
- Kniezsa István 1942. Magyar-szláv nyelvi érintkezések // Szekfű Gyula. *A magyarság és a szlávok*. – Budapest, 2000. – S. 168–188.
- Kniezsa István 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai 1–2*. – Budapest.
- Laczházi Aranka 2003. Венгерские элементы в лексике литовского языка. // Abonyi Réka, Janurik Szabolcs, Zoltán András, Miscellanea Corviniana. *Köszöntő könyv Hollós Attila 70. születésnapjára*. – Budapest, 2003. – S. 236–243.
- Nyomárkay István 1989. A magyar és szerbhorvát nyelv kapcsolata // Balázs János. *Nyelvünk a Duna-tájon*. – Budapest, 1989. – S. 291–350.

- Wołosz Robert 1989. Wyrazy węgierskie w języku polskim I. // *Studia Slavica XXXV*. – Budapest, 1989. – S. 215–317.
- Wołosz Robert 1991–1992. Wyrazy węgierskie w języku polskim II // *Studia Slavica XXXVII*. – Budapest, 1991–1992. – S. 3–27.
- Zoltán András 1996. A magyar-szláv nyelvi érintkezések kezdetei és fázisai // *Életünk VI–VII*. – Szombathely, 1996. – S. 634–648.
- Zoltán András 2003. Слова венгерского происхождения в белорусском языке: устные заимствования эпохи Стефана Батория // Jászay László, Zoltán András. *Studia Russica XX*. – Budapest, 2003. – S. 492–494.
- Zoltán András 2006. Magyar szavak az ófehéroroszbán // Mártonfi Attila, Pap Kornélia, Slíz Marianna. *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. – Budapest, 2006. – S. 495–500.

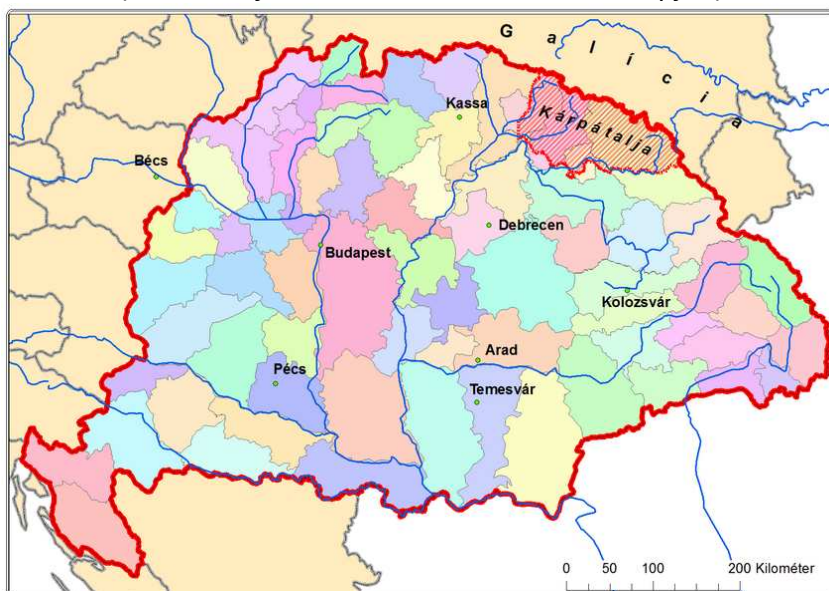
III. NYELVPOLITIKA, NYELVI TÁJKÉP, ETNICITÁS

A NÉPESSÉG SZÁMA ÉS ANYANYELVI ÖSSZETÉTELE KÁRPÁTALJA MAI TERÜLETÉN 1869–1910 KÖZÖTT

Molnár D. István

Kárpátalja mai területe 1919-ig nem képezett önálló közigazgatási egységet. Az Osztrák-Magyar Monarchia területeként Magyarország Északkeleti- Felvidék részét képezte (1. ábra). A „Kárpátalja” megnevezéssel írott formában először 1889. október 27-én találkozhatunk a Munkácson indult Kárpátalja című, vasárnaponként megjelenő politikai és társadalmi hetilap fejlécén (Botlik, 2005). Egyébként az itt élő magyarság a Kárpátalja szót a Mátraalja, Hegyaljához stb. hasonlóan képzett tájnévként ekkor már évtizedek óta használta és csak a Kárpátok alján elterülő alföldi részt értette alatta. A ruszin lakosság körében a szó tükörfordításaként a „Podkarpatyje” elnevezés terjedt el.

1. ábra. Kárpátalja mai területe Magyarország részeként 1914-ben
(Forrás: Saját szerkesztés Zentai, 2003 alapján)

A mai Kárpátalja 6 történelmi vármegye területét érintette, ezek: Ung megye, Bereg megye, Ugocsa-megye, Máramaros-megye, Szabolcs-megye és Szatmár-megye. Szabolcs megyéből csak három (Eszeny, Szalóka és Tiszaágtelek) Szatmár megyéből csak egy település (Nagypalád) került Kárpátalja kötelékébe (2. ábra).

2. ábra. Kárpátalja mai területe a történelmi Magyarország keretén belül

(Forrás: Saját szerkesztés Zentai, 2003 alapján)

A megyék közigazgatási alegységei a járások voltak, melyek nem minden esetben estek egybe a mai járások területével és a számuk sem megegyező. Ung vármegye, mely a mai Kárpátalja nyugati részén terült el, 6 járásból és egy rendezett tanácsú városból (Ungvár) állt. Központja Ungvár volt. A Szobránci, Nagykaposi, Ungvári, Szerednyei, Perecsenyi és Nagybereznai járások alkották. A járások nevei megegyeztek a közigazgatási központjuk nevével. A Nagybereznai és Perecsenyi járások területei megegyeztek a mai Kárpátalja azonos nevű járásainak területével. A Szobránci járás teljes egészében a mai Szlovákia területén helyezkedik el.

A Nagykaposi és az Ungvári járások részben a mai Szlovákia, részben a ma Kárpátaljához tartozó területeket foglalják el. Az egykori Nagykaposi járás keleti része, illetve a hajdani Szerednyei járás a jelenkori Ungvári járás területéhez tartozik.

Bereg vármegyét 7 járás és 1 rendezett tanácsú város (Munkács) alkotta. Központja Beregszász volt. Járásai az Alsóvereczei, Szolyvai, Latorczai, Munkácsi, Felvidéki, Mezőkaszonyi és Tiszaháti járás. A Szolyvai, Munkácsi, Alsóvereczei és Mezőkaszonyi járások központjai az azonos nevű települések voltak. A Latorczai járás központja a mára Munkácsba olvadt Oroszvég, a Felvidéki járásnak Ilosva, a Tiszaháti járásnak Beregszász volt a központja. A mai Kárpátalja Volóci, Szolyvai, Munkácsi, Ilosvai és Beregszászi járások területeit érintette Bereg vármegye. A Latorczai járás mára nem létezik, annak települései a Munkácsi járáshoz tartoznak. A Tiszaháti és a Mezőkaszonyi járások sem léteznek az akkori formában. Mindkét járás délnyugati területei a jelenkorban Magyarország területét képezik, északkeleti részüket egyesítették és a mai Beregszászi járás részei.

A hajdani Ugocsa vármegye két járásból állt, Nagyszőlős központtal. A Tiszáninneri járás központja Nagyszőlős volt, a Tiszántúli járásé Halmi. Mára a Tiszántúli járás délkeleti területe Romániához tartozik. A Tiszántúli járás északnyugati része, a Tiszáninneri járás, illetve a Szatmár megyéből átcsatolt Nagypalád nagyrészt a mai Nagyszőlősi járás részeit képezik.

A mai Kárpátalja keleti része Máramaros vármegyéhez tartozott. A vármegye 10 járásra oszlott, központja Máramarossziget volt. A mai Kárpátaljához a megye északnyugati fele tartozik, melyet az Ökörmezői, Dolhai, Huszti, Técsői, Taracvizi, Tiszavölgyi és Szigeti járások alkottak. A vármegye délkeleti része, a hajdani megyeközponttal, a Visói, Izavölgyi, Sugatagi és a Szigeti járás déli részével Románia területét képezik.

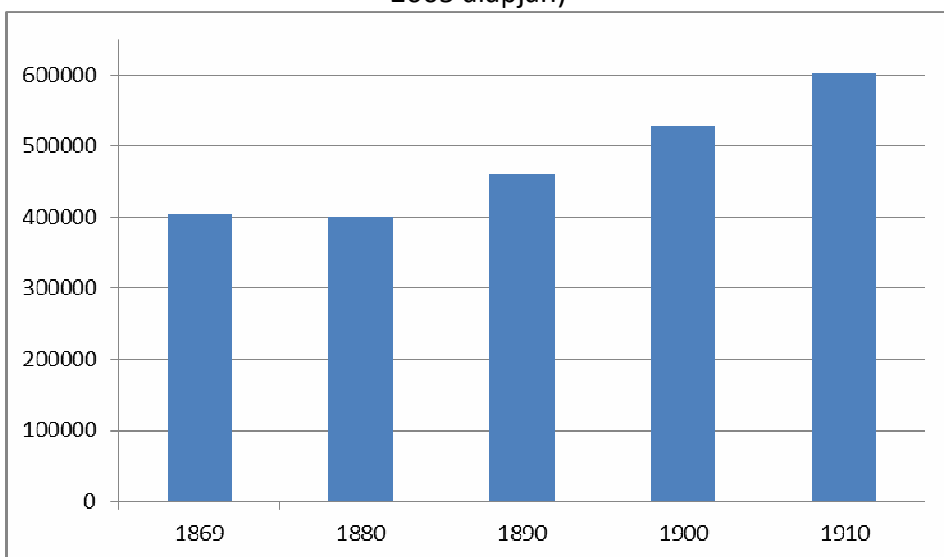
A mai Kárpátalja területén 1914-ben 490 település volt, melyek közül a legtöbb, szám szerint 219, Bereg vármegyéhez tartozott. 109 település tartozott Ung-megyéhez, 103 Máramaros-megyéhez, 55 Ugocsa-megyéhez, Szabolcs-megyéhez 3, Szatmár-megyéhez 1 település.

Ha az Osztrák-Magyar Monarchia időszakát vizsgáljuk, azaz annak egy részét, az 1869 és 1910 közötti időszakot, az látjuk, hogy a lakosság

száma jelentősen nőtt, közel másfélszeresére 405 310 főről 602 774-re. A népszámlálások adatait vizsgálva kitűnik, hogy csupán az 1869–1880 között időszakban csökkent a terület népességszáma, az ezeket követő népszámlálások dinamikus növekedést mutatnak (3. ábra). Ezért érdemes az adott korszakot két részben tanulmányozni. Külön kell megvizsgálni az 1869–1880 közötti és az 1880–1910 közötti időszakot.

3. ábra. Kárpátalja népességszámának változása 1869–1910 között (fő)

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 1996 és Sebők, 2005 alapján)

Kárpátalja területének népességszáma 1869-ben 405 310 fő volt. A legnagyobb népességszámmal már akkor is a terület keleti részén elterülő Máramaros megye rendelkezett nem csak nagyobb kiterjedésének, de a népesebb falvak nagyobb számának köszönhetően is. Bereg megye kárpátaljai részének lakosságszáma ekkor 140 191 fő volt. Máramaros kárpátaljai területének lakosságszáma nem sokban maradt el 133 425 fővel. Ung megye lakosainak száma Kárpátalja területén 76 158 fő volt, Ugocsáé 50 823. A Szabolcs megyéhez tartozó Eszeny, Tiszaágtelek és Szalóka lakosainak száma 2654, míg az egyetlen a területen található szatmári település – Nagypalád népességszáma 1045 fő volt.

1869-ben a területen lévő 489 település átlagos lakosságszám 827 fő volt. A Máramarosi megye területén 102 település volt, melyek átlagos lakosságszáma 1308 fő, Bereg 219 településének 640 fő, Ung 109 településének 699, Ugocsa 55 településének 106 fő volt az átlagos lakosságszáma.

A vidék legnépesebb települése ekkor Ungvár volt, 11 373 lakossal. Öt ezer felett volt a lakosságszáma még 4 településnek: Munkács – 8602, Huszt – 6413, Beregszász – 6272, Kőrösmező – 5676 fő. További hét településnek a lakosságszáma meghaladta a 3 ezer főt, melyek közül 4 Máramarosban (Rahó – 4171, Visk – 3616, Alsóapsa – 3420, Nagybocksó – 3187), kettő Bereg megyében (Bilke – 3633 és Nagylucska – 3217) és egy Ugocsában (Nagyszőlős – 4643) volt. Nagy településnek számított még ekkor: Vári, Herincse, Kövesliget, Veléte, Ilonca, Nagyrákóc, Beregrákos, Havasköz, Magyarkomját, Tiszaújlak, Ökörmező, Felsőapsa, Közéapsa, Dombó, Irhóc, Técső és Nagydobrony is.

1869 és 1880 között Kárpátalja mai területének lakosságszáma lecsökkent 405 310-ről 401 280 főre. 1869-ben Kárpátalja össznépességének súlypontja a maitól északkeletre helyezkedett el, 1869 és 1880 között a súlypont enyhe északkeleti irányú elmozdulást végzett (4. ábra). A népességszám csökkenésének és súlyponteltolódás okainak kiderítésére megvizsgáltuk az egyes települések népességváltozását, illetve megpróbáltuk kideríteni, hogy van-e valamilyen területi jellegzetessége a változásoknak.

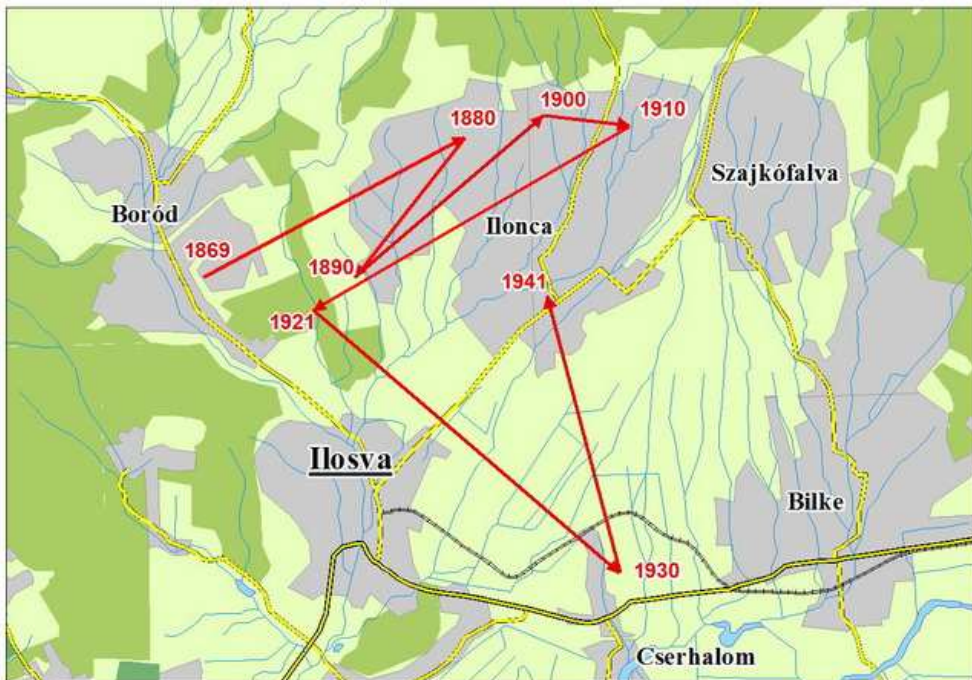
Megállapítható, hogy a legnagyobb népességcsökkenés a síkvidéki területeken ment végbe, annak is nyugati részén. Összességében a megye nyugati területén, a mai Nagybereznai, Perecsenyi, Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi és Ilosvai járások területén a népességszám csökkenés aránya jelentős mértéket mutatott, ezen belül is a legnagyobb arányú csökkenés a Beregszászi és a Munkácsi járások területén volt. Kivételt ez alól csak a városok (Ungvár, Munkács, Csap, Beregszász, Mezőkaszony, Tiszaújlak), illetve két a Nagybereznai járásban található település, Csontos (511-ről 711-re) és Sóslak (243-ról 382-re) jelentett. Több felső-Ung-völgyi falu lélekszáma növekedett.

A népességszám ily arányú csökkenése az 1872-1873-as kolerajárvány nagyobb síkvidéki pusztításával függ össze. A járvány Lengyelország

felől érkezett Kárpátaljára, először 1872. szeptember 14-én észlelték Ung vármegyében, majd Bereg, Ugocsa, Máramaros megyéket is megfertőzte, pusztításokat végzett egész Északkelet-Magyarország területén. Források szerint Bereg vármegyében 4972, Máramarosban 2149, Ugocsában 988, Ung vármegyében 3523 fő, a négy vármegyében összesen 11 632 fő esett áldozatul a kórnak (Kótyuk, 2008). A legtöbb áldozatot Bereg vármegyében követelte a betegség, így csak Munkácson 482, Beregszászon 264-en haltak meg a betegségben. További negatív hatással járt a népességszámra az 1879 telén a vidéket érintő éhínség, illetve ugyanebben az évben kitört, több száz gyermekéletet követelő diftéria járvány, továbbá a negatív migrációs mérleg is.

**4. ábra. Kárpátalja össznépessége súlypontjának elmozdulása
1869–1941 között**

(Forrás: Saját szerkesztés)

A mai Szolyvai járás északi részén, a Volóci és az Ökörmezői járás területén egyes települések népességszámának alakulásában kis arányú

csökkenés, másoknál kis arányú növekedés volt tapasztalható, összességében a terület lakosság száma stagnálást mutatott. Csupán két településen – Lengyelszálláson és Rekettyén csökkent jelentős arányban a lakosok száma, Rekettyén 272-ről 142-re, Lengyelszálláson 400-ról 260-ra csökkent népességszám.

A terület keleti részén a népesség számának a növekedése volt megfigyelhető. Igaz egyes településeken csökkent a lakosság száma (Alsóapsa, Úrmező, Rahó), ám jelentős arányban csupán Rászócskán (384-ről 253 főre) esett vissza a népesség száma. A népességszám növekedése kolerajárvány kisebb arányú pusztításával, illetve a Máramarosra mind a mai napig jellemző magasabb természetes szaporulattal magyarázható.

Ha mai közigazgatási határok szerint vizsgáljuk meg a területet, a legnagyobb, több mint 5%-os népességcsökkenést a Beregszászi, Munkácsi és Perecsenyi járások területén detektálhatjuk a vizsgált időszakban. Kisebb arányú, 5% alatti csökkenés figyelhető meg az Ungvári, Nagyszőlősi, Ilosvai, Huszti és Ökörmezői járásban és Huszton. Enyhe növekedés mutatható ki az északi járásokban, így a Nagybereznai, Volóci és Szolyvai járásban, illetve a Rahói járás területén. A Técsői járás területén 9%, Beregszász és Munkács városban több mint 10%. A legnagyobb arányban Csap város lakossága, 32% nőtt, 902-ről 1187 főre (5. ábra). A lakosságszám rohamos növekedése az 1870-es évek elején megkezdődött Kisvárda–Csap vasútvonal építésével párhuzamosan indult be, melyet 1873. február 4-én adtak át a forgalomnak (MÁV, 2009). A munkahelyteremtésnek köszönhetően, később a település vasúti csomóponti szerepének növekedésével a település lakossága is erőteljesen növekedésnek indult az 1870-es években.

A következő 10 évben, 1880 és 1890 között a súlypont délnyugat felé helyeződött, ami a síkvidéki járások nagyobb népességszám növekedését jelenti. Kárpátalja népességszáma 1890-re 458 212 főt tett ki. A népesség számában jelentős, (15-20%) növekedés következett be a Munkácsi (8821 fő) és a Nagyszőlősi (6411 fő) járások területén. A súlypont déli irányú elmozdulását főként a Nagyszőlősi járás és a Huszti, Técsői és Rahói járások déli részén lévő települések magasabb népszaporulata idézte elő, míg a délnyugati és nyugati irányú eltérés a Munkácsi

járás és a Beregszászi járások, továbbá Beregszász nagyobb arányú népességnövekedésének volt köszönhető. Ezzel párhuzamosan a terület északi részén a népesség számának növekedése jóval alacsonyabb volt, mindannak ellenére, hogy arányában megközelítette a 114%-os megyei átlagot. A legkisebb arányban az Ungvári járás területén nőtt a népesség száma, csupán 3% - kal.

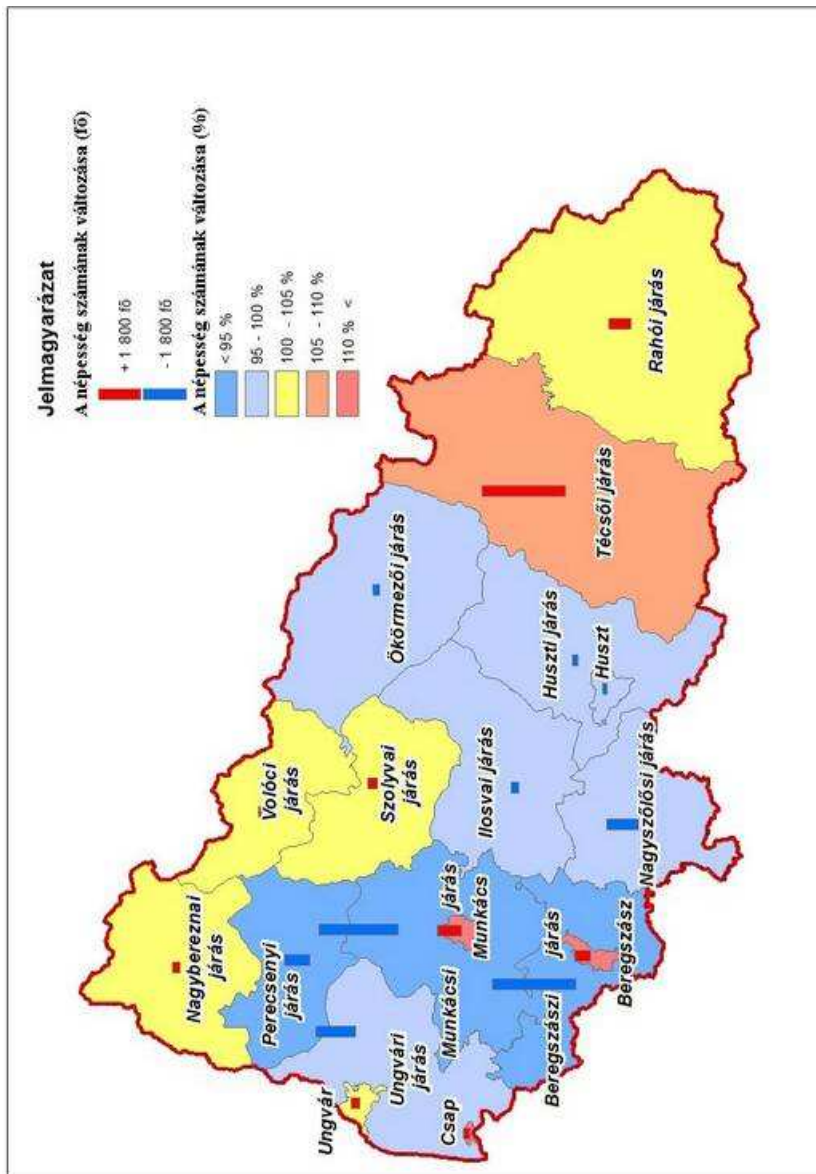
A terület lakosságának a száma az 1890 és 1900 közötti időszakban tovább növekedett és elérte az 526 516 főt. Több mint 25%-kal nőtt a Nagybereznai járás és Munkács lakosságszáma. Jelentős arányban nőtt a hegyvidéki járások területén élők aránya is ebben az időszakban, így a Perecsenyi járás területének lakosságszáma 24%, a Volóci, Ökörmezői, és Szolyvai járásokénak 15-20% lett több. A legkisebb népességnövekedés továbbra is az Ungvári járás területén volt tapasztalható. Ez főként a nagy arányú kivándorlással magyarázható az Ung megyei területekről. 1892 és 1902 között 19 368 ember vándorol ki Ung megyéből, annak is a déli részéről nyugatra a jobb megélhetés reményében (Mandrik, 1997).

A terület népességének súlypontja 1890 és 1900 között újra északra keleti irányba mozdult és megközelítette az 1880-as érték helyét (4. ábra). Az északi irányú eltolódásért főként a hegyvidéki területek nagyobb arányú népességnövekedése, míg a keleti irányú elmozdulást a máramarosi területek nagyobb számú népességnövekedése eredményezte, mely a természetes szaporulat számlájára írható.

Az 1910-es évre a terület lakosságszáma elérte a 606 774 főt. A legnagyobb arányú népességnövekedés a Técsői és Szolyvai járás területén, illetve Munkácson és Ungváron volt kimutatható. A legkisebb növekedés a megye nyugati járásainak területén következett be. Az alföldi területekről ebben az időszakban nagyon sokan elvándoroltak, a természetes szaporulat is jóval alacsonyabb volt, mint a terület keleti részén. Csak 1900-1905 között Kárpátalja négy vármegyéjéből több mint 47 ezer ember kapott kivándorló útlevélet. Ezen kívül 10 700 fő utazott ki útlevél nélkül. A kivándorlók többsége ruszin nemzetiségű volt, akik főként az Egyesült Államokba és Kanadába telepedtek ki (Mandrik, 1997).

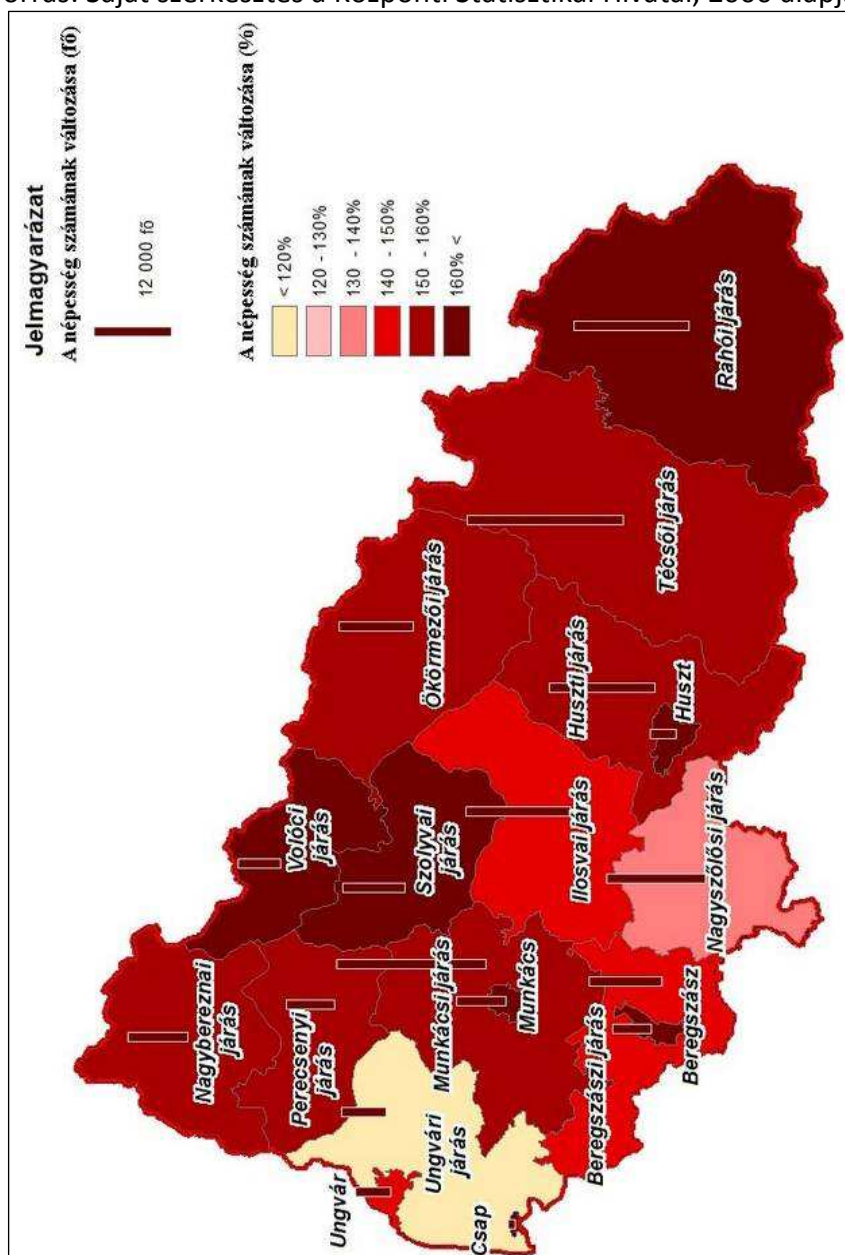
**5. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén
1869-1880 között**

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 2000 alapján)

6. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1880-1910 között

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 2000 alapján)

Csupán a városok lakosságszáma növekedett nagyobb ütemben, főként a bevándorló zsidó nemzetiségű lakosságnak köszönhetően.

A nyugati részek népességcsökkenésének és a máramarosi területek lakosságszámának növekedése következtében az össznépesség súlypontja is keleti irányba mozdult el.

Ha összegezzük az 1880 és 1910 között eltelt időszakot, elmondhatjuk, hogy a terület lakosságának száma folyamatosan növekvő tendenciát mutat, azonban területileg nem azonos mértékben nőtt a népességszám. A legnagyobb mértékben a síkvidéki városok lakosságszáma nőtt, így Csapon a népesség száma 95%-al nőtt, közel megduplázódott, a lakosainak száma 1187-ről 2311-re nőtt. Jelentős mértékben nőtt Munkács (179%), Beregszász (187%), Huszt (165%) lakosságszáma. Több mint 60%-al nőtt a Rahói, Szolyvai és Volóci járások lakosságszáma. A tárgyalt időszakban a népesség számának növekedése a hegyvidéki járások mindegyikében meghaladta a 40%-ot. A legkisebb arányú növekedés az Ungvári és a Nagyszőlősi járás területén volt megfigyelhető (6. ábra).

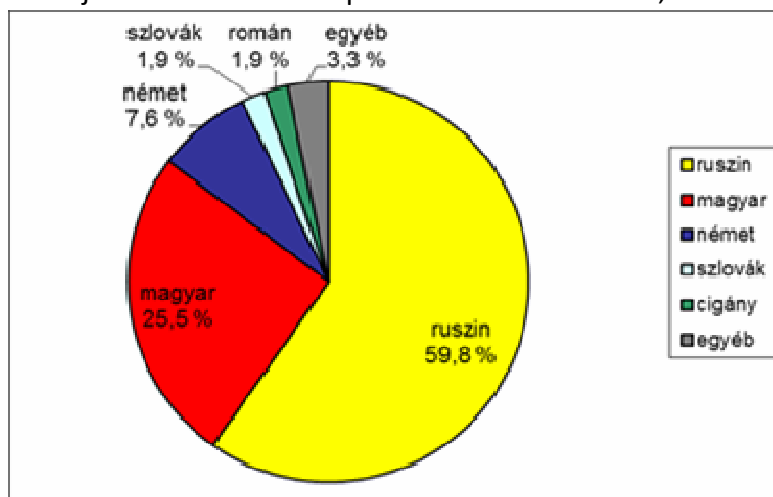
A nemzetiségi, nyelvi összetétel változásait csupán az 1880-as évtől kezdődően tudjuk megvizsgálni, ugyanis csak ettől az időszaktól állnak rendelkezésünkre települési bontású adatok. A nemzetiség megállapítása a magyarországi statisztikai hivatal módszertana alapján az anyanyelv alapján történt.

Az 1880. december 31-i népszámlálás adatai alapján a mai Kárpátalja területén 401 280 ember élt. A legtöbben a ruszint (ukránt) vallották anyanyelvüknek, ezek száma 239 975 volt, ami az összlakosság 59,8 %-át jelentette (7. ábra). A magyar anyanyelvűek száma 102 219 volt, azaz az összlakosság 25,5 %-a. Jelentős volt a német (30 474), a román (16 713) és a szlovák (7849) anyanyelvűek jelenléte is.

A mai Kárpátalja területére vonatkoztatva a legnagyobb lakosságszáma az akkori Máramaros vármegyéhez tartozó résznek volt – 137 666. Bereg megfelelő részének 134 954, Ungénak 75 749, Ugocsáénak 49 039, Szabolcsénak 2703, Szatmárénak pedig 1169 volt a népességszáma (Molnár–Molnár D., 2005).

7. ábra. A Kárpátalja mai területén élő lakosság anyanyelvi összetétele 1880-ban

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 1996 alapján)

1880-ban a népesség nagy része a síkvidék és a Máramarosi-medence járásaiban élt, míg a mai megyei alárendeltségű városok a lélekszám szerinti rangsor végén kullogtak. A legtöbb ember, szám szerint 46 974 fő, már akkor is a mai Técsői járás településeinek a lakója volt. Utána a mára hátrébb szorult Munkácsi (44 785) és Ungvári (41 537) járások következtek. A jelenlegihez hasonlóan alacsony volt a hegyvidéki járások népességszáma.

Ami az anyanyelvi összetételt illeti, három, minden járás területén jelentős számban beszélt nyelvet említhetünk, nevezetesen a magyart, a ruszint (ukránt) és a németet. A legtöbb magyar, akárcsak napjainkban, a mai Beregszászi járás területén élt; számuk 21 209 volt, ezzel a járásban élő lakosság 89,1 %-át alkották. Jelentős számú magyarsággal rendelkezett a mára harmadik helyre szorult Ungvári járás is, ahol a lakosság közel fele (49,7 %), szám szerint 20 646 fő a magyart vallotta anyanyelvének. A többi járás területén a ruszín nemzetiségűek voltak többségben, habár jelentős számú magyarság élt a Nagyszőlősi (16 825 fő, 43,2 %) és a Munkácsi (8814 fő, 19,6 %) járásban is.

1880-ban a terület három rendezett tanácsú városa magyar többséggel rendelkezett. A városok közül a legtöbb magyar ekkor Ungváron élt, melynek lakossága 11 373 fő volt, ebből 8182 magyar, ami a település össznépességének 72 %-át tette ki. Még nagyobb volt az aránya a magyaroknak Beregszászon, ahol a lakosság 91 %-át alkották, a 6930 lakosból 6296 vallotta magát magyarnak. Munkácson 5287 (54,8 %) volt a magyarok száma.

További népesebb magyar közösségekkel rendelkező települések voltak: Visk (2485 fő, 68,7 %), Nagyszőlős (2364 fő, 53,9 %), Tiszaújlak (2157 fő, 83,3 %), Nagydobrony (1995 fő, 95,6 %), Técső 1964 fő, 61,6 %) Mezővári (1875 fő, 96,5 %), Eszeny (1423 fő, 95,1 %), Huszt (1414 fő, 22,7 %).

1890-ben a terület lakosság száma 458 227 volt. A magyarok és a ruszinok aránya nőtt, csakúgy, mint a németeké. Egyedül a szlovákok aránya csökkent az összlakossághoz képest. A legnépesebb települések a városok voltak, Ungvár (11 793), Munkács (10 531) és Beregszász (9028). Sokan éltek Kőrösmezőn (7620), Huszton (7461), Nagyszőlősen (5187) és Rahón (5056) is.

1900-ra Kárpátalja népességének a száma elérte az 529 993-at, miközben az 1880-as 25,4 %-ról 28,2 %-ra nőtt a magyarok aránya (*Központi Statisztikai Hivatal, 1996*). Úgyszintén nőtt a németek aránya is, 1900-ra elérte a 9,4 %-ot. A ruszinok aránya az össznépesség 58,9 %-át tette ki. Jelentős hányadot képviseltek még a román (1,9 %) és a szlovák (1,3 %) anyanyelvűek.

Az 1900-as és 1910-es népszámlálások között Kárpátalja népességének a száma 602 774 főre nőtt. A magyarok és németek száma és aránya is növekedett, így 1910-re a magyarok 184 789-en (30,7 %), a németek, melyekhez hozzászámolták jiddis anyanyelvű zsidókat is 63 561-en (10,5 %) voltak (*Központi Statisztikai Hivatal, 1996*). Az ukránok száma 334 755 volt, így továbbra is nagy arányt, 55,5 %-ot képviseltek az össznépességben.

A mai közigazgatási egységek területén élő népesség arányaiban az 1880-1910 közötti 30 év alatt nem történt jelentős eltolódás. A magyarok három járás, a Beregszászi (94,9 %), a Nagyszőlősi (58,3 %) és az Ungvári (57,7 %) területén alkottak abszolút többséget. A legtöbb magyar, a

jelenleginek megfelelően, a Beregszászi (33 395), a Nagyszőlősi (31 609) és az Ungvári járásban (28 603) élt.

Kárpátalja három rendezett tanácsú városa szintén magyar többségű volt. E három város közül a legmagasabb magyar aránnyal továbbra is Beregszász rendelkezett (96,1 %), de jelentős volt a magyarok aránya a városi zsidó lakosság elmagyarosodása következtében Ungváron (80,1 %) és Munkácson is (73,4 %). A városok magyarsága számában is jelentős volt: Ungváron 13 590, Munkácson 12 686, Beregszászon 12 432 magyar élt.

A ruszinok főként a hegyvidéki járásokban alkottak többséget. A lakosság több mint 75 %-át tették ki az Ilosvai, a Huszti, a Perecsenyi, a Szolyvai, a Nagybereznai és a Volóci járásban. A német anyanyelvűek főként Munkácson és környékén, illetve Máramarosban, a mai Técsői, Rahói, Huszti és Ilosvai járásokban éltek. 1880 és 1910 között a német anyanyelvű népesség száma – Kárpátalja leggyorsabban növekvő csoportjának számított az újonnan betelepült galíciai, főként a jiddis nyelvet beszélő zsidók számának növekedése következtében – több mint kétszeresére növekedett. Számukat elsősorban a német (jiddis) anyanyelvű zsidó bevándorlók növelték (*Központi Statisztikai Hivatal, 1996*).

IRODALOM:

- Botlik József, 2005. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945*. IMI PRINT KFT. Nyíregyháza. 520 p.
- Kótyuk Erzsébet. 2008. Kolerajárványok az Északkelet-Felvidéken a 19. században, különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyére. *Ditor ut ditem. Tanulmányok Schultheisz Emil professzor 85. születésnapjára*. Magyar Orvostörténelmi Társaság. Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár. Semmelweis Egyetem. Magyar Tudományos Intézet. Budapest. 401 p.
- Központi Statisztikai Hivatal, 1996. *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880 – 1941)*. – KSH, Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal, 2000. *Kárpátalja településeinek vallási adatai adatai (1880 – 1941)*. – KSH, Budapest.
- Mandrik Ivan, 1997. Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén és a XX. század elején. In Nagy Ferenc szerk. *Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv. 12 szám*. 47-57pp. Nyíregyháza.
- MÁV, 2009. *Vasúti infrastruktúra fejlesztése Záhony térségében*. <http://www.mav.hu/mav/fejlesztes.php?mid=14a2e4348395a7>

- Molnár József – Molnár D. István, 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében.* A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász. 120 p.
- Sebők László szerk., 2005. *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai.* TLA Teleki László Intézet. KSH Népszámlálás. KSH Levéltár. 281 p.
- Zentai, L. szerk. 2003. *A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914.* Talma Kiadó, Pécs.

NYELVI TÁJKÉP ÉS ETNICITÁS BEREGSZÁSZON

Hires-László Kornélia

1. Bevezető

Brubaker és mtsai (2011) úgy fordítják a figyelmüket az azonosulásra, nyelvhasználatra, intézményekre, hálózatokra és interakciókra, hogy közben központi figyelmet kap a mindennapi tapasztalatban megélt etnicitás, vagyis a hétköznapi élet minden fontosabb színtere erős etnikai identitások mentén szerveződik. Az etnicitás – a faji és a nemzeti — csak percepcióinkban, interpretációinkban, reprezentációinkban, kategorizálásainkban és identifikációinkban és ezeken keresztül létezik. Nem dolgok a világban, hanem látásmódjai a világnak. Ezeket a látásmódokat az észlelés (és az ignorálás), az elemzés (és a félreelemzés), a következtetés (és a félrekövetkeztetés), az emlékezés (és a felejtés) etnicizált módzatai alkotják. Továbbá etnikailag orientált keretek, sémák és narratívák, valamint azok a szituációs kioldógombok, amelyek aktiválják őket (Brubaker 2001). Brubaker szemléletmódját a *konstruktív* megközelítés jellemzi, ami alapján az etnicitás társadalmi helyzeteken és találkozásokon valósul meg, és oly mértékben válik fontossá, amennyire azt az adott helyzet és személy értékvilága diktálja. Hobsbawm azt hangsúlyozza:

- az ideológiák vizsgálata helyett nagyobb hangsúlyt kell fektetni az egyszerű emberek vágyainak, igényeinek, reményeinek, vélekedéseinek és érdekeinek vizsgálatára, amelyek nem felétlenül nemzetiek;
- a nemzeti azonosságtudat nem feltétlenül zárja ki és oltja ki a társadalmi létet konstituáló azonosságtudatot;
- a nemzeti azonosságtudat alatt értett kifejezések rövid időn belül változnak és átalakulnak (Hobsbawm 1997: 18–19, idézi Brubaker at all 2011: 14).

A nyelvi tájkép a valóságban megélt etnicitás részévé válhat, amikor a köztereken járva, mindennapi életüket élve a városlakók nyelvi elemekkel találkozáva szembesülhetnek az etnikumuk nyelvi szerepével és ezzel

együtt a városban betöltött etnikai hierarchiákkal. A nyelvi jogi helyzet azt a valóságot is alakíthatja, amelyben az etnikumok megélik hétköznapijait. Egy nyelv presztízse, és ezzel együtt valamilyen mértékben az etnikumé is, nem a nyilvános teret érintő nyelvi tájképen keresztül mutatható ki csak meg, de indikátorává válhat. Több indikátor egységes vizsgálatával állapíthatjuk meg egy etnikum társadalmi helyzetét egy adott településen, területen, és ezzel együtt egy hétköznapiak által megélt nacionalizmust is. A szimbolikus tér foglалása tehát iránymutatója lehet az etnikumok presztízsvilágának.

A feliratoknak két alapfunkciója van: kommunikatív és szimbolikus (Landry–Bourhis 1997, idézi Laihonon 2012: 27). A kommunikatív jelleg abban rejlik, hogy információt nyújt az idegenek számára, a szimbolikus pedig a lakosság nyelvi összetételéről, a nyelvek státuszáról referál. Mindkét funkció egy kisebbségi helyzetben lévő népcsoport számára fontos szereppel bírhat, ahol az etnikum válik láthatóvá a közterek kiírásaiban, vagy bármely más írott nyelvi szintéren. De egy új államnyelvhez (jelen esetben az ukránhoz) kapcsolt nyelvi jogi rendszer megvalósulását is érthetjük a két alapfunkción, ahol az államnyelv megjelenésének szerepeit láthatjuk külön a formális és informális színterek kiírásaiban.

2. Előzmények a nyelvi tájkép vizsgálatában a kárpátaljai magyarság vonatkozásában

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont¹ kutatási profiljához tartozik annak vizsgálata is, hogyan valósulnak meg a nyelvi jogok gyakorlatban és a nyelvi tájképben hogyan jelennek meg ezek. Ezért az intézet megalakulásától kezdve fontosnak tartja a többnyelvű kiírások, reklámok, hirdetések fotózását, és archiválását. A nyelvi tájkép kutatása még gyermekcipőben járt az intézet megalakulásakor, de Kárpátalján a magyar nyelv láthatóságának rögzítése és archiválása, ugyan más kutatások melléktermékeként, de már a kezdetektől fontos feladattá vált. Az idő előrehaladtával az archívum egyre több forrásanyagot tartalmazott, így ennek feldolgozására és bemutatására tervezte meg a kutatóközpont a

¹ 2001 és 2014 között az kutatóintézet neve: Hodinka Antal Intézet. Ezért a szövegben az ebben az időszakban végzett kutatásokra utaláskor előfordulhat ez a megnevezés.

Látható kétnyelvűség című poszterkiállítást, mely vándorkiállítássá vált². Ezen a kiállításon a jelenlegi Kárpátalja területének nyelvi sokszínűségét felsorakoztató posztereket láthatunk gazdag fotóanyaggal különböző történelmi korszakokból, a kiegyezéstől napjainkig. Az ukrainai korszakból több tematikus plakát is készült, melyekben a megszokott, valamint a speciális, kirívó esetekre fókuszálnak a készítőik.

A nyelvi tájkép kutatása egyre inkább önálló tudományterületté fejlődik napjainkban (Szoták 2013: 516; Laihonon 2012: 28; Bartha–Laihonon–Szabó 2013: 13), Kárpátaljai viszonylatban az első összegzés a vizuális térben megjelenő nyelvhasználatról Beregszászi Anikó tollából származik (Beregszászi 2005). Tanulmánya arról számol be, hogy Kárpátalja magyarlakta településein milyen formában van jelen a magyar nyelv láthatósága az etnikai megoszlást is figyelembe véve. A kutató azt a következtetést is levonja, hogy a vizuális nyelvhasználat vonatkozásában nem eléggé élnek Kárpátalja magyarok lakta településein a törvény adta lehetőségekkel.

A Hodinka Antal Intézet 2011 és 2012 között már célzott vizsgálatot is folytatott a nyelvi tájkép témakörében, melynek során azokat a magyarlakta településeket célozva meg, ahol az adott nemzetiség számaránya meghaladja az 50%-ot. Ennek egy rövid feldolgozását olvashatjuk Karmacsi Zoltán (2014a és 2014b) írásaiban, ahol főként a település- és utcanévtáblák elemzését végzi a kutató. Ugyanezen gyűjtött anyag feldolgozását tartalmazza Tóth Enikő elemzése négy kisebb beregszászi járási falu vizuális nyelvhasználatnak feldolgozásával (Tóth 2014).

A legtöbb megjelent munkában a települések helyneveinek változosságáról olvashatunk (Csernicskó 2013: 317–322, Karmacsi 2014a, 2014b), ahol összefoglalóan a következő megállapítások érvényesek a régióra:

- Kárpátalja többnemzetiségű településein a település határában többnyire többnyelvű táblákat láthatunk.

² A *Látható és működő kétnyelvűség: nyelvpolitika* képekben c. kiállításról szóló sajtóanyag szemelvényeit lásd itt: <http://www.parameter.sk/rovat/kultura/2012/11/13/karpataljai-tobbnyelvuseg-kozteri-megjeleneserol-nyilt-kiallitas>; <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/tudomany/14628-rajtunk-mulik-hogy-nyelvunk-megjelenik-e-a-nyilvanos-terben-poszterkiallitas-a-rakoczi-foiskolan>; <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/tudomany/14268-a-mai-karpatalja-területének-nyelvi-tajkepe-1900-2012>

- Az etnikumok nyelvén megjelenített településnév legtöbb esetben csak a magyarok lakta településeken jellemző.
- A hivatalos helynévtáblák mellett a magyarok lakta településeken a két érdekérvényesítő szervezet (KMKSZ – Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és UMSZ – Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség) által állíttatott táblák is megjelenhetnek, olykor egymás mellett.
- A település kettős érdekérvényesítő szervezetbe való betagozódása esetén településnévtáblák halmozódása jellemző egyes településekre; nem ritka a kettő, három kirívó esetekben a négy helységnévtábla.
- Megjelentek a rovásírással feltüntetett táblák is, rendszerint valamely korábbi táblához illesztve.
- A magyar helységnevek olykor átírással, transliterációval kerülnek fel az állami szervek által készített településtáblákra.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Többszempontú Kutatóközpontja *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata: Kárpát-medencei kisebbségi körkép* címmel³ 2013. május 23-án műhelykonferenciát rendezett, melynek partnere volt a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat (ezen belül a Hodinka Antal Intézet is). A műhelykonferencia ennek az új tudománynak a bemutatására és népszerűsítésére összpontosított. Az előadások és poszterelőadások között Kárpátalja nyelvi tájképéről is készültek bemutatók. Csicsvari István előadása Kárpátalja történetének átmenetiségét mutatta be a nyelvi tájképben, Karmacs Zoltán Kárpátalja hivatali magyar vizuális nyelvhasználatát, Márku Anita a reklámok, szolgáltatások vizuális kétnyelvűségét mutatta be, Ferenc Viktória pedig esettanulmányban mutatta be a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola vizuális nyelvhasználatát; Hires-László Kornélia Beregszász etnikumainak nyelvi tájképét tárta az érdeklődők elé⁴.

³<http://www.nytud.hu/nyelvitajkep/>; <http://www.kmf.uz.ua/hun114/index.php/fiskolai-hirek/1324-egy-uj-nyelveszeti-kutatasi-irany-konferencia-a-nyelvi-tajkep-kutatasarol.html>

⁴ <http://www.nytud.hu/nyelvitajkep/program.html>

3. Beregszász vizuális nyelvhasználatának elemzése

A feliratok különböző helyzetekben válhatnak láthatóvá. Annak tanulmányozásához, hogy most pontosan a kiírásoknak mely megjelenési formáit elemezzük, és mit tekintünk nyelvi tájképnek, a feliratok (geo)szemiotikai vizsgálata adja a keretet (Scollon–Scollon 2003, idézi Laihonon 2012: 28). Egy település vagy etnikum nyelvi tájképének vizsgálata első lépésében megjelenési formáját tekintve lehatárolt vizuális nyelvhasználati módokat kell, hogy tükrözzön. Jelen esetben ez egy adott település különböző etnikumainak nyelvi tájképét jelenti, ahol meghatározott területen, köztereken megjelenő vizuális nyelvhasználatot elemzünk.

Beregszász 8 km-re fekszik a magyar–ukrán országhatártól és Ukrajna egyik legnyugatibb csücskében, Kárpátalja régióban helyezkedik el. A település 2001-től megyei jogú városként működik, és ebben az évben végezték az utolsó népszámlálást az országban. Az akkori eredmények alapján Beregszász Kárpátalja egyetlen olyan városa, ahol a magyarság még relatív többséget alkot (Molnár–Molnár 2005).

1. táblázat. Beregszász etnikumainak nemzetiségi és anyanyelvi megoszlása a 2001-es népszámlálás alapján (fő)

	anyanyelv	etnikum
magyar	14 560	12 785
ukrán	10 204	10 321
roma	9	1 695
orosz	1 669	1 445
szlovák	18	64
belorusz	11	55
zsidó	13	36
örmény	14	21
lengyel	7	21
egyéb (28 etnikum)	49	111

A vizsgálat, amire 2013 májusában került sor, csak a köztereken megjelenő, tehát a hétköznapi járókelők által is megtekinthető és látható kiírásokat érintette csupán. Vagyis nem terjedt ki a hivatalos levelezések, pecsétek, űrlapok, tájékoztatók felgyűjtésére, illetve az intézmények, szervezetek, hivatalos szervek épületen belüli kiírásaira sem. Összesen

1178 felvétel készült. Az útvonal tervezésénél szem előtt tartottunk, hogy azokon a városrészeken áthaladjunk, amelyek a legforgalmasabbak, és így a legtöbb kiírást találhatjuk. A város arculata az utóbbi időben nagy változáson ment keresztül. Egyre több szolgáltató egység jelent meg, leginkább a város főterén. A rendszerváltást követő időszakban, a gazdasági krízis miatt a szolgáltató egységek szinte teljesen eltűntek, és csupán a piaci kereskedelem volt jellemző. A vizsgálat alatt a legtöbb fotót azon az útszakaszon készítettük, amely a város sétányát és az onnan induló, körülötte futó főbb utcákat jelenti. Az. 1. sz. térképen feltüntettük az útszakaszt, amit az adott napokon bejártunk, és minden látható kiírást lefényképeztünk.

Mint láthattuk, a Hodinka Antal Intézet korábbi kutatásai is érintették Beregszász város vizuális nyelvhasználatának feltérképezését. Ennek a kutatásnak az újdonsága az, hogy pillanatfelvételt készítettünk a város egy adott időintervallumában látható nyelvi tájképéről. A nyelvi tájkép ugyanis szinte naponta változik és átalakul: kiírások, feliratok, reklám- és cégtáblák egyik napról a másikra eltűnhetnek, és megjelenhetnek újak.

Az elemzés során meghatároztuk, hogy milyen nyelvű táblákat sikerült archiválni, és azokat különböző szempontok szerint kategóriákba soroltuk. Az ukrán nyelvű táblák viszonylag nagy arányban vannak jelen, de a magyar-ukrán táblák szinte hasonló arányban – a tisztán magyar nyelvű táblák már sokkal kisebb arányban fordultak elő (1. táblázat). Három olyan utcanévtáblát fényképeztünk le, amin a felirat elrozsdállt, és olvashatatlanná lett.

1. térkép. Beregszász város nyelvi tájképét érintő 2013-as vizsgálat útvonala

2. táblázat. A 2013-ban nyelvi tájkép részeként fényképezett képek nyelvi megoszlása Beregszászban

ukrán	514
magyar, ukrán	449
magyar	107
ukrán, angol	41
orosz	22
angol	16
magyar, ukrán, angol	13
magyar, orosz	3
magyar, ukrán, latin	2
magyar, angol	2
magyar, ukrán, héber	1
latin	1
magyar, orosz, angol	1
magyar, ukrán, orosz	0

Egy meghatározott terület, etnikum kiválasztása után az elemzés részévé válik annak bemutatása, hogy a nyilvános térben megjelenő nyelvek milyen szereppel bírnak. Megvizsgáltuk tehát az etnolingvisztikai vitalitást, ahol az adott nyelv(ek) egymáshoz viszonyított helyzetének aszimmetriája vagy szimmetriája észlelhető (Lou 2010, idézi Laihonon 2012: 28). Aszimmetria esetén (rendszerint) a kisebbségi nyelvek alulreprezentáltak a kiírás módjában (kisebb betűméret, kisebb szövegrész, halványabb színtónus stb.).

A városban jelen lévő etnikumok és nyelveik megjelenése a vizuális nyelvhasználatban nagyjából szimmetriában van az egyes csoportok lélekszámával. Kivételt képeznek a romák. A roma közösség nyelve sehol nem jelenik meg, pedig a roma lakosság képviselőinek száma jelentős Beregszászban. Ennek egyik oka lehet az, hogy a beregszászi cigányság legnagyobb részének anyanyelve a magyar.

Egy táj, területi egység, esetünkben település, nyelvi tájképének jellegét jelentős mértékben befolyásolja a nyelvi jogi helyzet. Ukrajna

nyelvi jogi helyzetét az a kaotikusság jellemzi, ami az egész ország irányítását, politikai létét is. Csernicskó (2013) elemzi az ukrainai nyelvi jogi lehetőségeket: Ukrajnában azt megelőzően, hogy 2012-ben életbe lépett volna az új nyelvtörvény, a még 1989-ben, Ukrajna függetlenné válása előtt megszavazott nyelvtörvény volt hatályban.

A kisebbségi nyelveknek a 2012-es nyelvtörvényben rögzített használati lehetőségeiről Tóth Mihály és Csernicskó István (2013 és 2014), valamint Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Ferenc Viktória (2014) készített elemzést.

2012. augusztus 10-én jelent meg a *Голос України* (Ukrajna Hangja) c. lapban, és ezzel hatályba lépett az Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa által 2012. július 3-án megszavazott, hivatalosan „Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól” (Закон України „Про засади державної мовної політики”) címet viselő, de a közbeszédben csak nyelvtörvényként emlegetett jogszabály. A törvény pontosan megnevezi az államnyelv (az ukrán) mellett azt a 18 regionális vagy kisebbségi nyelvet, melyek a hatálya alá tartoznak. A felsorolás a magyar nyelvet is tartalmazza. A törvény 7. cikkelyében említett nyelveken kívül más nyelvek nem rendelkezhetnek regionális vagy kisebbségi nyelv státusával az országban. A törvény szerint azoknak a közigazgatási egységeknek a területén (megye, járás, város, falu), ahol egy vagy több regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya a legutóbbi népszámlálás hivatalos adatai alapján eléri a 10%-ot, a csoport nyelve az adott közigazgatási egység területén hivatalos nyelvként használható számos funkcióban. Ha egy közigazgatási egység (és ezalatt érjük Beregszász várost is) területén a legutóbbi népszámlálás hivatalos adatai szerint a magyar anyanyelvűek aránya eléri vagy meghaladja a 10 százalékos határt, akkor a törvény rendelkezései automatikusan, a helyi tanácsok külön ez irányú határozata nélkül is hatályosak. A továbbiakban a nyelvtörvényben rögzített lehetőségekhez is viszonyítjuk a 2013 májusában tapasztaltakat – a városban történelmi hagyományokkal bíró vizuális többnyelvűséget.

A táblákat, kiírásokat kategóriákba soroltuk. Petteri Laihonon elemzéseiben (2002, 2013: 164) a következő kategóriákat használta: állami, önkormányzati, kereskedelmi, egyházi, civil szervezetek és magánemberek által kitett feliratok. A felsorolás nem tartalmazza az utcaneveket,

amelyekre mi külön figyelmet fordítunk, valamint azokra a kiírásokra, táblákra összpontosítunk, amelyekkel naponta találkozhatnak a járókelők. Egy városlakó számára az talán kevésbé lényeges, hogy milyen szerv járt el annak érdekében, hogy saját nyelvén is el tudja olvasni az információt, amit a kiírás közöl, sokkal inkább arra fordíthatja a figyelmét, amit a kiírás közölni szeretne vele. Vagyis a táblák szövegének tartalmát próbáltuk meg összefoglaló kategóriákba sorolni (2. és 3. táblázat).

2. táblázat. A fényképek kategorizálásának eredménye – a legtöbbször előforduló kategóriák

	szolgáltatóegység cégtáblája	hirdető-, reklámtábla	utcanév- tábla	hirdetés	összesen
magyar	13	12	14	21	60
ukrán	158	101	25	73	357
orosz	6	2	2	4	14
magyar, ukrán	132	60	111	21	324
angol	11	4			15
magyar, ukrán, latin	2				2
ukrán, angol	25	11		1	37
magyar, ukrán, angol	8	2			10
latin	1				1
magyar, orosz	2				2
magyar, angol	1				1
magyar, orosz, angol	1				1
összesen	360	192	152	120	824

3. táblázat. A kisebb arányban rögzített kategóriák megoszlása a kiírás nyelvezte alapján

	nyitvatartási rend	emlék- tábla	intéz- mény	tájékoz tatás	árlista	figyelem, veszély	parkolni tilos	zárvá/ nyitva tábla	falfirk a	közúti- tábla	Össz.
magyar	4	35	4	1	1				1		46
ukrán	53	8	19	32	10	13	5	6	2		148
orosz		4				2	1				7
magyar, ukrán	16	25	41	6	12	5	10	9	1		125
ukrán, angol									1	3	4
magyar, ukrán, angol			2								2
magyar, ukrán, héber		1									1
magyar, orosz	1										1
össz.	74	73	66	39	23	20	16	15	5	3	334

3.1. Szolgáltatóegységek cégtáblái

A kategória olyan kereskedelmi egységeket jelöl, mint a boltok, üzletek, patikák, fodrászatok, éttermek, kávézók, turisztikai boltok, zálogházak, bankok stb. Egyre több kereskedelmi egység választ magának nemzetközi elnevezést. Legtöbbször az angol kifejezéseket használják és a megnevezés alatt/mellett legtöbb esetben feltüntetik, hogy milyen szolgáltatásokat tudnak nyújtani a vásárlóknak, például: Old Town, Intertel, Karavan, Zeli Caffé, Siesta, Monte Carlo, Tuti GSM. De előfordulnak latin-görög eredetű nevek is: Symbol, Fortuna, Luxor, Cleopatra. Néhány esetben cirill betűkkel írták ki a szolgáltatóegység idegen nyelvű nevét, és alatta már magyarul határozták meg a cég profilját.

1. kép. Beregszászi szolgáltatóegység cégtáblájának speciális kétnyelvűsége

A legtöbb szolgáltatóegység tehát magyar és ukrán nyelven is próbálja tájékoztatni vásárlóit, de akad olyan kávéház és étterem, aminek a magyar hangzású neve «Кафе Намінь» (Namény Kávézó) csak ukrán nyelven volt a köztéren látható. Egy másik étteremnél a magyar megnevezés ellenére (Kemence) sehol nem jelenik meg magyar nyelven a szolgáltatás jellege a köztéren, és a kínálatukat sem tüntetik fel magyarul.

A településen egy reklámcég működik, melynek tevékenységébe rövid időre sikerült betekintést nyerni. A reklámcég körülbelül öt éve működik a városban. A megrendelőknak sokszor nincs konkrét elképzelése a kiírandó, kifüggesztendő anyag kivitelezéséről, így azt gyakran a cég munkatársaira bízzák. A legtöbb esetben a kiírásokat, tájékoztatókat csak ukrán vagy csak magyar nyelven juttatják el a reklámcéghez, és annak fordí-

tását maguk a kivitelezők végzik. Az itt dolgozók a magyar nyelvet ehhez a tevékenységhez nem megfelelő módon ismerik, így elég gyakori, hogy a reklámcég saját kiadványaiban, valamint a megrendelt hirdetésekben a magyar nyelvű kiírásokban fordítási, helyesírási hibákat ejtenek, de találkozzhatunk interferencia jelenségekkel, szókölcsonzéseket tartalmazó anyagokkal is. A 2. képen látható *zálogház* feliratában az *ezüst*, valamint a 3. képen a *biztosítás*, *kitöltése*, *gyorsfotó* szavakban ejtettek helyesírási hibákat. A már említett reklámcégnél kereshető a hiba, ugyanis látható, hogy ukrainai cégekről, vállalkozásokról van szó, ahol a megrendelő a helyi reklámirodát bízhatta meg a fordítással.

2. kép. A kétnyelvű cégtábla magyar nyelvű része

3. kép. Ukrajnai biztosító cég helyi kirendeltségének kétnyelvű felirata közel a Magyar Konzulátushoz

3.2. Reklámtáblák

Ebbe a kategóriába soroltuk az ideiglenesen kifüggesztett plakátokat. Voltak olyan esetek a képek feldolgozásánál, amikor a reklámtábla maga volt a szolgáltató egység névtáblája. Az ilyen esetekben a szolgáltató egység kategóriába soroltuk a képet.

A fent említett reklámügynökség plakátja látható az 4. képen, ahol a már korábban említett hibát láthatjuk a cég megnevezésében („Reklámügynökség”). A magyar nyelv csak ebben a szóban jelenik meg.

4. kép. Helyesírási hiba egy plakát magyar szövegében

A reklámcégek által kiragasztott plakátok körülbelül egy hónapig láthatóak, aztán eltűnnek. Vagyis a nyelvi tájkép ilyen jellegű elemei igen változékonyak, és bármilyen általánosítást nem lehet csupán egy-két plakátból levonni. A mostani vizsgálatunkhoz hasonló időszoros vizsgálatok tudnak csak valódi képet mutatni egy város nyelvi tájképéről, annak alakulásáról, illetve csak egy adott időszávról vonatkozó eredmények közölhetik meg a valóságot.

5. kép. Az újonnan megválasztott polgármester kétnyelvű húsvéti üdvözlője a város központjában

3.3. Utcanévtáblák

Beregszász egyik, majdnem leghosszabb útján két egymáshoz közel eső tábla teljesen más ukrán nevet visel. Előfordult olyan eset is, ahol csak oroszul, vagy csak magyarul volt kihelyezve az utca neve, de az is előfordult ezen az útszakaszon, hogy a rozsdás táblán már olvashatatlan a kiírás. Egy sarokház egyik oldalán orosz nyelven, másik oldalán magyar nyelven volt kifüggesztve a két utca neve. Az utca egyik oldalán magyar és ukrán nyelvű utcanévtábla, míg a másik oldalt még az orosz nyelvű tábla látszik.

6. kép. A *Muzsalyi út* két eltérő ukrán átirattal közel egymáshoz (2. és 8. házszám)

7. kép. A szovjet érából megmaradt orosz egynyelvű és az ukrainai ukrán–magyar utcanévtábla ugyanazon az épületen

Az utcanévtábláknál tehát meglehetősen nagy káosz uralkodik. 2011-ben a Beregszászi Polgármesteri Hivatal kéréssel fordult a Hodinka Antal Intézethez. A város vezetése azt kérte, hogy az intézet a hivatalos ukrán utcanév-jegyzék alapján dolgozza ki a közterületek magyar megnevezését. Még a 2012-es nyelvtörvény elfogadását megelőzően elindult tehát egy kétnyelvűséget szorgalmazó folyamat a város önkormányzata részéről. A hatályban lévő nyelvtörvény is azt mondja ki, hogy magának az önkormányzatnak kell szorgalmaznia és a szükséges feltételeket megteremtenie a városban ahhoz, hogy az utcaneveket több nyelven olvashassuk.

A kutatóintézet természetesen elkészítette javaslatát, melyet a kihelyezett új utcanév-táblák elemzése alapján a legtöbb esetben figyelembe is vett a városvezetés. Azonban az új utcanév-táblákkal 2012-ben csak elvétve találkoztunk (lásd pl. a 7. kép jobboldali tábláját), és főként a forgalmasabb útszakaszokon a régi táblák mellé rakva (2014 végén változatlan a helyzet). A kutatóműhely javaslata ellenére akadnak olyan új táblák is, aminek kiírásában helyesírási hibákat ejtettek, például *Zrínyi utca* szerepel a magyar feliraton *a Zrínyi utca* helyett.

3.4. Hirdetések

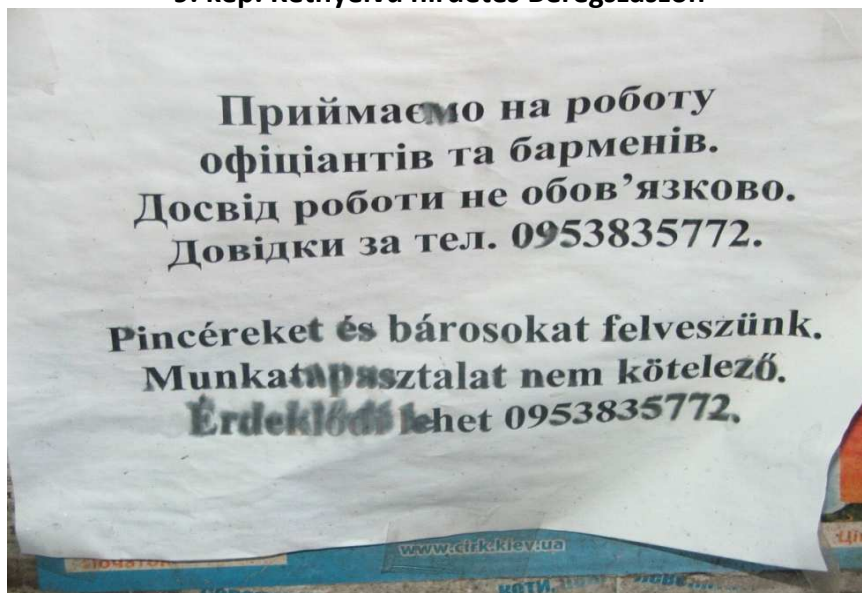
A hirdetések csoportjába soroltunk minden magánszemélyek vagy szervezetek, intézmények által hírként vagy hirdetésként közzétett információt. Tükörfordításra példa a következő képen látható hirdetés (8. kép), ahol a fürdőszobák felújításának, korszerűsítésének lehetőségét kínálja egy magánember. Itt is a magyar nyelv megjelenésének aszimmetrikus helyzete látható. Az ilyen vizuális nyelvhasználati elemet kétnyelvűnek minősítettük a kategorizáció során. A kvalitatív elemzés épp az ilyen esetek miatt válik relevánssá.

Kétnyelvű hirdetésre akad természetesen pozitív példa is, ahol mind a két nyelven – ukrán és magyar – egyenlő betűmérettel jelenik meg az információ.

8. kép. A kétnyelvűség aszimmetriájára példa a magyar nyelv hátrányára

9. kép. Kétnyelvű hirdetés Beregszászon

3.5. Nyitvatartási rend

Erre a kategóriára azért tértünk ki külön, mert a helyi és a kijevei idő eltérése miatt specifikus eset alakult ki Beregszászon⁵. Az üzletek gyakran feltüntetik mind két időpontot – rendszerint a magyar nyelvű táblán a helyi, az ukránon a kijevei időhöz igazítva a nyitvatartás idejét. A boltok, üzletek munkarendje hol magyarul, hol csak ukránul, máskor pedig mindkét nyelven látható. A kétnyelvűség, valamint a nyelv és az időzóna szinkronjából az etnikumok egymás iránti toleranciája érezhető a városban (erről bővebben lásd: Márku 2014), de egy idegen számára érdekes, és esetenként, mint ahogy a tapasztalat is mutatja, zavaróvá tud válni, hogy egyik nyelven ekkor, a másikon akkor nyit vagy épp zár egy üzlet.

10. kép. Magyar és ukrán nyelvű nyitvatartási rend

⁵ A helyi vagy magyar idő szerint a közép-európai időt értik a helybéliek, a kijevei alatt pedig azt az egy órával korábbi időt értik, ami az ukrán főváros időzónája. A legtöbb hivatalos helyen a kijevei időt követik, ám a magánszemélyek legtöbbször a helyi, vagyis a közép-európai időt szeretik használni, ami a napszaknak megfelelő időt jelenti. A hétköznapi életben mutatkozik egy olyan tendencia, hogy a kijevei időt legtöbbször a hivatalban dolgozók vagy az ukrán etnikumhoz tartozók használják napirendjük alakításánál,

3.6. Emléktáblák

Beregszászon több emléktábla vagy csak magyarul, vagy csak oroszul van jelen. A kizárólag orosz nyelvű táblára példa a II. világháború hősi halottainak (a szovjet hadsereg katonáinak) obeliszkjén olvasható, illetve az 1944-es málenkij robotra elhurcoltak emlékművén a felirat csak magyar nyelvű. De ezek mellett számos példát találunk még ukrán és magyar nyelvű táblára, valamint csak ukrán nyelvűre. A magyar kultúrához kapcsolódó, íróknak, történelmi személyiségeknek emléket állító táblák felirata legtöbbször ukrán és magyar nyelven is megjelenik, ám az ukrán kultúrához kötődő (pl. az ukrán nemzeti költőikon, Tarasz Sevcsenko dom-borművén) emléktáblák szövege jellemzően kizárólag ukrán nyelven olvasható. Az emléktáblák között találjuk azt az egyetlen héber nyelvű anyagot ukrán és magyar nyelven is kifüggesztve, ami az egykori zsina-góga, jelenleg a városközpontban található művelődési ház falán olvas-hatunk, és amely az 1944-es holokauszt emlékét idézi.

Az emléktáblákhoz kapcsolódó kulturális emlékezeten keresztül gyakorlatilag ez az egyetlen olyan köztéri felirat, amely a Beregszász történetében egykor meghatározó szerepet játszó zsidóság jelenlétére utal (lásd Papp 2005, és Bányai és többiek szerk. 2013).

3.7. Intézmény- és szervezetnevek

A hivatalos állami intézmények falán is fel lehet tüntetni magyarul a hatalmi szerv nevét. Erre már korábban is volt példa, tehát nem a 2012-es törvény miatt lettek kifüggesztve. A 2013-as vizsgálatnál még sehol nem tapasztaltunk új kiírásokat, de már 2014-ben egyre több új tábla kerül közintézmények és az állami, hatalmi szervek bejárata mellé. A régebbi tábláknál előfordult, hogy a magyar megnevezés szövegezése nem volt tökéletes. A 11. képen például az ukrán teljes kiírás mellett mo-zaikszóval fordítják le az intézmény megnevezését magyarra. A Járási Egészségügyi Központ nevében pedig az *egészségügyi* (sic!) szó szerepelt. Mindkét táblát 2013 óta lecserélték, és az új magyar nyelvű részben már az oda illő fordítást találjuk.

11. kép. A „Beregszászi köjál” hivatalának táblája

12. kép. Civil szervezetek Beregszászon ukrán–magyar kétnyelvű táblákkal

Nem tapasztaltunk eltérést az állami szervek és a civil szervezetek kiírásai között. A magyar etnikumhoz köthető szervezetek az államnyelven is feltüntetik megnevezésüket. Csupán az ukrán tannyelvű oktatási intézmények esetében olvashatjuk kizárólag ukránul az intézmény nevét.

3.8. Tájékoztatás

Ha a közlekedési vállalatok „székhelye és működésének hatóköre olyan közigazgatási egységnek a területén van, melynek határain belül a magyar anyanyelvűek aránya eléri a 10%-ot, a működési engedélyeket kiállító regionális hatóság a helyi önkormányzat határozata alapján előírhatja, hogy a személyfuvarozással foglalkozó vállalkozó az államnyelv mellett köteles regionális nyelven is feltüntetni a járatok menetrendjét, az utazással kapcsolatos közérdekű információkat” (Beregszászi–Cserniczkó–Ferenc 2014: 28).

Beregszász városában nagyon szervezetlen a tömegközlekedés, és a 2013-as évben lényegében csak a környező falvak felé volt szervezett személyszállítás. A helyi vállalkozásként működtetett közlekedési vállalat csak ukrán nyelven tette közzé a menetrendet, és a központi buszpályaudvaron is csak ukránul van minden tájékoztató közzétéve. A távolsági autóbuszok ablakain olykor a buszsofőrök kirakták a szélvédő ablakaiba az útirányukat ukrán és magyar nyelven. A 2013-as év végére megoldódott a városon belüli közlekedés is, és a buszok útirányát mindig két nyelven tüntetik fel az autóbuszban. Ezt a kezdeményezést az újonnan választott polgármester indította el.

13. kép. Egy nyelvű buszmenetrend a város központjában 2013 májusában

Маршрут	Час відправлення	Періодичність / раз тижня
Берегово - Ужгород	5:50 7:30 13:00 13:30	щоденно
Берегово - Іршаво	7:00 8:00 8:45 10:30	щоденно
Берегово - Іршаво	11:00 11:25 12:10 13:30	щоденно
Берегово - Іршаво	14:00 15:00 15:40 15:55	щоденно
Берегово - Іршаво	17:20 17:35	щоденно
Берегово - Іршаво	12:40	щоденно
Берегово - Іршаво	16:50	крім субот, неділ
Берегово - Іршаво	10:40	щоденно
Берегово - Іршаво	14:30	крім субот, неділ
Берегово - Іршаво	11:20	щоденно
Берегово - Іршаво	16:10	крім субот, неділ
Берегово - Іршаво	8:00 11:30	щоденно
Берегово - Іршаво	13:40	крім субот, неділ
Гут - Іршаво	16:15 12:20	крім субот, неділ
Дідово - Іршаво	9:30 14:00	крім субот, неділ
Квасово - Іршаво	14:05	крім субот, неділ
Оршаво - Іршаво	12:00 15:00	крім субот, неділ
Іршаво - Іршаво	7:45 13:00	крім субот, неділ
Іршаво - Іршаво	11:00 17:10	крім субот, неділ
Берегово - Іршаво	10:30 17:10	щоденно
Берегово - Іршаво	10:30 12:20 14:30 15:30	крім субот, неділ
Берегово - Іршаво	7:50 8:30 12:20	щоденно
Берегово - Іршаво	6:30 7:30 8:30 13:30	крім субот, неділ
Автовокзал - Іршаво	14:30 18:05	щоденно
Автовокзал - Іршаво	6:40 7:45 14:15 17:10	крім субот, неділ
ОШС - Іршаво	8:40 10:00 11:20 14:00 16:00	крім субот, неділ
ОШС - Іршаво	7:45 8:15 9:20 12:20 13:40	щоденно

A vasúti váróteremben kizárólag ukrán nyelven szerepel minden utazási információ.

3.9. Árlisták

Bár a közterek fényképezését vállaltuk, több helyen láthatóvá vált az utca felé is egyes kereskedelmi egységek árjegyzéke. A nyelvtörvény ide vonatkozó passzusa kimondja, hogy „az éttermek, bárók, kocsmák, üzletek, boltok étlapjai, árulistái, termékbemutatói, szolgáltatásjegyzékei és reklámjai készülhetnek magyar nyelven vagy két nyelven, vagy akár több nyelven is. [11.6.] [18.][24.7.] [26.]. Semmi sem tiltja tehát, hogy magyar nyelvű étlap vagy árulista legyen egy-egy étteremben, üzletben” (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 33). Legtöbbször azonban csak ukrán vagy kétnyelvű árlistát találtunk. Csupán egy helyen tapasztaltuk a kínálat magyar egynyelvű kiírását, azt is csak krétával írva egy erre a célra kialakított táblán.

14. kép. A *hot-dog plussz* összetevőinek leírása, és annak ára két nyelven

3.10. Egyéb kiírások

A *figyelem, veszély* típusú tábláknál a villany- és gázvezetékeknél kizárólag ukrán egynyelvű kiírásokat fényképeztük. Mintha csupán az ukránul tudó személyek számára tennék közzé a veszélyes helyzetekre figyelmeztető kiírásokat. Azonban a beregszászi klinika épületét a magyar állam anyagi támogatásával építették fel, és az áramütés veszélyére csak magyar nyelvű matricák figyelmeztetnek.

A *parkolni tilos* táblák egyre inkább terjednek a városközpontban. A magánemberek gyakran figyelmeztető táblákat helyeznek el a kapujukon, melyekkel azt szeretnék elérni, hogy ne parkoljanak a kocsibejáróban. A legtöbb helyen kétnyelvű táblákat láthatunk. Úgy tűnik, a magánszemélyek fontosnak tartják, hogy az általuk kihelyezett feliratot mindenki megértse.

15. kép. A *Parkolni tilos* tábla tipikus formája Beregszászon

A *zárva/nyitva táblák* a legtöbb helyen kétnyelvűek. Ezt főként ott tapasztaltuk, ahol a cégtábla, árlista, szolgáltatás jellegének kétnyelvűsége is jellemző.

A városban néhány helyen láthatunk *falfirkát* régi házak kerítésén vagy falán. A falfirkák mélyebb vizsgálatába nem merülünk bele, csupán a nagyobb területeken is látható írásokat fényképeztük le, a padokon és kisebb területeken írtakat nem fotóztuk. Legtöbbször egynyelvű kiírások voltak olvashatók.

Fontos részei a város nyelvi tájképének a *közúti jelzőtáblák*. Az ukrán–lengyel közös rendezésű 2012-es labdarúgó Európa-bajnokságra

készülve a fontosabb útvonalakra ukrán és angol nyelvű táblák lettek kihelyezve.

4. Összefoglalás

Beregszász város nyelvi tájképének elemzéséből összességében megállapíthatjuk, hogy:

- a sok két- és többnyelvű tábla ellenére még mindig a legtöbb helyen ukrán egynyelvű feliratokkal találkozunk, és ahol erre lehetőség lenne, sőt elvárható lenne a magyar nyelv használata, gyakran ott sem élnek a 2012-es nyelvtörvény adta lehetőségekkel.
- Az orosz nyelvvel két évtizeddel a Szovjetunió széthullása után is találkozhatunk még.
- Egyetlen helyen találtunk héber nyelvű feliratot a város központi részén.
- A cigány nyelv még a romák által lakott városrészen sem jelenik meg a nyilvános térben.
- Az angol nyelvű kiírások jellemzően más nyelvűekkel együtt fordulnak elő, de a globalizáció hatására gyakori, hogy sokkal inkább angolosnak nevezhető kiírásokkal találkozhatunk; ilyen esetekben rendszerint nem áll más nyelvű szöveg az „angol” mellett.
- Bizonyos táblákon megjelenik a többnyelvűség, ám az etnikumok diszharmóniájában: csak egy-két elemet jelenítve meg a másik nyelven, és legtöbb esetben a magyar nyelv van alárendelt szerepben.
- Az önkormányzat 2013-ban számos új utcanévtáblát helyezett ki a városban. A vizsgálatunk alatt igen kevés ilyen táblát láthattunk, és a korábbi táblák nagyon rossz állapotban vannak.

Az elemzés során kiemelt figyelmet fordítottunk a magyar etnikum jelenlétére utaló közterületi feliratoknak, vagyis Beregszász nyelvi tájképét egyrészt az ukrán–magyar kétnyelvűség, másrészt a nyelvi tájképben domináns két nyelv (ahol az ukrán az államnyelv, a magyar pedig a városban relatív többséget alkotó, autochton kisebbség nyelve) alapján mutattuk be és elemeztük.

A roma, a zsidó és az orosz etnikumnak – a város lakosságának anyanyelvi összetétele miatt – kevesebb figyelmet szenteltünk. A romák nyelvhasználata főként a magyar nyelv használatát jelenti a városban. A

szimbolikus térből egyértelműen hiányzik a cigány nyelv. Az orosz nyelv használata főként szovjet érából visszamaradt vizuális nyelvhasználatnak köszönhetően van jelen a városban. A közterek hivatalos nyelvhasználatában – intézmények, szervezetek kiírásaiban – már nem jelenik meg a szovjet korszak domináns nyelve, és a szolgáltató egységeknél sem használatos.

IRODALOM:

- Bányai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel szerk. *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest: Aposztróf Kiadó 2013.
- Bartha Csilla– Petteri Laihonen – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. *Pro Minoritate*, 23 évfolyam. 3. sz., 13–28. letölthető: <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2013/ProMino-1303-02-bartha-laihonen-szabo.pdf> (letöltés dátuma 2013. december)
- Ben-Rafael, Elizier et al 2010. Introduction. In Shohamy et al (eds.) *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters, xi–xxviii. p.
- Beregszászi Anikó 2005. „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó és Papp Richárd szerk. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 158–178.
- Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Ferenc Viktória 2014. *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Brubaker, Rogers 2001. Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő* 2001. 7–8: 60–66.
- Brubaker, Rogers 2006. *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest: L'Harmattan.
- Brubaker, Rogers, Feischmidt, Margit Fox, Jon Grancea, Liana 2011. *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban* L'Harmattan. Budapest.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hobsbawm, Eric 1997. *Nacionalizmus kétszáz éve*. Ford. Baráth Katalin. Budapest: Maecenas.
- Karmacs Zoltán 2003. A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Csernicskó István szerk. *Mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár: PoliPrint. 93–100. old.
- Karmacs Zoltán 2014a. Település és utcanevek Kárpátalja magyarlakta településein. In: Beregszászi Anikó és Hires-László Kornélia szerk. *Mesztelt falakon túl. Születésnap köszöntőket Kótyuk István tiszteletére*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Magyar Tanszéki Csoport, Hodinka Antal Intézet. 87–98. old.
- Karmacs Zoltán 2014b. Vizuális kétnyelvűség az új nyelvtörvény adta lehetőségek In: Bárány Erzsébet és Csernicskó István szerk. *Az ukrán-magyar nyelvi kapcsolatok*

- múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai.* Ungvár. V. Pagyak Kiadója 2014. 120–132. old.
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 14. évf. 3. sz. 27–49.
- Laihonen, Petteri 2013. Csíkszentdomokosi nyelvi tájkép. *Székelyföld*, 17 évf. 7. sz. 157–177.
- Landry, Rodrigue – Bouris, Richard 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology*, 16., 23–49.
- Márku Anita 2014. "Po násomu". Szolidaritás és kizárás: a kódváltás mint nyelvi játszma. In: Gróf Annamária, N. Császi Ildikó, Szoták Szilvia szerk. *Sokszínű nyelvészet – nyelvi sokszínűség. Írások Kolláth Anna tiszteletére*, 225–235. Budapest–Alsóőr: Tinta Könyvkiadó–UMIZ–Imre Samu Nyelvi Intézet, 2014.
- Molnár D. István – Molnár József 2005. *Kárpátalja népeisége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Tanszakköztanácsa.
- Papp Richárd 2005. Etnikai jelentéstartalmak Kárpátalján egy zsidó életútinterjú tükrében. In: Beregszász Anikó és Papp Richárd szerk. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest–Beregszász, 2005. 68–85. old.
- Scollon, Ron – Scollon, Suzie Wong 2003. *Discourses in place. Language is the Material World.* London: Routledge.
- Szoták Szilvia 2013. Nyelvi tájkép az Őrviéken. In: Fedinec Csilla, Illyés Zoltán, Simon Attila és Vizi Balázs szerk. *A közép-európaiság dicsérete és kritikája.* Budapest: Kalligram Kiadó.
- Tóth Enikő 2014. *A magyar nyelv használatára vonatkozó jogok elméletben és gyakorlatban (négy kárpátaljai település: Halábor, Badaló, Tiszacsoma és Mezőgécse példája alapján).* Diplomamunka. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszék (Magyar szakcsoport), Beregszász.
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2013. (М. М. Товт, С. С. Черничко 2013). *Научно-практический комментарий Закона Украины. Об основах государственной языковой политики (с приложениями).* Киев 2013.
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2014. *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez.* Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

A 2012-ES NYELVTÖRVÉNY GYAKORLATI ALKALMAZÁSA: MEZŐGECSE PÉLDÁJA

Tóth Enikő

A nyelvhasználat jogi háttere

Ukrajnában a nyelvi jogokat, a nyelvek használatának rendjét többek között az alábbi dokumentumok határozzák meg (zárójelben az elfogadás éve látható) (Beregszászi–Cserniczkó 2003a, 2003b, Beregszászi–Cserniczkó–Ferenc 2014, Cserniczkó 1998: 147–151, 2002: 11–23, 2003: 88–93, 2005: 89–131, 2010: 26–56; 2013: 282–298, Orosz–Cserniczkó 1999, Tóth–Cserniczkó 2013, 2014):¹

- Ukrajna alkotmánya (1996),
- Ukrajna törvénye az Ukrán SZSZK nyelveiről (1989),²
- Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata (1991),
- Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről (1992),
- Ukrajna törvénye az állampolgári beadványoktól (1996),
- Ukrajna törvénye a helyi önkormányzatokról (1997),
- Ukrajna törvénye az információról (1992),
- Ukrajna törvénye a reklámról (1996),
- Ukrajna törvénye a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ratifikálásáról (2003),
- Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól (2012).

2012 augusztusáig az 1989-ben, tehát még a Szovjetunió fennállása idején elfogadott Ukrajna törvénye az Ukrán SZSZK nyelveiről³ című nyelvtörvény volt mérvadó a nyelvek státusa szempontjából. 2012. július 3-án azonban a Legfelső Tanács megszavazta az *Ukrajna törvénye az*

¹ A dokumentumok hatályos szövege elérhető ukrán nyelven Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának hivatalos honlapján: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws>

² Ez ma már nem hatályos, 2012 augusztusától más jogszabály érinti e területet.

³ Закон України «Про мови в Українській РСР» <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>

*állami nyelvpolitika alapjairól*⁴ című jogszabálytervezetet, amely 2012. augusztus 10-én lépett hatályba (Csernicskó–Fedinec 2012, Moser 2013, Tóth–Csernicskó 2014: 15). A jogszabály szerint az ukrán az egyetlen államnyelv, ám azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol egy-egy nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya a legutóbbi hivatalos népszámlálás szerint eléri a 10%-ot, a kisebbségi nyelv az államnyelv mellett használható az államigazgatásban, az önkormányzatok munkájában, a bírósági eljárásokban, a nyilvános közéletben, az oktatásban stb. (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014, Csernicskó 2012, Tóth–Csernicskó 2013, 2014). A jogszabály hatálya alá a következő 18 nyelv tartozik: orosz, belorusz, bolgár, örmény, gagauz, jiddis, krími tatár, moldáv, német, görög, lengyel, roma (cigány), román, szlovák, magyar, ruszin, karaim és krimcsak [7.2.]⁵ (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 4, Tóth–Csernicskó 2014: 29).

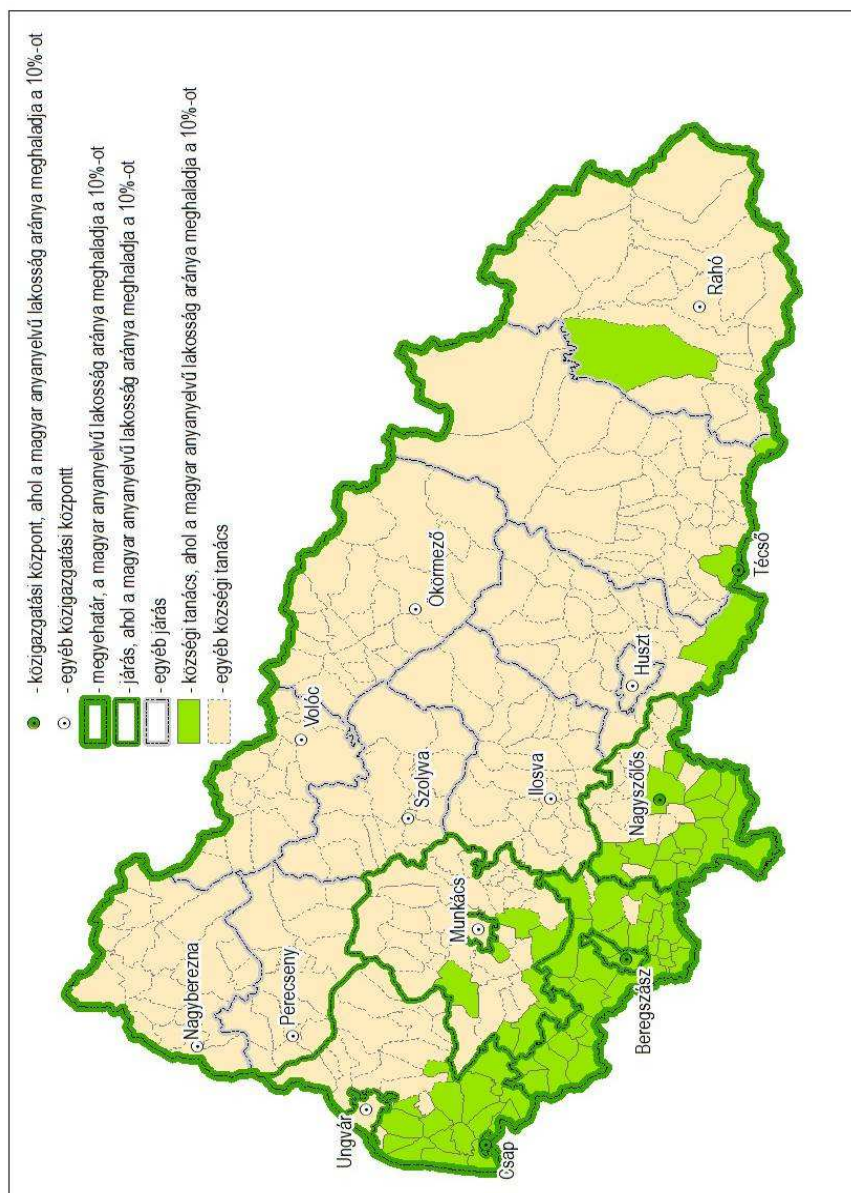
A 2001-es népszámlálási adatok szerint Kárpátalja lakosságának 12,1%-a magyar nemzetiségűnek, 12,65%-a (158 729 fő) magyar anyanyelvűnek vallotta magát (Molnár–Molnár 2005: 41), ez azt jelenti, hogy a magyar nyelv egész Kárpátalja területén regionális státussal rendelkezik (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 9–17, Tóth–Csernicskó 2014: 31–32). A megyei szint mellett a magyar anyanyelvűek aránya 4 járásban (Beregszászi, Munkácsi, Nagyszőlősi és Ungvári), 2 megyei alárendeltségű városban (Beregszász, Csap), 2 járási székhelyen (Nagyszőlős, Técső), valamint 69 falusi, nagyközségi önkormányzat területén (106 faluban, nagyközségben) éri el azt az arányt, amely ahhoz szükséges, hogy a jogszabály rendelkezései kiterjedjenek anyanyelvünkre az adott közigazgatási egység területén (lásd az 1. térképen) (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 12, Tóth–Csernicskó 2014: 31–32).

⁴ A törvény eredeti szövegét lásd: Закон України Про засади державної мовної політики. Документ 5029-17. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>. A nem hivatalos magyar nyelvű fordítás szövegét lásd: http://www.kmmi.org.ua/news?menu_id=2&ar_id=506

⁵ A szögletes zárójelen belül az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvény megfelelő cikkére, illetve annak bekezdésére utalunk. Pl. a [11.2] azt jelenti: a jogszabály 11. cikk 2. bekezdése.

1. térkép. Közigazgatási egységek, ahol a magyar anyanyelvű lakosság aránya meghaladja a 10%-ot

(Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 13)

A jogszabály rendelkezései szerint, egy adott közigazgatási egységen belül, ahol a felsorolt 18 kisebbségi nyelv közül egy vagy akár több nyelv beszélőinek a száma a legutóbbi népszámlálás hivatalos adatai alapján eléri a 10%-os arányt, a nyelv automatikusan, a helyi képviselőtestület határozatától függetlenül rendelkezik a „regionális vagy kisebbségi nyelv” státusával [7.3.] [7.6.] [7.7.] (Beregszászi–Csernicsekó–Ferenc 2014: 18, Tóth–Csernicsekó 2014: 16–17, 30–40). Az önkormányzatok csak arról dönthetnek, hogy milyen mértékben alkalmazzák a törvényt. Például arról, hogy a pecsétet, bélyegzőket, űrlapokat, nyomtatványokat egynyelvű ukrán helyett ezentúl kétnyelvű (ukrán–magyar) változatban rendelik meg, s ennek megvalósításához költségvetési forrást rendelnek (Beregszászi–Csernicsekó–Ferenc 2014, Tóth–Csernicsekó 2014: 17).

A jogszabálynak vannak olyan rendelkezései, amelyek kapcsán az önkormányzatoknak nincs mérlegelési lehetőségük (Tóth–Csernicsekó 2014: 16–17). Azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol egy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot, az önkormányzatnak biztosítani kell az anyanyelvi ügyintézkést. Tehát az ügyfélnek lehetősége van arra, hogy saját anyanyelvén nyújtson be hivatalos levelet, kérvényt, és arra is, hogy anyanyelvén kapja meg a választ [7.6.][11.2] [11.3.] (Beregszászi–Csernicsekó–Ferenc 2014: 24–26, Tóth–Csernicsekó 2014: 38, 50–52).

A nyelvtörvény kimondja, hogy azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol egy kisebbségi nyelv regionális státussal bír, a helyi önkormányzatok határozatait, dokumentumait államnyelven vagy magyar nyelven fogadják el, majd ukránul és magyarul is kötelezően közzé kell tenniük [10.2.] (Beregszászi–Csernicsekó–Ferenc 2014: 23–24, Tóth–Csernicsekó 2014: 47–49). A jogszabály szerint az államhatalmi és önkormányzati szervek hivatalos információit szintén közzé kell tenni regionális nyelven is [24.2.] (Beregszászi–Csernicsekó–Ferenc 2014: 23–24, Tóth–Csernicsekó 2014: 81–82). Az önkormányzatok, az államhatalmi szervek az ukrán nyelv mellett regionális nyelven is vezethetik a különböző dokumentumokat, például az ülések jegyzőkönyveit [11.1.] (Beregszászi–Csernicsekó–Ferenc 2014: 24, Tóth–Csernicsekó 2014: 49–50).

A földrajzi megnevezéseket (a közigazgatási-területi egységek, a vasútállomások, az utcák, a terek stb. neveit) államnyelven alkotják meg és teszik közé, de ahol pl. a magyar anyanyelvűek aránya eléri a 10%-os küszöböt, a névtáblákon a magyar nyelvű megnevezést is kötelezően fel kell tüntetni [27.1.] (Beregszászi–Cserniczkó–Ferenc 2014: 28, Tóth–Cserniczkó 2014: 90–92).

A nyelvtörvénynek vannak olyan részei, melyekről az önkormányzatok dönthetnek, hogy alkalmazzák-e vagy sem (Tóth–Cserniczkó 2014: 17). A jogszabály szerint a hivatalos hirdetések, értesítések ukrán nyelvűek, de azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol a magyar anyanyelvi beszélőinek aránya legalább 10%, a helyi tanács határozata alapján, magyar nyelven is közzétehetik [11.5.] (Beregszászi–Cserniczkó–Ferenc 2014: 28, Tóth–Cserniczkó 2014: 53). A képviselőtestület határozatán múlik, hogy az egynyelvű pecsétek, űrlapok, formanyomtatványok helyett a továbbiakban kétnyelvűt használnak. Emellett a jogszabály lehetőséget biztosít arra, hogy az államhatalmi és önkormányzati szervek, civil szervezetek névtábláit, a cégtáblákat két nyelven tegyék közzé [11.6.] (Beregszászi–Cserniczkó–Ferenc 2014: 30–32, Tóth–Cserniczkó 2014: 53–54) (1. kép).

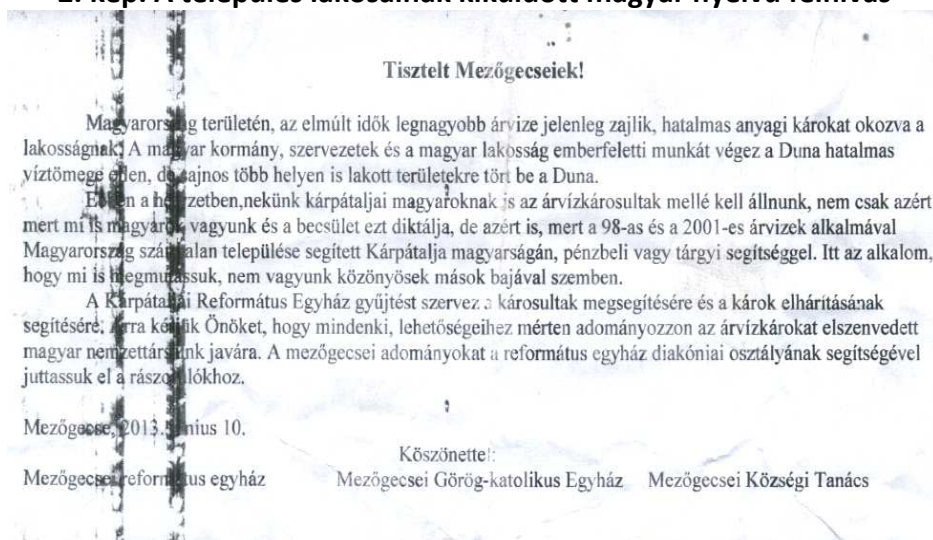
Reklámhirdetményeket, szórólapokat lehetőség van csak magyar nyelven közzétenni. A jogszabály alapján a kereskedelmi forgalomba kerülő termékek címkéinek, csomagolásának szövegét, a gyógyszerek használati utasítását az államnyelven és regionális nyelven is fel lehet tüntetni. Azt, hogy az ukrán mellett melyik regionális nyelv jelenik meg a terméken, a gyártó határozza meg [26.1.] [26.2.] [26.3.] (Beregszászi–Cserniczkó–Ferenc 2014: 29–30, 39, Tóth–Cserniczkó 2014: 87–89).

Mezőgecse nyelvi tájképe

Mezőgecse (ukránul Геча) Beregszásztól 10 km-re fekszik. A 2001-es census szerint a község lakossága 1030 fő volt (Molnár–Molnár 2005: 82), ebből 88,64%-uk vallotta magát magyar anyanyelvűnek (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 14). A községben egy magyar tannyelvű általános iskola és óvoda működik. A településen református, görög katolikus egyházak is működnek, emellett más kisebb vallások is képviseltetik magukat.

A nyelvi tájkép vizsgálata céljából az anyaggyűjtést több időpontban, 2011 novemberében, 2013 októberében, valamint 2014 márciusában végeztem. Mivel az adatfelvétel három részletben folyt (2011-ben, 2013-ban, illetve 2014-ben), az elemzés arra is lehetőséget teremt, hogy megvizsgáljuk, változott-e a kutatópont nyelvi tájképe a 2012. július 3-án elfogadott új nyelvtörvény hatályba lépését (2012. augusztus 10.) követően.

2. kép. A település lakosainak kiküldött magyar nyelvű felhívás

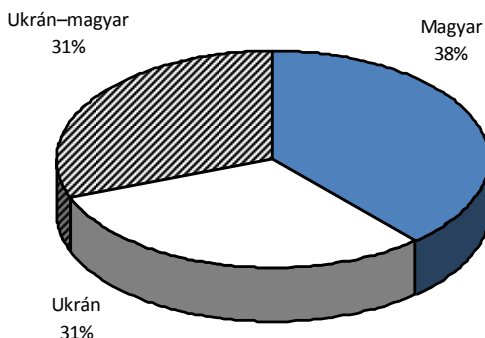

Az anyaggyűjtés második, illetve harmadik időpontjában csak azokról a feliratokról készült fotó, amelyek még korábban nem voltak jelen a nyelvi tájképben. Ezek főleg reklámplakátok, helyi érdekű hirdetmények voltak. A 2011-es adatfelvételhez képest 2013-ra, valamint

2014-re gyakorlatilag nem történt jelentős változás a közterületi feliratok különböző kategóriáinak nyelvi megoszlása terén, emiatt nem tartottam fontosnak külön megadni a 2011-ben készült fotódokumentáció nyelvi megoszlásának adatait. A változás elsősorban a reklámokat, hirdetményeket érintette: az adatgyűjtés második és harmadik időpontjában jóval több ilyen típusú felirat volt kifüggesztve a közterületeken, de csupán a szövegük módosult, a nyelvi eloszlás nem.

Az adatgyűjtés során 114 darab feliratról készült fényképfelvétel. A község utcáin járva egynyelvű és többnyelvű feliratokkal egyaránt találkozhatunk. A településen készült fényképek feliratainak nyelvi megoszlását az 1. ábra mutatja. A terepmunka során legnagyobb arányban a magyar egynyelvű feliratok voltak jelen (38%), míg az ukrán egynyelvű, valamint ukrán–magyar kétnyelvű feliratok megoszlása egyenlő (31–31%). A magyar anyanyelvűek számszerű jelenléte nem tükröződik a nyilvános feliratok nyelvi megoszlásában, hisz 2001-ben a település lakosságának 88,64%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, ugyanakkor csak a szövegek 69%-ában jelenik meg a magyar nyelv.

1. ábra. A feliratok nyelvi megoszlása, %-ban (Mezőgecse, N=114)

A kutatásunk során gyűjtött fotódokumentáció csoportosításánál egyrészt figyelembe vettünk a felirat megrendelőjét, másrészt a felirat tartalmát. Ennek alapján az alábbi kategóriákat határoztuk meg:

- hivatalos feliratok,
- kereskedelmi feliratok,
- tájékoztatók, hirdetések,

- egyházi feliratok,
- emléktáblák.

Az 1. táblázat megmutatja, hogy a 114 darab felirat hogyan oszlik meg a különböző csoportok között, az egyes kategóriák a minta hány százalékát jelentik, valamint azt, hogy a kategóriákon belül hány darab ukrán, magyar, valamint kétnyelvű szöveg található.

**1. táblázat. A feliratok nyelvi megoszlása a kategóriákon belül
(Mezőgecse)**

	hivatalos	kereskedelmi jellegű	tájékoztatók, hirdetések	egyházi feliratok	emlék- táblák	Összesen	
Magyar	2	2	24	14	2	44	38 %
Ukrán	7	9	19		-	35	31%
Ukrán– magyar	11	2	22	-	-	35	31%
Összesen	20	13	65	14	2	114	100%
	18%	11%	57%	12%	2%		

Az 1. táblázatban látható, az egyházi feliratok, valamint az emléktáblák nyelve kizárólagosan a magyar. A magyar egynyelvű szövegek aránya a hivatalos feliratok kategóriában a legkisebb, ugyanakkor itt jelennek meg legnagyobb arányban a kétnyelvű szövegek. A kereskedelmi jellegű feliratok kategóriájában a legnagyobb az ukrán nyelvű szövegek aránya, a tájékoztatók, hirdetések csoportban az egynyelvű magyar és ukrán, valamint a kétnyelvű feliratok közötti arány viszonylag kiegyenlített.

A hivatalos feliratok kategóriába tartoznak mindazok a névtáblák, melyeket az állam, önkormányzat helyezett ki. Mint például a különböző intézmények névtáblái, a település- és utcanévtáblák, a buszmegállón olvasható felirat. Ebbe a kategóriába soroljuk be az önkormányzat által, a lakosság számára kifüggesztett hirdetéseket, felhívásokat, tájékoztatókat is. Bár nem az államhoz, s közvetlenül nem az önkormányzathoz köthetők, de ebbe a csoportba kerültek be a különböző érdekképviselői szervezetek által kihelyezett helységnév- és üdvözlőtáblák is. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (továbbiakban KMKSZ), valamint az Ukrán Demokratikus Szövetség (továbbiakban UMDSZ) által felállított településnév-táblák közös jellemzője, hogy mindkettőn olvasható a település ukrán és magyar megnevezése, ukrán és magyar nyelvű szöveg üdvözlő a

községbe érkezőket, emellett látható a falu címere is. A politikai/kulturális szervek által kihelyezett táblák, mondhatni, tudatják a településekre érkezőkkel, hogy a község KMKSZ vagy UMDSZ szimpatizánsnak számít-e (Cserniczkó 2013: 321–322, Karmacsi 2014: 92).

A Mezőgecsébe érkezők is többféle helységnévtáblán olvashatják a falu magyar és ukrán megnevezését: a hivatalos szervek által kihelyezett kétnyelvű névtábla mellett a helyi önkormányzat által felállítottatott faragott tábla is kétnyelvű. A község határában a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség által kihelyezett név- és üdvözlőtáblán a köszöntés két nyelven, a falu megnevezése az ukrán és magyar nyelv mellett rovásírással is fel van tüntetve.

A kétnyelvű helységnévtáblák mellett kétnyelvű utcanévtáblák is találhatók a településen. A 2014 márciusában készült adatgyűjtés során a 2011. novemberi terepmunkához képest kevesebb utcanévtábla volt kifüggesztve. Ez azzal magyarázható, hogy a kutatás időpontjában az egyik házban, amelyen korábban két utcanévtábla is látható volt, épp külső renoválást végeztek, emellett egy másik utcában korábban egy kapura volt felerősítve a névtábla, melyet időközben lecseréltek, az utcanévtáblát azonban nem helyezték ki újra. Az utcák megnevezését magyar nyelvről ukrán nyelvre értelemszerűen fordítják le, azaz: például a *Tompa utcát* nem transliterálják, hanem szó szerint lefordítják, tehát *бул. Томпа* helyett *бул. Тупа* szerepel a névtáblán az utca ukrán megnevezéseként.

3. kép. A közútfenntartó által kihelyezett névtábla

4. kép. Az önkormányzat által felállítottatott névtábla

5. és 6. kép. A KMKSZ által felállított helységnév- és üdvözlőtábla
A cirill és latin írásmód mellett megjelenik egy harmadik írásrendszer: a
székely rovásírás

7. kép. Ukrán–magyar kétnyelvű utcanévtábla

A település *Hajnal* utcájának kétnyelvű névtábláján ukrán nyelven a *вул. Зоря* olvasható, az ugyanebben az utcában található felcserközpont névtábláján azonban már *вул. Світанку* ukrán fordításban szerepel. *Азоря* és a *світанок* szó ukránul egyaránt hajnal jelentésű, egymás szinonimái.

8. és 9. kép. A Hajnal utca kétféle ukrán fordításban

A 2011-es adatgyűjtés során a helyi általános iskola homlokzatán elég rossz állapotban, de még látható volt a régi, magyar és ukrán nyelvű névtábla az újabb, egynyelvű ukrán névtábla mellett, 2014 márciusára azonban eltűnt, jelenleg az iskola névtáblája csak ukrán nyelvű. A magyar tannyelvű iskola kazánházának bejáratán a „*Belépni tilos!*” szöveg szintén csak ukrán nyelven jelenik meg.

10. kép. Ukrán nyelvű figyelmeztető felirat a magyar tannyelvű általános iskola udvarán

Az óvoda névtáblája, a határmenti övezetet jelző felirat, valamint a könyvtár munkarendje csak ukrán nyelvű. A munkarenden az időpontok kijevi idő⁶ szerint vannak feltüntetve. Mezőgecsében lecserélték a felcserközpont korábbi egynyelvű ukrán névtábláját, egy újabb, de ugyan-csak ukrán nyelvű táblára, bár a nyelvtörvény lehetőséget nyújtott volna a kétnyelvű tábla kihelyezésére is. A felcserközpont a községi tanáccsal egy épületben található, azonban sem névtábla, sem zászló nincs kifüg-gesztve az épületnek abban az oldalában.

11. kép. A felcserközpont ukrán nyelvű névtáblája

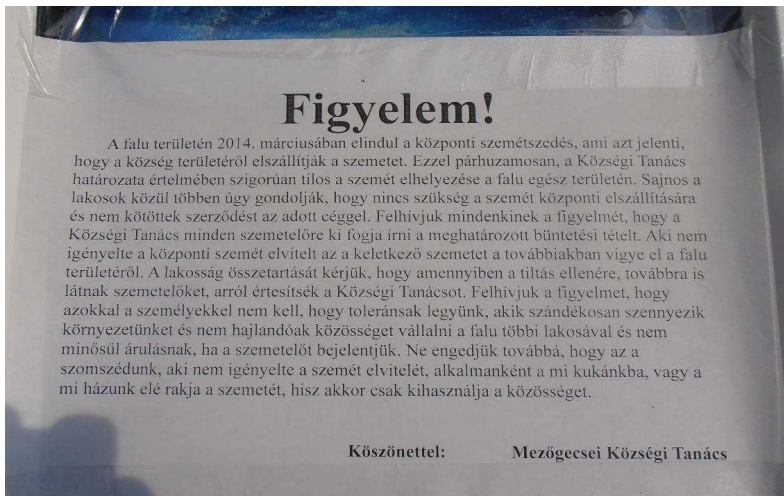

Az önkormányzat a tájékoztatóit, hirdetményeit, felhívásait magyar nyelven teszi közzé. A 2014. márciusi adatgyűjtés során is találtunk erre példát: a községi tanács felhívását a központi szemétszedéssel kapcsolat-ban.

Az óvoda és iskola névtáblájában megjelenik a kék–sárga színhasz-nalat, mely megegyezik az ukrán nemzeti színekkel.

12. kép. A községi tanács felhívása magyar nyelven

⁶ Kárpátalján az időszámítás is „kétnyelvű”. A közép-európai időzónát nevezik helyi időnek, emellett gyakran az időpontokat a hivatalos kijevi időzóna szerint tüntetik fel, ami egy órával későbbi időpontot mutat.

A kereskedelmi feliratokhoz egyrészt a különböző szolgáltató egységekhez köthető kiírásokat, másrészt a különböző termékeket reklámozó plakátokat soroltuk. A szolgáltató egységek felirataihoz tartozik az élelmiszerüzlet, kávézó homlokzatán olvasható megnevezés, az utcán is látható nyitvatartási rend és zárva/nyitva tábla.

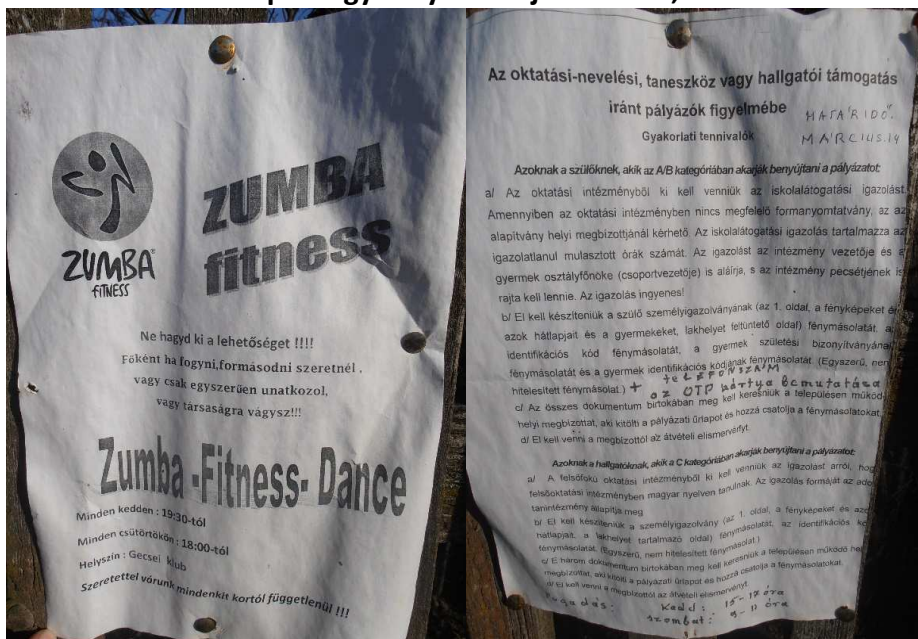
A településen több élelmiszerüzlet, bár található, azonban egyik üzlet homlokzatán sincs semmilyen cégér, felirat. Ukrán, magyar egy nyelvű, valamint ukrán–magyar kétnyelvű *Zárva/Nyitva* tábla egyaránt látható az üzlethelyiségek bejáratában. Ebben a kategóriában a legmagasabb a csak ukrán nyelvű feliratok aránya. Ez az üzletek ablakaiban kihelyezett különböző termékeket reklámozó plakátoknak köszönhető.

A tájékoztatók, hirdetések kategória alatt egyrészt a községhez köthető, s nem az önkormányzat által kihelyezett tájékoztatókat, hirdetésekértjük (pl. a településen tartott rendezvényről, a lakóház ablakába kifüggesztett *eladó* tábla stb.), másrészt ebbe a csoportba soroltuk a más településeken is ugyanúgy jelenlévő különböző szolgáltatásokat, felhívásokat hirdető plakátokat (például munkalehetőség hirdetése, bank reklámplakátja stb.).

A településen készült fotók 56%-a a tájékoztatók, hirdetmények csoportba tartozik. Az ebbe a kategóriába tartozó feliratok nyelvi megoszlása viszonylag a legkiegyenlítettebb, magyar, ukrán, valamint ukrán–magyar kétnyelvű szövegek egyaránt jelen vannak.

A településhez köthető különböző kiírások, hirdetések többnyire csak magyar nyelvűek. Ilyen például a *zumba fitness* lehetőségének hirdetése, vagy a lakosság figyelmének felhívása, az oktatási-nevelési pályázat beadásának lehetőségéről. Mezőgecsében is jelen vannak azok a hirdetések, felhívások, melyek a már bemutatott másik három kutatópont nyelvi tájképében is felfedezhetők. Az egynyelvű ukrán, valamint az ukrán–magyar kétnyelvű szövegeket az ilyen típusú feliratok jelentik ebben a kategóriában.

13. és 14. kép. Magyar nyelvű tájékoztatók, hirdetések

A közéleti nyelvhasználati szinterek közül az egyházi nyelvhasználatnak a kisebbségek életében meghatározó szerepe van, emiatt fontosnak tartottuk, hogy a településeken működő egyházakhoz kapcsolódó különböző feliratokat külön kategóriába soroljuk. Az elmúlt években végzett különböző nyelvhasználati kutatások során az egyházi, vallási élethez kapcsolódó nyelvhasználati szintereken volt legmagasabb a magyar nyelv használatának aránya (lásd pl. Csernicskó szerk. 2003, 2010).

egyik a karácsfalvai líceumot reklámozó plakát, a másik az egyház különböző hirdetményeit közli az olvasóval.

A református gyülekezet hirdetőtábláján több szöveg látható. A hívek többek között tájékozódhatnak a különböző gyülekezeti alkalmak időpontjáról, olvasható az egyházközség rövid története, az ott szolgáló lelkipásztorok névsora, egy vers szövege. A református egyházközség parókiájának homlokzatán egy márványtábla látható, melyen olvasható, hogy az épület 1992-ben épült fel a gyülekezet jóvoltából, emellett a lelkeszi hivatal névtáblája is ki van függesztve.

Az emléktáblák szintén külön csoportba kerültek. Bár a vizsgált kutatóponton kevés ilyen jellegű tábla látható, a feliratok nyelve mégis jól mutatja, hogy a helyi kulturális élet szempontjából mely nyelv tekinthető elsődlegesnek.

Mezőgecsében ebbe a kategóriába két felirat tartozik. Az egyik a község református temetőjében található emlékmű, melyet még 1990-ben, a Gecsei Magyar Kulturális Szövetség állíttatott fel a második világháborúban elesett katonák, valamint a „málenkij robot”⁷ áldozatainak emlékére. A másik ilyen jellegű tábla a nemrég felavatott ún. Trianon-parkban található emléktábla. Az emléktábla formája Csonka-Magyarországot szimbolizálja. A magyar nyelvű szöveg alatt az emléktáblán megjelenik a rovásírás is. Ezzel a latin és cirill betűs írásrendszer mellett egy harmadik ábécé betűi is megjelentek a település nyelvi tájképében.

⁷ A második világháború idején, 1944 novemberében a megszálló szovjet hadsereg háromnapos munkára összegyűjtötte a 18–50 év közötti magyar és német lakosság férfitagjait, majd a Szovjetunió területén található munkatáborokba hurcolták őket. Az elhurcoltak közül sokan életüket veszítették.

**17. kép. A Trianon-park emléktáblája.
A magyar felirat alatt rovásírás látható**

Összefoglalás

Az elemzés rámutat arra, hogy a vizsgált település nyelvi tájképe, a nyilvános térben megjelenő feliratok nyelve nem felel meg az Ukrajnában hatályos nyelvi jogi szabályozásnak. Mivel – amint azt már említettem – az adatfelvétel három részletben folyt (2011-ben, 2013-ban, illetve 2014-ben), az elemzés arra is lehetőséget teremt, hogy megvizsgáljuk, változott-e a két kutatópont nyelvi tájképe a 2012. július 3-án elfogadott új nyelvtörvény hatályba lépését (2012. augusztus 10.) követően. A dolgozatban bemutatott adatokból kiderül, hogy a település nyelvi tájképe nem változott érdemben az új jogszabály életbe lépését követően, annak ellenére sem, hogy erre a törvény lehetőséget kínált volna. Véleményem szerint ennek egyik oka az, hogy számos területen (például a kétnyelvű helységnevtáblák, utcanévtáblák, az intézménynevek két nyelven való feltüntetése, a magyar nyelv szóbeli használata az államnyelv mellett a hivatali ügyintézésben stb.) már az 1989-es nyelvtörvény is lehetőséget teremtett arra, hogy a magyar nyelv megjelenhessen az abszolút magyar többségű települések szimbolikus terében és a helyi önkormányzatokban. A nyelvi tájkép terén bekövetkezett változások elma-

radásának másik oka az lehet, hogy a jogszabály elfogadását követően sem a központi, sem a megyei, sem a járási, sem pedig a helyi költségvetés elfogadásakor nem rendeltek forrásokat a törvény alkalmazásához.

IRODALOM:

- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003a. A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 110–122.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003b. Die Möglichkeiten des Gebrauchs der ungarischen Sprache in der Karpatoukraine de jure und de facto. In: Hrsg. Ferenc Glatz, *Begegnungen 21.: Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest: Europa Institut Budapest, p. 101–117.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória 2014. *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely
- Csernicskó István 2002. A nyelvek helyzetére vonatkozó dokumentumok Ukrajnában. In: Kontra Miklós és Hattyár Helga szerk. *Magyarok és nyelvtörvények*. 11–23. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Csernicskó István 2003. A nyelvek státusára vonatkozó ukrajnai dokumentumok. In: Csernicskó István szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 88–93. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István 2005. Hungarian in Ukraine. In: Anna Fenyvesi ed. *Hungarian Language Contact Outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language*, 89–131. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Csernicskó István 2010. A nyelvválasztás jogi háttere Kárpátalján. In: Csernicskó István szerk. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai közösségben*, 26–56. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István 2012. Új nyelvtörvény Ukrajnában: kérdőjelek sorozata. *Nyelv és Tudomány* 2012. augusztus 7. <http://www.nyest.hu/hirek/uj-nyelvtorveny-ukrajnaban>. [2014. december 5.]
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István szerk. 2010. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai közösségben*. Ungvár: PoliPrint.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2012. Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: a lezáratlan 2012-es fejezet. *Kisebbségkutatás* 21. évf. (2012)/3: 568–588.

- Karmacsi Zoltán 2014. Település- és utcanevek Kárpátalja magyarlakta településein. In: Beregszászi Anikó és Hires-László Kornélia szerk. *A meszelt falakon túl. Születésnapi köszöntő kötet Kótyuk István tiszteletére*, 87–98. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Magyar Tanszéki Csoport, Hodinka Antal Intézet.
- Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa
- Moser, Michael 2013. *Language Policy and the Discourse on Languages in Ukraine under President Viktor Yanukovich (25 February 2010–28 October 2012)*. Ididem.
- Orosz Ildikó – Cserniczkó István 1999. *The Hungarians in Transcarpathia*. Budapest: Tinta Publishers.
- Tóth Mihály – Cserniczkó István 2013. *Научно-практический комментарий Закона Украины об основах государственной языковой политики (с приложениями)*. Киев: ВОО Правозащитное общественное движение «Русскоязычная Украина».
- Tóth Mihály – Cserniczkó István 2014. Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó.

NYELVPOLITIKA HATÁRON: A 2012-ES UKRAJNAI NYELVTÖRVÉNY ELŐ- ÉS UTÓÉLETÉRŐL

Csernicskó István – Fedinec Csilla¹

1. Elöljáróban

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna nyelvi helyzete összetett (Besters-Dilger ed. 2008, 2009, Majboroda et al eds. 2008, Csernicskó 2013: 235–280). A nyelvkérdés megoldatlansága szoros összefüggésben van a nemzetépítés sikertelenségével, azzal, hogy az állam nemzeti alapon való konszolidációja több problémát, mint sikeres megoldást hozott a felszínre. A politikai elit – mind a hatalmát továbbörökítő posztkommunista pártelit, mind az azzal szembenálló, magát nemzetinek hirdető oldal – képtelennek bizonyult konszenzusra jutni abban a kérdésben, mi a nemzet (Zimon 2011: 345).

Az eltelt bő két évtizedet értékelve két alapvető megközelítéssel találkozunk. Az egyik szerint Ukrajnában lehetséges az államnemzeti modell megvalósítása, amely egyes nyugati országokhoz hasonlóan két nemzet, két államnyelv és autonómiát élvező régiók harmonikus működését feltételezi. Azonban Ukrajna képtelen elismerni azt a nyilvánvaló tényt, hogy az „ukrán politikai nemzet kétnyelvű és kétkultúrájú” (Miller 1997). A másik modell szerint ez nem működhet a két kultúra hasonlósága és Oroszország földrajzi közelsége miatt, ahol a politikusok egy része folyamatosan megkérdőjelezte például, hogy az ukrán egyáltalán önálló etnikum lenne (Yekelchuk 2010: 286–288).

Az 1989-es nyelvtörvény² a nyelv és a nemzet egyértelmű összekapcsolásával világosan kijelölte a társadalom egyoldalú ukránosításának útját. Az első két államfő, Leonyid Kravcsuk (1991–1994) és Leonyid

¹ Az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa.

² Закон України про мови в Українській РСР. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/8312-11> (2015-02-09) A törvény elemzését lásd: Beregszászi–Csernicskó 2003, Csernicskó 1998: 147–149, 2005: 99–103, 2013: 281–298.

Kucsma (1994–2004) is azt az elvet képviselte, hogy a nemzeti lét alapvető szövege a nyelv. Az 1996-ban elfogadott alkotmány egyetlen államnyelvet nevezett meg – szembe menve többek között Kucsma saját, számára sikert hozó választási ígéretével. A helyzet paradoxonja, hogy a „nemzeti” Viktor Juscsenko (2005–2010) államfő elődeinél kevésbé bizonyult eredményesnek az ukránosításban. A kudarc bizonyítéka egyebek mellett, hogy éppen ebben az időszakban tudott megerősödni a kétnyelvűséget egyértelműen felvállaló Régiók Pártja (Besters-Dilger 2011: 353–361).

A 2006-ban, 2007-ben és 2012-ben is parlamenti választásokat nyerő, 2010-ben a regnáló államfőt, Viktor Janukovicsot győzelemre segítő Régiók Pártja hozzáfogott az alkotmány és a nyelvtörvény átírásához is. Az alkotmányozás kudarcba fulladt, az 1989-es, még a szovjet időkből származó nyelvtörvényt azonban 2012-ben sikerült lecserélni. Tanulmányunkban ennek a jogszabálynak az elő- és (2015 februárjában érzékelhető) utóéletét próbáljuk összefoglalni.

2. Előzmények

2012. augusztus 10-én jelent meg a *Голос України* [Ukrajna Hangja] című hivatalos lapban, és ezzel hatályba lépett az Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa (parlamentje) által 2012. július 3-án megszavazott, hivatalosan „Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól” (Закон України „Про засади державної мовної політики”) címet viselő, de a közbeszédben csak nyelvtörvényként emlegetett jogszabály.³ Ahogyan az ukrainai politikában a nagy horderejű kérdések esetében tulajdonképpen megszokott (lásd pl. Fedinec 2012, 2013, Tóth 2011), a nyelvtörvényt is politikai háttéralkuk közepette, botrányos körülmények között fogadta el a parlament (Fedinec–Cserniczkó 2012, Moser 2013), s hosszú és fordulatos volt az út addig, amíg a megszavazott dokumentumot ellátta kézjegyével Volodimir Litvin, a parlament akkori házelnöke, majd az akkor még hatalma teljében lévő, ám nem sokkal később elkergetett

³ A törvény hivatalos ukrán nyelvű szövege: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (2015-02-09) A jogszabályt ismerteti Fedinec–Cserniczkó 2012, Moser 2013, Beregszászi–Cserniczkó–Ferenc 2014, Tóth–Cserniczkó 2013, 2014.

államfő, Viktor Janukovics (Fedinec–Csernicskó 2012, Fedinec 2012: 116–117, Moser 2013).

2.1. Ukrajnában sokáig két nagy, közel azonos politikai tábor uralta az országot. Az egyik az ország nyugati és középső, főként ukrán nyelvű és érzelmű választóira, a másik a keleti és déli, többségében orosz ajkú szavazóira támaszkodik. Az ország nyelvi és politikai szempontból egyaránt hagyományosan megosztott (Arel–Khmelko 1996, Kubicek 2000). A két tábor számára lényeges feladat a nyelvi probléma kezelése. A megoldás leghatékonyabb módja konszenzus kialakítása volna. A nyelvi kérdésben kialakított kompromisszum esélyei azonban csekélyek (s azok voltak már a közelmúltban kialakult fegyveres konfliktus előtt is). Az aktuálisan hatalmon lévő ukrainai politikai erők ugyanis, bármilyen álláspontot képviseltek is előzőleg a választási kampányban, megpróbáltak egyensúlyozni a nyelvileg két részre szakadt ország régiói között. Megválasztásuk után azonban már nem ragaszkodtak választási ígéreteik megvalósításához (Kulyk 2008: 53–54, 2009).

Az állami nyelvpolitikában jelentős irányváltást hozott 2004-ben a narancsos forradalom révén hatalomra jutott elit. Felborították ugyanis a korábban kialakult *status quo*-t: az ukrán az egyetlen államnyelv, de az ország nagy részén, illetve számos szimbolikus funkcióban (például a sajtóban) az orosz dominál. Ukrajna nyelvpolitikájának legfontosabb célkitűzésévé az ukrán nyelv államnyelvi státusának gyakorlati érvényesítése vált. A politikai szándék az volt, hogy a *de jure* helyzet (Ukrajna egynyelvű állam) és a *de facto* szituáció (az ország lakosságának túlnyomó része két- vagy többnyelvű) közötti feszültséget feloldják. A cél a homogén nemzetállam kialakítása volt. „Állítható, hogy az ukrán állam túlélése az ukrán nyelvnek az állami és társadalmi élet valamennyi szférájába történő reális bevezetésétől függ. A jelenlegi körülmények között a nyelv a nemzeti biztonság, a területi egység, a nemzettudat és a nép történelmi emlékezetének garanciája” – írta a narancsos elnök, Viktor Juscsenko (2010). Az elnök és Julija Timosenko vezette erők úgy vélték, „Ukrajna deformált nyelvi helyzetet örökölt” (Masenko 2007: 7), melyet az állami nyelvpolitikának – attól függetlenül, megvan-e ehhez a társa-

dalmi konszenzus – „ki kell egyenesítenie”.⁴ A narancsosok szerint el kell érni azt az ideálisnak vélt állapotot, amikor az orosz csak egyike a számos kisebbségi nyelvnek, az ukrán ellenben egyetlen államnyelvként egysuralkodóvá válik az államigazgatásban, jogalkotásban, sajtóban, politikai életben, kultúrában, tudományban és oktatásban. A politikai és társadalmi elit egy része a szerintük veszélyeztetett ukránnak mint államnyelvnek a minél erőteljesebb és szélesebb körben való elterjesztését tekintette elsőrendű nyelvpolitikai feladatnak.

A narancsosok szerint mindazok, akik két államnyelv mellett érvelnek, vagy akik úgy vélik, hogy a kisebbségi nyelveknek hivatalos státust kell biztosítani, az ukrán állameszmével szemben és az egységes nemzet ellen foglalnak állást (Majboroda–Panchuk 2008; 207–209, Masenko 2007; 11). „Az egyetlen államnyelv feltétele a fejlett európai állam létezésének. Két államnyelv bevezetése Ukrajnában nem szolgálja a konszolidációt. Konszolidálódni csak egyetlen valami mentén lehet” – írta Jusczenko (2010) „Akié a nyelv, azé a hatalom” című vezércikkében. Szerinte „A kétnyelvűség az eurázsiaiáság tipikus megnyilvánulása”, és „csak egységes nyelvi és kulturális teret alkotva szerez a nemzet immunitást az ellenséges külső hatásokkal szemben” (Jusczenko 2010). A narancsosok törvényszerűnek látták, hogy az állami függetlenséget kivívott ukrán nép a történelem során ráerőszakolt aszimmetrikus kétnyelvűséget követően ukrán egynyelvűségre törekszik (Shemshuchenko–Gorbatenko 2008; 168). Az ország nyelvi helyzetét posztkoloniálisnak értékelők (Masenko 2004) úgy látják, a „nemzetek közötti érintkezés” és az internacionalizmus nyelveként Szovjet-Ukrajnára erőltetett orosz nyelvvel szembeni küzdelem a nemzeti és nyelvi függetlenség, illetve az ukrán azonosságtudat velejárója (Kulyk 2007).

Az ukránosító törekvések azonban olyannyira szembekerültek a társadalom egy részének szándékaival, hogy az orosz nyelv nyilvános használata már-már olyan szimbolikus ellenzéki magatartásformává vált, mint a Szovjetunió fennállásának végén az, ha valaki a nagy nyilvánosság előtt ukránul szólalt meg Szovjet-Ukrajnában (Stepanenko 2003: 128). A

⁴ Idézetek a Концепція державної мовної політики (Az állami nyelvpolitika koncepciója) című dokumentumból, melyet Jusczenko regnálásának utolsó napjaiban (2010. február 15-én) adott ki. A dokumentum ukránul: <http://www.president.gov.ua/documents/10486.html> (2015-02-09).

2010-es elnökválasztás el is söpörte a narancsos elitet. Az a Viktor Janukovics nyerte meg a választást aki a kampányban azt ígérte: rendezni az orosz nyelv státuszát.

Az oroszbarátnak tekintett politikai erők úgy vélték, a nyelvpolitikát a valós nyelvi helyzetre kell alapozni, azaz kodifikálni kell az ország *de facto* kétnyelvűségét. Az érvelés fontos eleme volt, hogy az erőszakos ukránosítás veszélyezteti az orosz ajkú lakosság nyelvi és nemzetiségi jogait, fenyegeti a demokráciát (Besters-Dilger szerk. 2008, 2009, Dickinson 2010). Az orosz nyelv szabad használatának jogát azonban nem csupán a déli és keleti régiókra akarták kiterjeszteni, hanem az egész országra. Vagyis azokra a területekre is, ahol az orosz ajkú lakosság aránya elenyésző, és ahol erős ellenállás mutatkozik az orosz nyelvvel szemben (Kulyk 2007: 305–306, Bowring 2014).

A narancsosok tehát az ország keleti és déli régióinak ellenében kívántak ukránosítani, a Janukovics vezette politikai tábor pedig a nyugati és középső területek lakosainak véleményét figyelmen kívül hagyva akarta rendezni az orosz nyelv státuszát. Az oroszbarátnak tekintett hatalom ebben a kontextusban dolgozott ki új, a korábbi *status quo*-t szintén felrúgó nyelvtörvénytervezetet. Ez persze újabb konfliktusokat gerjesztett.

A Janukovics mögött álló Régiók Pártja parlamenti képviselői által kidolgozott nyelvtörvény tervezetével kapcsolatos politikai és szakmai viták ismertetése kötetnyi terjedelmet foglalna el (lásd Moser 2013), így alapvetően csak a külső történetre, az elfogadás körülményeire térünk ki.

2.2. Ukrajnában a VI. összehívású Legfelsőbb Tanács, azaz az ország függetlenné válása óta hatod ízben megválasztott parlament 2007 ősze és 2012 ősze között ülésezett. A 450 fős parlamentben 194 képviselője volt a Régiók Pártjának, a második és harmadik legszámosabb frakció a volt narancsos koalíció két tagja, Julia Timosenko Blokkja és a kilenc pártot tömörítő Mi Ukrajnánk – Népi Önvédelem Blokk összesen 161 képviselővel, valamint önálló frakciója volt a Kommunista Pártnak és a Néppártnak. Ezenkívül egy képviselői csoport és a függetlenek alkották

az ukrán törvényhozást.⁵ Sajátos politikai formáció volt a Stabilitás és Reformok elnevezésű, ún. „parlamenti többség” létrehozása 2010 októberében 227 képviselőből, ami 53%-os többséget jelentett. A „parlamenti többséget” a Régió Pártja, a Kommunista Párt és a Néppárt adta.⁶ A legnagyobb ellenzéki tömörülés, a Timosenko Blokk vezető pártja, az Európai Néppárt pártcsaládjához tartozó Batykvivcsina (tükörfordításban: Haza) elnökének, Julia Timosenkonak a bebörtönzése az európai nagypolitikában nem kevés rosszallást váltott ki az időszak ukrainai politikai garnitúrájával, elsősorban a Régiók Pártjával szemben, és komoly szerepet játszott Ukrajna és az EU társulási megállapodása aláírásának halogatásában. Az időközben hivatali hatalommal való visszaélés vádjával elítélt volt kormányfő ellen hazájában újabb eljárásokat is indítottak.

A kormánypárt a kisebbségi nyelvek, az ellenzék pedig az államnyelv védelmének szándékát emelte maga elé pajzsul. Mindkét fél kételkedett a másik jószándékában, s ezzel összefüggésben egyöntetűen az orosz nyelv kérdését helyezték a konfliktus középpontjába. Az ellenzéki elképzelések nem kerültek a parlament elé. Viszont a Régiók Pártja által kidolgozott tervezet első változatával kapcsolatosan a Velencei Bizottság szakvéleményének lényegi eleme egybecsengett az ellenzéki szándékokkal akkor, amikor a nemzetközi testület arra utalt, hogy a dokumentum nem védi kellőképpen az államnyelvet.

A parlamenti ciklusban benyújtott számos nyelvtörvénytervezet között az első próbálkozás a Pavlo Movcsan és Volodimir Javorivszkij (Timosenko Blokkhoz tartozó) képviselők által 1435. számmal 2008. január 21-én beterjesztett „Törvénytervezet Ukrajna államnyelvéről” című dokumentum volt.⁷ A tervezet szövege szerint a törvény célja „az ukrán nyelvnek mint államnyelvnek Ukrajna egész területén való funkcionálásának biztosítása”. A dokumentum részletesen felsorolja az államnyelv alkalmazási területeit, leszögezi, hogy használata állampolgári jog, kimondja az államnyelv védelmének szükségességét, és tartalmaz

⁵ Депутатські фракції і групи Верховної Ради України шостого скликання http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site/p_fractions (2012-09-11).

⁶ Парламентська більшість у Верховній Раді України шостого скликання «Стабільність і реформи» <http://bilshist.rada.gov.ua/bilshist/control/uk/index> (2012-09-11).

⁷ Проект Закону України про державну мову України № 1435 від 21.01.2008. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=31410 (2012-09-11).

felelősségi klauzulát is. Különösen érdekes a 3. cikkely 1. és 2. pontja. Az 1. pont szerint az ukrán nyelv normáit az ukrán nyelvi szótárak tartalmazzák, ezeknek és a hivatalos kiadásuk procedúrájának jóváhagyása a kormány hatáskörébe tartozik. A 2. pont pedig többek között azzal foglalkozik, hogy az ukrán nyelv hivatalos használata során tilos sértő kifejezéseket használni a fajra, nemzetiségre, szakmára, társadalmi rétegre, életkori csoportra, nemre, nyelvre, vallásra, politikai és egyéb meggyőződésbeli nézetekre vonatkozóan, cenzúrázatlan (azaz trágár) szavakat és kifejezéseket, valamint idegen eredetű szavakat és szókapcsolatokat használni, ha azoknak van ukrán nyelvű megfelelője. A törvénytervezetet elvető szakértői értékelés szerint „nem szükséges külön törvényben védeni az ukrán nyelvet”, mert ha az államnyelv külön törvénybe lenne foglalva, akkor a kisebbségi nyelvek mindegyikére kellene alkotni egy hasonló törvényt.

A következő tervezetet Jurij Hnatkevics (ugyancsak a Timosenko Blokk képviselője) terjesztette be 4222. számmal 2009. március 17-én „Törvénytervezet az államnyelvről és a nemzeti kisebbségek nyelveiről Ukrajnában” címmel.⁸ A képviselő a kisebbségi nyelvhasználati jogokat az 50%-ot meghaladó arányhoz köti mind települési szinten, mind az ennél magasabb szintű közigazgatási egységekben. A tervezet három bekezdésből álló bevezető része tartalmazza a főbb tételeket. Az első bekezdés leszögezi, hogy csak a nemzetiségi nyelvek szabad fejlődése és egyenjóság, a magas szintű nyelvi kultúra platformján képzelhető el működőképes társadalom felépítése. Ukrajna minden állampolgára számára feltétel nélkül szavatolja a nemzeti-kulturális és nyelvi jogokat. A második bekezdés az ukrán államnyelvi státusával foglalkozik, leszögezve, hogy az az államiság, nemzeti sajtószerűség, etnikai identitás alapvető rekvizituma, s elengedhetetlen feltétele a több évszázadon keresztül az államiságot nélkülöző és az erőszakos nyelvi homogenizálás politikáját elszenvedő nép nemzeti újjászületésének. A harmadik bekezdés azt mondja ki, hogy az egységes államnyelv Ukrajna minden állampolgára számára, függetlenül etnikai hovatartozásuktól, biztosítja az egyenlő hozzáférést az oktatáshoz, az egyenlő feltételeket a foglalkozás megvá-

⁸ Vö.: Проект Закону про державну мову та мови національних меншин в Україні No. 4222 від 17.03.2009. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=34774 (2015-02-09).

lasztásához és valamely állami hivatal betöltéséhez. Ez a megfogalmazás nem mást mond ki, minthogy az egységes államnyelv hiánya nemcsak az államalkotó etnikumra nézve hátrányos, hanem a kisebbségeket is akadályozza abban, hogy egyenjogú polgárai legyenek az országnak, részesei legyenek a társadalmi konszolidációnak, mely tényezők nélkül nem képzelhető el az állam létezése. Ez a dokumentum is a tervezet szintjén maradt.

A már említett Movcsan 2012. május 22-én újabb tervezetet terjesztett elő Ukrajna államnyelvéről 10514. számmal.⁹ „A törvény célja az ukrán nyelv mint államnyelv használatának biztosítása Ukrajna egész területén, valamint Ukrajna állampolgárai számára biztosítani a jogot az ukrán nyelvnek államnyelvként való használatára Ukrajnában.” A parlament ezt sem tárgyalta.

Mikola Katerincsuk (a Mi Ukrajnánk – Népi Önvédelem Blokk képviselője) jegyezte az 11014. számmal 2012. július 19-én „Törvénytervezet Ukrajna államnyelvéről” c. tervezetet,¹⁰ melynek célja, hogy „biztosítsa az ukrán nyelvnek államnyelvként való használatát Ukrajna egész területén, biztosítsa Ukrajna állampolgárainak az államnyelv használatához fűződő jogát, a nyelvi kultúra védelmét és fejlesztését”. Az 1. cikkely 6. pontja szerint „Ukrajnában az államnyelv kötelező használatát nem lehet úgy magyarázni, hogy ezzel tiltja vagy kibebbíti az egyéb nyelvek használatához fűződő jogot Ukrajna területén.” Ez a dokumentum is az előzőek sorsára jutott.

A fentiekkel szemben az ún. Kivalov–Kolesznyicsenko-féle tervezet¹¹ mögött megvolt a kellő parlamenti erő, amely lehetővé tette a tárgysorozatba vételt és az igencsak viharos körülmények között való törvényerőre emelést. A szöveget egy hattagú bizottság dolgozta ki, melynek tagjai voltak: Szerhij Kivalov és Vagyim Kolesznyicsenko, mindketten a Régiók Pártja parlamenti képviselői; az említett párt parlamenti frakciójának vezetője, Ruszlan Bortnyik, a Közös Cél elnevezésű országos

⁹ Проект Закону про державну мову України No. 10514 від 22.05.2012. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43508 (2015-02-09).

¹⁰ Vö.: Проект Закону про державну мову України No. 11014 від 19.07.2012. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44066 (2015-02-09).

¹¹ Vö.: Проект Закону про засади державної мовної політики No. 9073 від 26.08.2011. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=41018 (2015-02-09).

jogvédő társadalmi szervezet elnöke; valamint három kisebbség képviselője: Arkagyij Monasztirszkij (az Ukrajnai Zsidó Alap országos jótékonyági szervezet vezérigazgatója), Aurika Bozsescu (az Ukrajnai Román Közösség egyesületi főtitkára), valamint Tóth Mihály (az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség tiszteletbeli elnöke).

A tervezet 2010-ben elkészült előzetes változatát Olekszandr Jefremov (Régiók Pártja), Szerhij Grinyeveckij (Litvin Blokkja) és Petro Szimonenko (Kommunista Párt) jegyezte. A szöveget – a várható belpolitikai viharok ellenszereként – megküldték véleményezésre az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosának és a Velencei Bizottságnak.¹² Mindkét testület alapvetően negatív véleményt fogalmazott meg a dokumentummal kapcsolatban. A szakvélemények lényege közel állt az ellenzék által folyamatosan hangoztatott állásponthoz: a tervezet nem védi kellőképpen az államnyelvet. A 2010-es, a nemzetközi szervezetek által is véleményezett és a 2011-es, a parlamenthez beterjesztett változat címében is eltér egymástól: az előbbi dokumentum egy nyelvtörvény tervezete, az átdolgozott változat azonban a „Törvény az állami nyelvpolitika alapjairól” címet viseli. Mindkét tervezet azonos abban, hogy miközben az ukránt az egyetlen államnyelvnek tekinti, azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol egy-egy nyelv beszélői elérik a 10%-os arányt, a kisebbségi nyelv az államnyelv mellett használható lehet az államigazgatásban, az önkormányzatok munkájában, a bírósági eljárásokban, a nyilvános közéletben, az oktatásban stb. A két tervezet közötti egyik alapvető különbség azonban az, hogy az új dokumentumból kimaradt a 7., az ukrán–orosz kétnyelvűségről, ennek a bilingvizmusnak a történeti hagyományairól, illetve az orosz nyelv széles körű elterjedtségéről szóló cikkely, melyet erősen vitatott az ukrán nemzeti politikai és értelmiségi elit. A két tervezet abban is eltér egymástól, hogy míg az előző a kisebbségi nyelvek használatának jogát az adott nyelvet használók aránya alapján kívánta biztosítani, az utóbbi tervezet a népszámlálások anyanyelvi

¹² Assessment and Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities on the Draft Law "On Languages in Ukraine" (No.1015-3) http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/publish/article/news_left?art_id=235755&cat_id=37486 (2015-02-09); European Commission for democracy through law (Venice Commission) Opinion on the draft law on languages in Ukraine (Venice, 25-26 march 2011) [http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD\(2011\)008-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD(2011)008-e.pdf) (2015-02-09).

adatsorára alapozva biztosítja a kisebbségi nyelv hivatalos/hivatali használatához a jogot egy-egy közigazgatási egység (megye, járás, város, városi típusú település vagy falu) területén (Csernicskó–Ferenc 2012: 219). Az eltérés azért lényeges, mert számos ukrainai kisebb nyelvi közösség a mindennapokban nem anyanyelvét, s nem is az államnyelvet, hanem az orosz nyelvet használja, sőt: a magukat ukrán nemzetiségűnek vallók között is sokan vannak, akik a mindennapokban oroszul beszélnek. A tervezet nem került a parlament plénuma elé.

2.3. „Az állami nyelvpolitika alapjairól” címet viselő 9073. számú tervezetet Szerhij Kivalov és Vagyim Kolesznyiycsenko parlamenti képviselők regisztráltatták be 2012. május 23-án. Volodimir Javorivszkij (Timosenko Blokk) a benyújtást követően azonnal indítványozta a tervezet visszavonását, amire persze nem került sor. A tervezet kapcsán a parlamentben kibontakozott vitának nem csupán a tartalmi, hanem a szimbolikus elemei is széles médianyilvánosságot kaptak. Ilyen volt többek között az ülésteremben többször kitört verekedés, vagy például az, hogy május 24-én a tervezet kapcsán a parlamentben felszólaló Kolesznyiycsenko olyan fehér pólóban jelent meg, melynek mellrészén Puskin portréja és az orosz zászló színei voltak láthatók, a hátán pedig „Az orosz nyelvért! Az egységünkért!” felirat volt olvasható.¹³

A viharok ellenére a törvényhozás június 5-én első olvasatban rábólintott a tervezetre. Az ellenzék ezt követően többször sikertelenül indítványozta a tervezet visszavonását.¹⁴ Június 6-án Jurij Karmazik (Mi Ukrajnánk Blokk) nyújtott be javaslatot a tervezet visszavonására. Június 14-én ismét Javorivszkij szólalt meg. Hivatkozva „a nagy számú negatív szakértői véleményre, valamint a népképviselők személyes felelősségének fokozása érdekében” kézfelemeléses nyílt szavazást javasolt a tervezet visszavonásáról. Június 18-án Volodimir Mojszik (Mi Ukrajnánk Blokk) azt vetette fel, hogy a tervezetet publikálják a parlament hivatalos lapjában, és ily módon bocsássák össznépi vitára. Azonban az ellenzék

¹³ Колесніченко каже, що його обіцяли розірвати на березі. *Українська правда*, 25 травня 2012. <http://www.pravda.com.ua/news/2012/05/25/6965295/> (2015-02-09).

¹⁴ Vö.: Законодавство України. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws> (2015-02-09).

egyetlen kezdeményezése sem jutott el érdemi tárgyalásig, így került sor július 3-án a végszavazásra.

A július 3-i keddi nap különleges izgalmakat tartogatott. A végszavazás eredetileg nem szerepelt a napirendben. Volodimir Litvin házelnöket az államelnöki hivatalba szólították tanácskozásra, amely jócskán elhúzódott, így a nap végére se tudott odaérni a parlamentbe, amikor – tudtán kívül – a végszavazásra sor került.

A szavazással kapcsolatban felhozott formai kifogások sora igen hosszú. Nem egyezik a leadott szavazatok és a parlamentben jelen levők száma; olyan képviselő is „szavazott”, aki akkor épp külföldön tartózkodott; több képviselő utólag visszavonta a szavazatát, mondván: nem is szavazott; az is előfordult, hogy egyes képviselők utólag kérték szavazatuk regisztrálását, arra hivatkozva, hogy ők valójában leadták a voksukat; az ellenzék „megrohamozta” a házelnöki pulpitust, és súlyos verekedés tört ki a házszabálytól való eltérés elleni tiltakozásul; utólag az ellenzék azt is felrótta, hogy a szavazásra feltett kérdés csak közvetetten vonatkozott a tárgyra. A szavazás egyébként a képviselői igazolvány felmutatásával történt, tehát név szerinti szavazás volt.¹⁵

A történész akadémikus házelnök, a Néppárt elnöke, Volodimir Litvin reakciójából a történésekre egyértelmű volt, hogy nem tudott a végszavazásról, és hogy szándékosan tartották távol az ülésteremtől. A július 4-i parlamenti plenáris ülésén – a törvényhozás honlapján megjelent hivatalos információ szerint – kijelentette: az előző napon 14.30-ra az államfői hivatalba hívták, ahol a megbeszélés körülbelül 20 órakor ért véget. Ugyanekkor az egyik parlamenti képviselő azt mondta: „Átvertük őket, mint macskát a palánkon.” „Átverték, elsősorban engem” – reagált erre a házelnök. „De, összességében, átverték Ukrajnát, átverték a népet. És úgy gondolom, hogy ennek gyümölcsén még sokáig rágódhatunk” – tette hozzá a parlament elnöke. Ezt követően Litvin kérte, hogy ilyen

¹⁵ A szavazás eredménye a Legfelsőbb Tanács honlapján: Поіменне голосування про проект Закону про засади державної мовної політики (№ 9073) – в цілому 03 / липень / 2012. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radac_gs09/gol_karta_zal3?g_id=29379 (2015-02-09). Sajtókommentárok: Хто голосував за мовний законопроект, 03.07.2012. <http://www.unian.ua/news/512686-hto-golosuvav-za-movniy-zakonoproekt.html> (2015-02-09); Одинадцять депутатів відкликали свої голоси за "мовний" закон. *Українська правда*, 05 липня 2012. <http://www.pravda.com.ua/news/2012/07/5/6968091/> (2015-02-09) stb.

körülmények között fogadják el a lemondását, majd elhagyta a parlamentet.¹⁶

Sztepan Kurpilj és Jurij Odarczenko (Timosenko Blokkja), Mikola Tomenko (Timosenko Blokk) és Arszenyij Jacenyuk (Mi Ukrajnánk – Népi Önvédelem Blokk) a házszabályok megsértésére hivatkozva már július 4-én kérték a szavazás törlését. Párttársuk, Igor Palica pedig 10700. számmal törvénytervezetet jegyeztetett be „az ukrán nyelv kötelező ismeretéről és használatáról”, mely szerint állami hivatalt csak az viselhet, aki tökéletesen beszéli az ukrán nyelvet, munkája során köteles az államnyelvet használni, s ettől csak abban az esetben térhet el, ha olyan külföldi partnerrel kerül kapcsolatba, aki nem tud ukránul.¹⁷

A házelnök hosszasan lebegtette lemondását, illetve a házszabályok betartásának kivizsgálását tartotta szükségesnek. Végül július 31-én mégiscsak aláírta a megszavazott törvényt, és továbbította az államfőhöz aláírásra. A Szabad Európa Rádió tudósítása szerint Litvin azzal kommentálta döntését: „ha a parlamenti elnök egyetlen javaslatát sem fogadják el, akkor haladéktalanul köteles aláírni a hozzá beadott törvényt.”¹⁸ Augusztus 8-án Viktor Janukovics elnök is aláírta „Az állami nyelvpolitika alapjairól” szóló, 5029-VI. sz. törvényt, amely augusztus 10-én lépett hatályba.¹⁹

2.4. A törvény parlamenti története azonban ezzel közel sem jutott nyugvópontra. Augusztus 14-én Jurij Karmazin (Mi Ukrajnánk – Népi Önvédelem Blokk) indítványozta a törvény hatálytalanítását. Két héttel később (augusztus 28-án) párttársa, Hennagyij Moszkalj engedékenyebb hangnemet ütött meg. Azt javasolta, hogy tekintsenek el a nyelvtörvénnyel kapcsolatos egyébként súlyos kifogásoktól, viszont a jogszabály 7. cikkelyében felsorolt regionális vagy kisebbségi nyelvek sorát egészít-

¹⁶ Пленарне засідання 4 липня 2012 року (Інформаційне управління) http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/publish/printable_article?art_id=314669 (2015-02-09)

¹⁷ Нардеп Палиця хоче зобов'язати чиновників говорити на роботі тільки українською. 04.07.2012. <http://www.unian.ua/print/512962> (2015-02-09).

¹⁸ Дмитро Шурхал: Литвин підписав мовний закон із думкою про округ? 31.07.2012. <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24662659.html> (2015-02-09)

¹⁹ Закон України "Про засади державної мовної політики". *Офіційний вісник України*, 2012, No. 61, ст. 2471.

sék ki a „hucul”-lal. Az indoklás szerint: „a hucul nyelv Ukrajna nyugati régióinak többségén elterjedt, mégpedig Kárpátalja keleti részén (Rahói járás), Csernyivci megye nyugati végében (Vizsnyicki, Putilszkij járás), Ivano-Frankivszk megye délnyugati járásaiban (Verhovinai, Kolomijai, Koszivszkij és Nadvirnjanszkij járás), valamint Románia Szucsavai területének déli vidékein is. A hucul nyelv magvát a Prut, a Cseremos, a Puhala folyók felső folyása mentén beszélt nyelvjárások alkotják. A hucul nyelven belül számos, egyedi sajátosságokkal jellemezhető övezet különíthető el, ám ezek lényeges elemeiben egységben jellemezhetők. Területileg a hucul nyelv a Huculföld néprajzi régióban használatos, amelyen a huculok mint néprajzi csoport élnek.”²⁰ Ugyanő szeptember 3-án a „lemkó” regionális vagy kisebbségi nyelvként definiálására és az említett törvénycikkbe emelésére tett javaslatot. Álláspontja szerint „a lemko nyelv a Kárpátok gerincének mindkét oldalán és Kárpátalja nyugati járásaiban is elterjedt. Emellett ezen a nyelven beszélnek Kelet-Szlovákiában és Lengyelország egyik keleti vajdaságában. Egyes kutatók úgy vélik, hogy Ukrajnában él az összes lemko közel fele mint Lengyelországból áttelepültek és mint Kárpátalja több járásának őslakosai. A lemko nyelv a 14–16. században alakult ki a Lengyelország felől érkező áttelepülés következményeként.”²¹ Ezek a javaslatok nyilvánvalóan ironikus reakciók voltak arra, hogy a nyelvtörvény 7. cikkelyében felsorolt és regionális vagy kisebbségi nyelvi státuszt nyert nyelvek között szerepelt a ruszin is (a ruszin nyelvről lásd alább).

Olekszandr Csernomorov (Régiók Pártja) szeptember 21-én 11243-as számmal olyan módosító javaslatot terjesztett elő, melynek célja „Ukrajna orosz és orosz nyelvű lakossága nyelvi jogainak védelme”. Az indoklásban többek között azt olvassuk: „A hatályba lépett törvény jelentős mértékben figyelembe veszi a nemzeti kisebbségek érdekeit, ám nem veszi

²⁰ Проект Закону про внесення зміни до статі 7 Закону України "Про засади державної мовної політики" щодо доповнення переліку регіональних мов або мов меншин України гуцульською мовою. No. 11112 від 28.08.2012. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44194 (2015-02-09).

²¹ Проект Закону про внесення зміни до статті 7 Закону України "Про засади державної мовної політики" щодо доповнення переліку регіональних мов або мов меншин України лемківською мовою. No. 11139 від 03.09.2012. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44228 (2015-02-09).

figyelembe az Ukrajna területén élő és őslakos oroszok érdekeit, akik a nagy számú orosz nyelvű állampolgárral együtt a legszámosabb nyelvi csoportot képezik.”²²

Ahogy az várható volt, a nyelvkérdés erősen tematizálta a 2012 októberében sorra került parlamenti választásokat is: a nyelvtörvényt minden párt felhasználta a kampányban, ki-ki a saját álláspontja mentén. De ez egyáltalán nem volt meglepő: a nyelvkérdést egyébként is előszeregettel alkalmazták kampánycélokra, a választók mozgósítására Ukrajnában (Khmelko 2006, Kulyk 2008, 2010, Zaremba–Rimarenko 2008).

3. Mi van a törvényben?

A törvény – Ukrajna Alkotmánya²³ 10. cikkelyének az első részével összhangban – Ukrajna egyetlen államnyelveként az ukrán nyelvet határozza meg. Az alkotmány említett cikkelyének az Alkotmánybíróság által kiadott hivatalos értelmezése szerint²⁴ az államnyelv (державна мова) egyben hivatalos nyelv (офіційна мова) is Ukrajnában (Cserniczkó 2013: 260–261). Ugyanakkor az a tény – állapítja meg az említett alkotmánybírósági állásfoglalás is –, hogy az országnak csupán egyetlen államnyelve van, nem jelenti azt, hogy csak és kizárólag az ukrán nyelv használható hivatalos nyelvi funkcióban, a társadalmi élet nyilvános szféráiban megjelenő kommunikációs eszközként. Ennek megfelelően az új nyelvtörvény bizonyos feltételek esetén lehetővé teszi a kisebbségi nyelvek hivatalos használatát (Beregszászi–Cserniczkó–Ferenc 2014, Tóth–Cserniczkó 2013, 2014).

²² Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про засади державної мовної політики" (стосовно посилення захисту мовних прав російського та російськомовного населення України) http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44456 (2015-02-09) Az őslakó státusz felemlegetése egyébként ismét csak egy olyan kérdés, amiről két évtizede zajlanak több-kevesebb intenzitással viták az országban.

²³ Конституція України. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (2015-02-09).

²⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України від 14. 12. 1999 р. № 10-рп/99. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99> (2015-02-09).

A törvény 7. cikkely 2. része felsorolja azt a 18 nyelvet, melyek a hatálya alá tartoznak: orosz, belarusz, bolgár, örmény, gagauz, jiddis, krími tatár, moldáv, német, görög, lengyel, roma (cigány), román, szlovák, magyar, ruszin, karaim és krimcsak. Ezeket a nyelveket – a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájára hivatkozva – „regionális vagy kisebbségi nyelvek”-ként határozza meg. Más nyelvek nem rendelkezhetnek regionális vagy kisebbségi nyelv státusával az országban, a felsoroltak azonban – további határozatoktól, döntésektől, állásfoglalásoktól függetlenül – rendelkeznek ezzel a státusszal.

A 2001-es népszámlálás adatai alapján nemzetiségi alapon Ukrajna polgárainak 22,18%-a (10.699.209 fő), anyanyelv szerint viszont 32,47%-a (15.663.434 személy) tartozik a kisebbségek közé. Azzal tehát, hogy a jogszabály – a még 1989-ben elfogadott nyelvtörvénnyel és a nemzeti kisebbségek védelméről szóló, 1992-ben hozott törvénnyel,²⁵ valamint a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ukrainai ratifikációs jogszabályával²⁶ szemben – nem a nemzeti kisebbségek nyelveit védi, hanem a regionális vagy kisebbségi nyelveket anyanyelvként beszélő polgárok nyelvi jogait, jóval szélesebb körre terjed ki a hatálya. A törvényben megnevezett 18 regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek száma a 2001-es census adatai alapján összesen 15.318.855 fő volt, s ezzel Ukrajna lakosságának 31,75%-át tették ki. Azoknak a nyelvi kisebbségeknek a nyelvi jogait (akik az ország lakosságának 0,3%-át alkotják), melyek anyanyelve nem tartozik az állami nyelvpolitika alapjairól szóló jogszabály hatálya alá, Ukrajna nemzeti kisebbségeiről hozott törvénye védelmezi.

A törvény három csoportba sorolja az érvényesíthető nyelvi jogokat (Tóth–Cserniczkó 2013: 6–7, 2014: 16–18).

Az első csoportba azok a jogok tartoznak, amelyeket a helyi hatalmi szerveknek kötelezően és automatikusan biztosítaniuk kell azoknak a közigazgatási egységeknek a területén, ahol a törvényben felsorolt 18

²⁵ Закон України про національні меншини в Україні. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> (2015-02-09) A törvény elemzése: Beregszászi–Cserniczkó 2003: 107, Cserniczkó 2013: 2005: 101.

²⁶ Закон України про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/802-15> (2015-02-09) Elemzése: Beregszászi–Cserniczkó 2007, Cserniczkó 2013: 266–279.

nyelv közül egy (vagy több) anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot. Az ilyen jogok közé tartozik például a helyi államhatalmi és önkormányzati szervek iratainak hivatalos közzététele a kisebbségi vagy regionális nyelven; a hatóságokhoz forduló kisebbségi nyelvet beszélő személyekkel folytatott kommunikációban a hivatalnak a kisebbségi nyelvet kell használnia; a regionális nyelven benyújtott írásbeli beadványokra ugyanezen nyelven kell választ adni; az iskolai oktatásban tanítani kell a kisebbség nyelvét; a földrajzi neveket kisebbségi nyelven is fel kell tüntetni stb.

A második csoportba tartozó jogok alkalmazása és annak mértéke az adott adminisztratív egység (megye, járás, település) képviselő-testületének a határozata alapján kerül meghatározásra. Ezek közé tartozik többek között a regionális nyelv használata a helyi hatalmi szervek munkájában, az ügyvitelben és a dokumentációban; a regionális nyelv használata konferenciákon, gyűléseken és egyéb hivatalos összejöveteleken; a hivatalos hirdetések és közlemények terjesztésében, valamint az államhatalmi szervek nevének a feltüntetésében, a pecsétek és bélyegzők szövegeiben, illetve a formanyomtatványokon stb.

A harmadik csoportba tartozó nyelvi jogok érvényesítése az állampolgárok indítványától, azaz egyéni és személyes döntésétől függ. Az érintett természetes és jogi személyek szándékától függ például a választási kampányok nyelve; a reklámok, hirdetések nyelvének megválasztása stb. Írásban kérelmezhetik az állampolgárok, ha a személyi igazolványukban és az iskolai végzettségről szóló dokumentumaikban az államnyelv mellett regionális nyelven is szeretnék látni személyes adataikat, de írásos kérvény alapján élhetnek az iskolai oktatás nyelve megválasztásának jogával is.

A törvény lehetőséget biztosít a helyi önkormányzatoknak arra is, hogy a saját belátásuk alapján dönthessenek a törvény által kilátásba helyezett intézkedések végrehajtásáról az olyan nyelvek esetében, melyek az adott területen hagyományosan használatosak, ám anyanyelvi beszélőinek aránya kisebb, mint 10%. Ez a lehetőség azonban kizárólag azon nyelvek esetében áll fenn, amelyek szerepelnek a 7. cikkelyben felsorolt 18 nyelv között.

A törvény kötelezi a Központi Statisztikai Hivatalt, hogy a törvény hatályba lépésétől számított három hónapon belül biztosítsák a helyi önkormányzatok számára az adott közigazgatási egységgel kapcsolatban a népszámlálásnak a lakosság nyelvi összetételére vonatkozó adataihoz való hozzáférést.²⁷

Bár országosan az orosz anyanyelvűek aránya 29,59%, a jogszabály alkalmazását csak megyei, járási és települési szinten írja elő a törvény. Hiába haladja meg tehát jelentősen az orosz anyanyelvűek aránya a 10%-ot Ukrajnában, országos szinten csak egy államnyelv és hivatalos nyelv van: az ukrán.

Alsóbb (megyei, járási, települési) szinteken azonban összetett a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazása: a jogszabály ugyanis egymástól nagyon eltérő számú és helyzetű nyelvi közösségre terjed ki (1. táblázat). A legutóbbi, 2001-es népszámlálás adatai szerint az országban élő nem ukrán anyanyelvűek között 91,13% az orosz, és mindössze 8,87% az egyéb nyelvet anyanyelvként beszélők aránya (2. táblázat). Az orosz ajkúak csoportja tehát jelentős mértékben kiemelkedik a többi nyelvi közösség közül. Ez nem csupán az orosz anyanyelvűek száma tekintetében van így: az orosz nyelv az ország jelentős részén a leggyakrabban használt nyelv. Az ország függetlenné válásáig az orosz a Szovjetunió domináns nyelve volt Szovjet-Ukrajna területén is, s ezt a pozícióját az ország számos régiójában (főként a déli és keleti területeken, de számos tekintetben a fővárosban, Kijevben is, lásd pl. Zalizniak–Masenko 2001) máig őrzi. Az ország lakosságának jelentős része az orosz nyelvet használja a mindennapokban (Besters-Dilger ed. 2008, 2009, Majboroda et al eds. 2008, Vorona–Sulha eds. 2007).

²⁷ Ezek az adatok a hivatal hivatalos honlapján megyei, járási és települési szinten elérhetők: <http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/notice/news.php?type=2&id1=21> (2015-02-09),

1. táblázat. Ukrajna lakosságának megoszlása nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001. évi census adatai alapján²⁸

Forrás: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/03.pdf>
(State Statistics Committee of Ukraine)

	Az adott nemzetiség képviselőinek		Anyanyelve és nemzetisége azonos	
	száma	aránya (%)	Szám	%
Ukránok	37541693	77,821	31970728	85,16
Oroszok*	8334141	17,276	7993832	95,92
Beloruszok*	275763	0,572	54573	19,79
Moldávok*	258619	0,536	181124	70,04
Krími tatárok*	248193	0,514	228373	92,01
Bolgárok*	204574	0,424	131237	64,15
Magyarok*	156566	0,325	149431	95,44
Románok*	150989	0,313	138522	91,74
Lengyelek*	144130	0,299	18660	12,95
Zsidók*	103591	0,215	3213	3,10
Örmények*	99894	0,207	50363	50,42
Görögök*	91548	0,190	5829	6,37
Tatárok	73304	0,152	25770	35,15
Cigányok*	47587	0,099	21266	44,69
Azerbajdzsánok	45176	0,094	23958	53,03
Grúzok	34199	0,071	12539	36,66
Németek*	33302	0,069	4056	12,18
Gagauzok*	31923	0,066	22822	71,49
Koreaiak	12711	0,026	2223	17,49
Üzbégek	12353	0,026	3604	29,18
Csuvasok	10593	0,022	2268	21,41
Szlovákok*	6397	0,013	2633	41,16
Karaimok*	1196	0,002	24	2,01
Krimcsakok*	406	0,001	21	5,17
Egyéb	322054	0,668	46888	14,50
Összesen	48240902	100,00	41093957	85,18

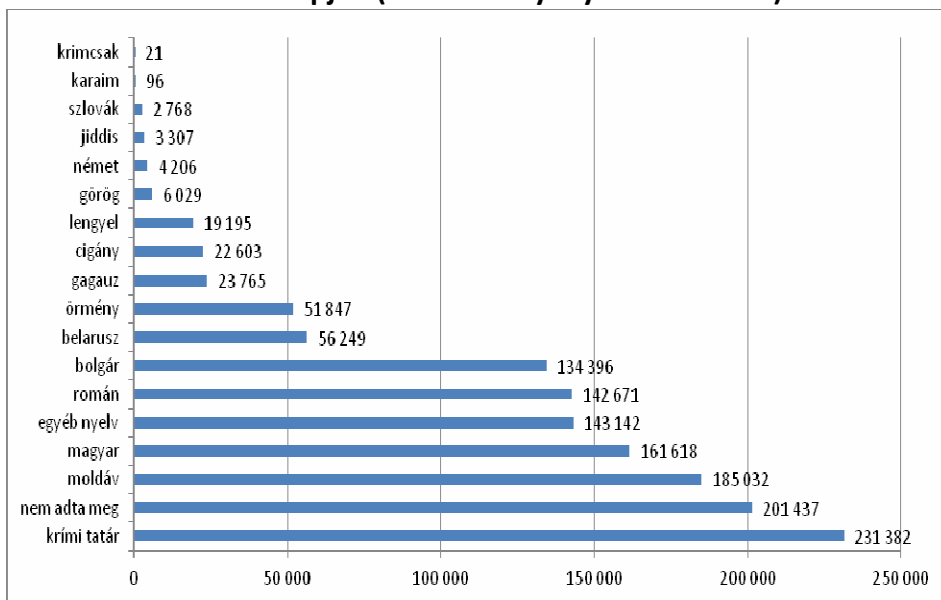
²⁸ *-gal azokat a nemzetiségeket jelöltük, melyek nyelvére kiterjed a jogszabály.

A többi, nem orosz anyanyelvű nyelvi kisebbség között is jelentős eltérések vannak számosságukat, illetve nyelvüknek a nyilvános közéletben, az oktatásban, a kultúrában történő használatát tekintve egyaránt. Csupán a krími tatár anyanyelvűek száma haladta meg a 200 ezer főt, és mindössze a moldáv, a román, a magyar és a bolgár anyanyelvi beszélői érték el a 100 ezres létszámot. A karaimot és krimcsakot anyanyelvként beszélők száma 100-nál kevesebb volt (1. ábra).

**2. táblázat. A nem ukrán anyanyelvű állampolgárok
Ukrajnában a 2001-es népszámlálás adatai alapján**

nem ukrán anyanyelvű	fő (%)	ebből az anyanyelve:	fő	az össztlakosság %-ában	a kisebbségek %-ában
összesen	15 663 434	orosz	14 273 670	29,59	91,13
	(32,47%)	egyéb	1 389 764	2,88	8,87

**1. ábra. A nyelvtörvény által regionális vagy kisebbségi nyelvnek
minősített nyelvek anyanyelvi beszélőinek száma a 2001-es census
adatai alapján (az orosz anyanyelvűek nélkül)**

Bár a regionális vagy kisebbségi nyelvek között a nyelvtörvény 7. cikkelye a ruszint is felsorolja, az 1. táblázatban és az 1. ábrán nincsenek feltüntetve a ruszin anyanyelvűek. Ennek oka, hogy a Szovjetunióban a ruszinokat az ukrán nép részeként tartották nyilván, és a független Ukrajna a Szovjetunió politikáját folytatta a ruszinok kapcsán: hivatalosan nem ismerte el sem a ruszin nemzetiség, sem a ruszin nyelv létét (Dickinson 2010, Kuzio 2005, Cserniczkó–Ferenc 2014). Ukrajna hivatalos álláspontja szerint a ruszinok az ukránság egyik néprajzi csoportja, az általuk beszélt nyelv pedig az ukrán egyik nyelvjárása. A 2001. évi népszámlálás alkalmával 6725 (ebből Kárpátalján 6724, Lemberg megyében 1) fő vallotta magát ruszin anyanyelvűnek.²⁹ A magukat ruszin nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallókat a népszámlálási statisztikákban az ukrán nemzetiségűek és anyanyelvűek között tartották számon (Iltyo ed. 2003: 62), amíg a nyelvtörvény elfogadását követően nem hozták nyilvánosságra a magukat ruszin anyanyelvűnek tekintők számát.

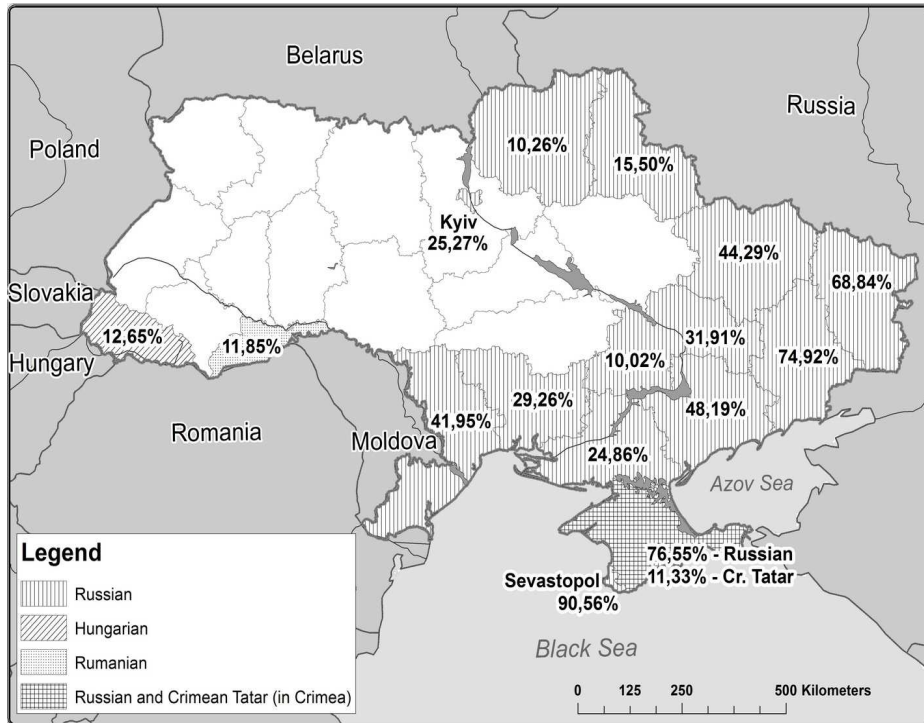
A törvény számos kritikusa szerint a jogszabály kizárólag az orosz anyanyelvűek számára hozhat előrelépést, más kisebbségi közösségek nem élhetnek a nyelvtörvény rendelkezéseivel. Egyesek szerint a kisebbségek számára széles nyelvhasználati jogokat biztosító törvény elfogadásával Ukrajna tett egy lépést az európai jogharmonizáció és az országra nehezedő nyelvi helyzet megoldása felé; mások viszont csupán a 2012-es őszen esedékes parlamenti választások miatt hozott populista fogásnak, illetőleg az orosz nyelv pozícióinak megerősítésére, az államnyelv helyzetének megrendítésére irányuló eszköznek tekintették a nyelvtörvény elfogadását, amely semmilyen gyakorlati jelentőséggel nem bír a valódi nyelvi kisebbségek számára (Fedinec 2012: 115, 2013: 86). Kétségtelen, hogy a kis nyelvi közösségek (például a karaimok, a krimcsakok) csupán az egyéni kérelem alapján biztosított nyelvi jogaikkal tudnak élni, hiszen egyetlen közigazgatási egység vagy település területén sem érik el a 10%-os arányt. Több régióban azonban az oroszok kívül más közösségek is élhetnek a nyelvtörvényben kodifikált jogaikkal. Például Csernyivci

²⁹ http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_no_uk.asp?#m5 (2015-02-09).

megyében a román, Odessza megyében a bolgár, a moldáv és a gagauz, Kárpátalján a magyar és a román anyanyelvűek érik el a 10%-os küszöböt nem csupán települési hanem egyes járások szintjén is. A szlovák, a német, a cigány és a ruszin anyanyelvűek is elérik a 10%-os arányt egy vagy több településen, például Kárpátalján (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 10–17, Tóth–Csernicskó 2014: 133–139).

Persze az is tény, hogy az orosz anyanyelvűek aránya éri el a legtöbb közigazgatási egység területén a törvényben megszabott 10%-os határt. Az Alkotmány 133. cikkelye értelmében a törvény elfogadásakor Ukrajna közigazgatásilag még mind elvileg, mind gyakorlatilag 24 megyére, 1 autonóm köztársaságra (Krím), valamint Kijev fővárosra és Szevasztopol városra tagolódott. A hivatalos népszámlálási adatok szerint 24 megyéből 11-ben haladta meg az orosz anyanyelvűek aránya a 10%-ot. Emellett Kijevben (25,27%) és Szevasztopolban (90,56%) szintén magasabb volt az orosz ajkúak aránya 10%-nál. A Krími Autonóm Köztársaságban az orosz (76,55%) és a krími tatár (11,33%) anyanyelvűek részaránya egyaránt nagyobb volt, mint 10%. Csernyivci megyében a román anyanyelvi beszélői (11,85%) érték el a 10%-os küszöböt. Kárpátalján pedig a magyar anyanyelvűek aránya csaknem 13%-os volt. A nyelvtörvény alapján tehát országos szinten az egyetlen államnyelv az ukrán maradt ugyan, ám az orosz Ukrajna területének felén – beleértve a fővárost is – gyakorlatilag a hivatalos nyelv státuszával rendelkezett (2. ábra).

2. ábra. Ukrajna legmagasabb szintű közigazgatási egységei, ahol a 2001-es census hivatalos adatai alapján egy (vagy több) regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya elérte a 10%-ot³⁰

4. Utóélet

A Janukovics mögött álló politikai erők az új nyelvtörvénnyel tettek egy lépést a nyelvi kisebbségek jogainak rendezése felé. Azzal, hogy lemondtak arról, hogy az orosz második államnyelvi státust kapjon, a társadalmi és politikai konszenzus kialakításának irányába is léptek egy aprót. Ennek ellenére a nyelvtörvénynek számos ellenzője volt, utcai demonstrációkon tiltakoztak elfogadása ellen. A nyelvi kérdés megnyugtató rendezését tehát nem hozta meg.

Amikor 2013 novemberében kiderült, hogy Janukovics elnök nem fogja aláírni Vilniusban az Európai Unió és Ukrajna közötti társulási

³⁰ A régióknál az adott kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek arányát tüntettük fel. A térképet Molnár D. István készítette.

megállapodást, illetve a szabadkereskedelmi egyezményt, Kijevben tüntetések kezdődtek. A főváros főterén³¹ kibontakozott tiltakozások egy ideig békésen zajlottak. November végén a rendőrség indokolatlanul brutális beavatkozása a langyos tiltakozást országos megmozdulássá terebélyesítette. 2014 januárjában az elnök mögött álló parlamenti többség drasztikus törvényeket hozott az állampolgárok gyülekezési jogának korlátozására, ami immár halálos áldozatokkal járó, kontrollálatlan erőszakhullámba torkollott. Lemondott Mikola Azarov kormányfő, Viktor Janukovics pedig 2014. február 22-én elmenekült az országból.

A parlamentben azonnal gyors átrendeződés következett be, ugyanazokkal a képviselőkkel, de más pártszínekben az új parlamenti többség már másnap, 2014. február 23-án – a Batykevicszina [Haza]³² frakciójához tartozó Vjacseszlav Kirilenko képviselő előterjesztésére – az új nyelvtörvény eltörléséről fogadott el jogszabályt.³³ Az Ukrajna elnöki posztját és a parlament házelnöki tisztjét egy személyben ideiglenesen betöltő Olekszandr Turcsinov azonban február 27-én úgy döntött, nem írja alá a 2012-es nyelvtörvényt hatályon kívül helyező dokumentumot, s az nem lépett hatályba. Döntését nyilván két tényező befolyásolta: példátlan egységről és szolidaritásról tanúságot téve még a nyugati megyék ukrán érzelmű értelmiségének képviselői is felemelték szavukat a lépés ellen, illetve Oroszország azonnal bejelentette: védelmébe veszi az ukrainai orosz anyanyelvű közösséget, megvédi őket az ukrán nacionalizmustól. Az 1954-ben a Szovjetunió belüli az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz csatolt Krími Autonóm Köztársaság területén már aznap megjelentek az orosz hadsereg felségjelzés nélküli fegyveresei. 2014. március 16-án a félsziget lakosai orosz támogatással szervezett népszavazáson nyilvánították ki, hogy csatlakozni szeretnének Oroszországhoz.

³¹ Kijev központi terének neve ukránul майдан Незалежності (Függetlenség tere), ám a főváros lakosai leggyakrabban Майдан (Tér) néven emlegetik, ezért a híradásokban is gyakran Majdan-ként szerepelt. Innen ered a mozgalomnak a sajtóban gyakran használt elnevezése, az Euromaidan.

³² A párt egyik vezetője a kijevi tiltakozások eredményeként a börtönből szabadult Julija Timosenko volt miniszterelnök. Ennek a parlamenti pártnak volt a tagja Arszenyij Jacenyuk, az akkori ideiglenes kormányfő is.

³³ Ukraine abolishes law on languages of minorities, including Russian. 23-02-2014. http://rbth.co.uk/news/2014/02/23/ukraine_abolishes_law_on_languages_of_minorities_including_russian_34486.html.

A nyelvtörvény hatályon kívül helyezése helyett Turcsinov javaslatot tett egy új nyelvtörvény kidolgozásával megbízandó munkacsoport létrehozására.³⁴ A parlament március 4-ei ülésén határozott a nyelvtörvényt előkészítő ideiglenes eseti bizottság³⁵ létrehozásáról.³⁶ A 11 tagú bizottságban minden parlamenti frakció képviselői helyet kaptak. Elnöke Ruszlan Kosulinszkij, a parlament egyik alelnöke, a szélsőjobboldali Szvoboda [Szabadság] Párt képviselője lett. A tagok között szerepelt Musztafa Dzsemiljov, a krími tatár, Ivan Popescu, a román és Gajdos István, a magyar közösség tagja is, mindhárman parlamenti képviselők.³⁷

A bizottság összesen öt ülést tervezett, melyek közül azonban háromra – mert a bizottság tagjai a határozathozatalhoz nem elegendő számban jelentek meg – nem kerülhetett sor.

Március 4-ei első ülésén a bizottság arról döntött, hogy a képviselők javaslatai alapján szakértőket (köztük nyelvészeket, irodalmárokat, művészeket) kér fel Ukrajna egész területéről, hogy vegyenek részt a munkában.³⁸ Az egy hét múlva sorra kerülő ülésen többségi szavazással úgy határoztak, hogy nem dolgoznak ki új jogszabálytervezetet, hanem egy korábbi, a független Ukrajna első elnöke, Leonyid Kravcsuk által vezetett munkacsoport által kidolgozott tervezetet tekintik alapnak.³⁹ Ezt a csoportot még Janukovics kérte fel 2012 végén arra, hogy tökéletesítse az új nyelvtörvényt.⁴⁰ A bizottság létrehozásának kiváltó oka az ország jelentős részén kibontakozott nyelvtörvény elleni tiltakozáshullám volt.⁴¹

Kosulinszkij a parlament április 11-i ülésén bejelentette, hogy a bizottság a Kravcsuk vezetésével kidolgozott nyelvtörvénytervezetet te-

³⁴ <http://iportal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/88685.html> (2014-10-18).

³⁵ Ukránul: Тимчасова спеціальна комісія Верховної Ради України з підготовки нової редакції закону про розвиток та застосування мов в Україні.

³⁶ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/851-18> (2015-02-05).

³⁷ Dzsemiljov az akkori kormánypárt, azaz a Batykvicscsina frakciójának tagja volt. Popescu és Gajdos eredetileg a Régiók Pártja listáján jutott a parlamentbe, de a Janukovics hatalma elleni tüntetések során mindketten kiléptek a frakcióból. Előbbi akkor frakción kívüli, utóbbi pedig az új kormány megalakulása után létrejött Szuverén Európai Ukrajna képviselőcsoport tagja volt.

³⁸ <http://iportal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/89010.html> (2015-02-09).

³⁹ <http://iportal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/89249.html> (2015-02-09).

⁴⁰ <http://tyzhden.ua/News/57359> (2015-02-09).

⁴¹ Lásd például: <http://www.unian.ua/politics/669714-aktsiji-proti-movnogo-zakonu-vidbuvayutsya-v-bagatoh-mistah-ukrajini.html> (2015-02-09).

kinti vitaalapnak. A tervezethez a bizottság egyes tagjai és több felkért szakértő számos kritikai kommentárt fűzött.⁴²

Az „Ukrajna törvénye a nyelvek használatának rendjéről Ukrajnában”⁴³ címet viselő tervezet tulajdonképpen az állami nyelvpolitika alapjairól szóló 2012-es nyelvtörvényhez készített módosító indítvány, főbb vonalakban követi annak szerkezetét. Ha azonban szövegét összevetjük a 2012-es törvénnyel, egyértelműen kiderül, hogy a jogalkotói szándék a kisebbségi nyelvi jogok jelentős szűkítése. Az 5. cikk 2. bekezdése szerint például a törvényben foglalt jogok csak akkor alkalmazhatók, ha egy város vagy falu területén a felsorolt nyelvek valamelyike anyanyelvi beszélőinek aránya eléri vagy meghaladja a 30%-ot. A tervezet tehát a 2012-es jogszabályban rögzített 10%-hoz képest a háromszorosára emeli a kisebbségi nyelvek használatának alsó küszöbét. A kisebbségek nyelvi jogainak érvényesítését példátlanul megnehezítené az 5. cikk 2. bekezdésében bevezetni kívánt eljárás. Hiába éri el ugyanis a kisebbségi nyelv beszélőinek aránya a 30%-ot, a közösség tagjai még nem élhetnek automatikusan a törvényben foglalt jogokkal. Össze kell gyűjteni az adott település lakosai minimum 30%-ának aláírását, így kinyilvánítva a kisebbségi nyelv használatára irányuló szándékot. Az aláírásgyűjtés eredményei alapján a kisebbségi nyelv használatára vonatkozó kérést előbb a megyei közgyűlésnek, majd a parlamentnek is jóvá kell hagynia, minden egyes település esetében külön-külön. További szűkítés, hogy a tervezet mindenütt csak a települési szintet nevezi meg mint olyat, ahol a törvény alkalmazható. A 2012-es jogszabály bizonyos feltételek mellett járási és megyei szinten is lehetővé teszi a kisebbségi nyelvek használatát.

Kosulinszkij bejelentette,⁴⁴ hogy a tervezet szövegét a parlamenti vita előtt elküldik véleményezésre a Velencei Bizottsághoz, az EBESZ-hez, az Európa Tanácshoz, valamint minden ukrajnai nemzeti kisebbség képviselőihez. 2014 áprilisában azonban az újabb belpolitikai fejlemények a nyelvtörvény ügyét háttérbe szorították: az orosz hadsereg támogatásával a kelet-ukrajnai Donyeck és Luhanszk megyékben permanens fegy-

⁴² <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/90599.html> (2015-02-09).

⁴³ Закон України «Про порядок застосування мов в Україні».

⁴⁴ <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/5239.html>. (2015-02-09).

veres konfliktus tört ki. Az „ukrán válságnak” nevezett hibrid háború összeadódott az ország rendkívül súlyos gazdasági helyzetével és kiegyensúlyozatlan belpolitikai viszonyaival.

5. Összefoglalás helyett

2015. február elején a napnál világosabb, hogy a 2012-ben elfogadott nyelvtörvény – amely egyetlen államnyelvként határozza meg az ukránt, de széles jogokat biztosít a kisebbségi nyelvek beszélőinek is – nem válhatott a konszolidáció és a kompromisszum alapjává, hiszen túlságosan sokaknak volt érdeke a nyelvi és etnikai feszültségek végletekig történő kiélézése.

A nyelvkérdés Ukrajnában hagyományosan átpolitizált, érzelmileg telített, számtalan szimbolikus réteg rakódik rá. Az ukrán és orosz nyelv státusa, helyzete állandó ürügy az orosz–ukrán politikai, gazdasági, kulturális és ma már sajnos katonai konfliktusokban. A Krím-félsziget Oroszország általi annektálása, a kelet-ukrajnai megyékben fennálló fegyveres konfliktus után bármiféle kompromisszum reménye egyre halványul. A válságos helyzet egy biztos következménye – az orosz kisebbség megszűlése, amely korábban csak számbelileg volt annak tekinthető, semmilyen más tekintetben nem.

A nyelvpolitika egyik fontos céljának gyakran a nyelvi konfliktusok elkerülését vagy kezelését szokták tekinteni. A nyelvpolitika által kezelt konfliktusok azonban szinte soha sem nyelvi eredetűek: ezek hátterében a nyelvet/nyelveket beszélő csoportok közötti társadalmi, politikai és/vagy gazdasági konfrontáció áll. A nyelvpolitikai döntéseket „politikai-ideológiai, és nem nyelvi tényezők motiválják, sőt, a nyelvet sokszor pusztán ürügyként használják a politikai szereplők arra, hogy politikai célokat, például valamilyen társadalmi átrendeződést érjenek el, vagy konzerváljanak egy nekik kedves állapotot” (Sándor 2014: 354). Nyilvánvalóan ez a helyzet Ukrajnában is. A függetlenné válás óta látszólag a nyelvi kérdésben egymásnak feszülő politikai táborok valójában a politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális erőforrások fölötti kontroll miatt kerültek szembe egymással. A felszínen a nyelvek státuszára irányuló éles viták a nemzetépítés módozatairól, a társadalmi státusról, a politikai és gazdasági erőviszonyokról, a hatalomról szólnak. Az ország

keleti vagy nyugati elkötelezettsége, illetve a nyelvpolitikai helyzet rendezése körül két évtizeden át alkalmazott politikai egyensúly taktikája egyértelműen megbukott, az ország lakossága végzetesen megosztottá vált.

Az Ukrajna régiói közötti ellentétek hátterében azonban jóval hangsúlyosabban vannak jelen a történelmi múltból, a gazdasági különbségekből fakadó konfliktusok, mint az etnikai és nyelvi alapú szembenállás (Karácsonyi et al 2014). A független Ukrajnában nem találtak olyan egyesítő kapcsolódási pontot, amelyre alapozva csökkenteni lehetett volna az országot megosztó szakadékokat (Fedinec 2012, 2013). Bowring (2008: 55) szerint az országban a szovjet múlt az egyetlen közös pont a kollektív emlékezetben, melynek megítélése azonban gyökeresen eltér a nyugati és keleti régiókban.

A belülről feszítő törésvonalakat a kívülről ható erők is fokozták. Egyik oldalról az USA és az Európai Unió, a másiktól pedig Oroszország politikai és gazdasági érdekei gyakorolnak fokozódó nyomást az egymással vetélkedő, korrupt és tehetetlen politikai elitől szenvedő Ukrajnára. Az ilyen kiélezett helyzetben szinte szükségszerű volt a Szovjetunió széthullása után Európa középső és keleti felében rendezetlenül hagyott etnikai és nyelvi alapú konfliktusok felerősödése a Szovjet-Ukrajna területe mellett a szovjet múlt gazdasági, politikai, kulturális, nemzetiségi, etnikai és nyelvi problémáit is megöröklő Ukrajnában.

6. Van-e tanulság?

Az új ukrán nyelvtörvény törvény kapcsán felmerül a kérdés: kinek volt igaza? Azoknak, akik szerint jelentős és reális veszélyeket hordoz magában a 2012-ben elfogadott nyelvtörvény, vagy azoknak, akik úgy vélték, a kisebbségek nyelvhasználati jogait és a demokráciát szolgálja a jogszabály? A lángba borult, fegyverropogástól hangos keleti régiókból elmene-kült tömegek, a harctéren egymás gyilkoló felek szempontjából a kérdés megválaszolhatatlan. Minthogy a nyelv, a nyelvhasználat problémája többször merült fel ürügyként az ukrán–orosz konfliktusban, valamilyen általánosabb, a nyelvi emberi jogokból kiinduló tanulság megfogalmazására talán tehetünk kísérletet.

Az anyanyelv használatára vonatkozó jogok olyan jogok, melyek mind a többségi, mind a kisebbségi polgárokat mint emberi jogokat megilletik, és nem csupán a kisebbségekre vonatkozó többletjogok (Andrássy 1998, 2013). Ám ezt a nyelvtörvényeket elfogadó államok, köztük Ukrajna, nem tudatosították. Azzal ugyanis, hogy az államok – rendszerint a kisebbségeket említő speciális jogszabályokban (pl. nyelvtörvényben, kisebbségi törvényben stb.) – külön kiemelik, hogy a kisebbségeknek joguk van saját kultúrájuk megőrzésére és fejlesztésére, nyelvük használatára, anyanyelvük elsajátítására vagy a saját nyelvükön való tanulásra, implicite azt sugallják, hogy ezek olyan többletjogok, melyek csak és kizárólag a gondoskodó és demokratikus állam pozitív hozzáállása, jóindulata miatt illetik meg a kisebbségeket. Azáltal azonban, hogy a többségi elit uralta államok csak a kisebbségek vonatkozásában emelik ki ezeket a jogokat, azt sugallják, mintha a többségi nemzethez tartozókat nem illethné meg ugyanezen jogok (lásd Kontra–Szilágyi 2002). Mindeközben könnyű belátni: ahhoz, hogy valamennyi állampolgár számára biztosítva legyen például saját nemzeti identitása, kultúrája, vallása vagy éppen nyelve megőrzésének és anyanyelve szabad használatának a joga, elegendő ezt a nemzeti kisebbségekre utalás nélkül, általános emberi vagy állampolgári jogként megfogalmazni.

A jelenleg általános jogalkotási gyakorlat – amellet, hogy álságos módon egyfajta többletjogokként jeleníti meg a kisebbségi jogokat – arra is kiválóan alkalmas, hogy burkoltan diszkrimináljon: mindazok a jogok, melyek a kisebbségek vonatkozásában nincsenek külön rögzítve, rendszerint nem is illetik meg a nemzeti kisebbségek képviselőit; illetve: a kisebbségek jogai általában csak olyan mértékben alkalmazhatók, amennyire azokat a speciálisan a róluk szóló külön passzusok megfogalmazzák. Andrássy György (1998: 180) szerint éppen ezért kell a nyelvi jogokat univerzális, mindenkit megillető jogként úgy megfogalmazni, hogy „Mindenkinek joga van ahhoz, hogy anyanyelvét/saját nyelvét használja”.

Amikor a többségi nemzetek tagjai saját nyelvüket erőltetik a kisebbségekre, s amikor mindezt arra hivatkozva teszik, hogy a kisebbségek jobban járnak, ha magas szinten megtanulják ezt a nyelvet és saját nyelvük helyett inkább azt használják (legalábbis bizonyos szituációkban),

akkor arról tesznek tanúbizonyságot, hogy a domináns nyelvi csoport számára természetes az államnyelv és azt ezt hordozó többségi etnikum jogilag is legitimált privilegizált helyzete. Brubaker és munkatársai (2011: 261) szerint „Ez egyenesen következik abból a nacionalista alapállásból, amelyet a domináns »államalkotó« nemzetekkel azonosuló egyének széles körben vallanak, nevezetesen hogy a nemzetállam lényegénél fogva egy adott nemzeté és azért a nemzetért van”. Azok, akik Ukrajnában csak az államnyelv veszélyeztetettségéről beszéltek éveken át, és *ab ovo* elutasították az orosz és más kisebbségi nyelvek helyzetéről folyó érdemi szakmai párbeszédet, majd később mindent megtettek a 2012-es nyelvtörvény elfogadása és alkalmazása ellen, egyértelműen ezen az állásponton vannak. Azt látnunk kell, hogy ők a jelenlegi konfliktusban is igazolni látják álláspontjuk helyességét.

A domináns csoport tagjai számára azért is természetesnek tűnhet ez a fajta szemlélet, mert országuk neve rendszerint magában foglalja a többségi etnikum nevét, és ez mintegy implikálja számukra, hogy ez a nemzet az államiság birtokosa, ők vannak otthon, mindenki más egyfajta vendég csupán. Innen csupán egy lépés az a szemlélet, mely szerint saját államukban csak a domináns csoport nyelve lehet az egyetlen államnyelv, hivatalos nyelv. Így válik a nyelv a kommunikáció és az identitásjelzés eszközéből politikai és nemzeti szimbólummá.⁴⁵ „Ez az elgondolás – ami olyan magától értetődőnek tűnik, hogy nem is igényel különösebb átgondolást vagy indoklást – a hétköznapi nyelvi ideológia egyik központi eleme” (Brubaker és munkatársai 2011: 261).

Az ukrajnai társadalom azon fele, amely lelkesen üdvözölte a nyelvtörvényt, és a demokrácia és a kisebbségi jogok diadalaként jelení-

⁴⁵ Ehhez kapcsolódóan lásd az Ukrajnában 2006-ban kidolgozott nyelvpolitikai koncepcióból (*Концепція державної мовної політики в Україні*. Київ: Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2006.) származó alábbi részletet: „Ukrajnában a nyelvpolitika prioritása az ukrán nyelvnek mint azon ukrán nemzet identitásának meghatározó tényezőjének és legfőbb jegyének a megszilárdítása és fejlesztése, amely történetileg él Ukrajna területén, lakosságának abszolút többségét alkotja, az állam hivatalos elnevezését adja, és az ukrán államiság alapvető rendszeralkotó összetevője.” Eredeti (ukrán) nyelven: „Пріоритетом мовної політики в Україні є утвердження і розвиток української мови – визначального чинника і головної ознаки ідентичності української нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення, дала офіційну назву державі і є базовим системоутворюючим складником української державності.”

tette meg, hajlamos megfedkezni arról, hogy Európa legtöbb állama olyan nemzetállam, amely egykor hasonló folyamatokon ment át, mint az 1991-ben függetlenné váló Ukrajna. Hogy ne menjünk messzire: a magyar reformkor időszaka például számos párhuzamot kínál. A függetlenség felé törekvő magyar nemzet a szuverenitás egyik szimbólumát a magyar nyelvben találta meg, és – annak ellenére, hogy a Magyar Királyság területén számos más etnikum képviselői és több nyelv beszélői éltek – a magyar nyelvet tette meg kizárólagos államnyelvvé a latinnal és a némettel, valamint az országban beszélt más nyelvekkel szemben. Gyurgyák János (2007: 26) írja a magyar nacionalizmus és nemzeteszmé történetét összefoglaló kötetében: „általánosan hangoztatott nézet volt a reformkorban, hogy a ’ruha és a nyelv formálja a nemzetet közös nemzetté’. Így vált a nyelvművelés kérdése, azaz a magyar nyelv ’pallérozása és csinosítása’, továbbá a magyar irodalmi és tudományos nyelv megteremtése, végül pedig a magyar nyelv oktatási nyelvként való elfogadtatása a magyar nemzeti küzdelem egyik kulcskérdésévé, amely írók, költők, nyelvészek és jó szándékú dilettánsok egész hadát foglalta le és tartotta folyamatosan izgalomban több évtizeden keresztül. Ennek a nyelvi mozgalomnak a végső célja azonban nem nyelvi volt, hanem nagyon is politikai, nevezetesen az önálló, szuverén magyar nemzet megteremtése”. Az alig két évtizede függetlenné vált Ukrajna az identitáskeresés, a nemzetépítés útját járta, s ezen az úton, úgy tűnik, a közös nyelvre alapozott nemzetállam létrehozására irányuló szándék átléphetetlen lépcsőfoknak bizonyult.⁴⁶

IRODALOM:

- Andrássy György 1998. *Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra*. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Európa Központja.
- Andrássy György 2013. *Nyelvszabadság. Egy egyetemes elismerésre váró egyetemes emberi jog*. Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

⁴⁶ Ide vonatkozóan lásd: „Bizonyítani aligha lehet, de minden jel arra utal, hogy a nemzetállam a modern kori államiság szükségszerű, át nem ugorható fejlődési fokozata [...]. Végzetes lenne [...], ha a Nyugat figyelmen kívül hagyná a nemzetállami fejlődés szükségszerűségét, és alternatív megoldásként Kelet-Európa (kis) népei számára az úgymond ésszerűbb soknemzetiségű modellt kínálná” (Brunner 1995: 43).

- Arel, Dominique – Khmelko, Valerii 1996. The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review* Vol. 9/1–2: 81–91.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003. Die Möglichkeiten des Gebrauchs der ungarischen Sprache in der Karpatoukraine de jure und de facto. In: Hrsg. Ferenc Glatz, *Begegnungen 21.: Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*, 101–117. p. Budapest: Europa Institut Budapest.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2007. A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrainai módra. *Kisebbségkutatás* 2: 251–261.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória 2014. *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Besters-Dilger, Juliane [Бестерс-Дільгер Ю.] 2011. Нація та мова після 1991 р. – українська та російська в мовному конфлікті. In: Андреас Каппелер ред. *Україна. Процеси націотворення*, 352–364. Київ: Видавництво „К.І.С.”
- Besters-Dilger, Juliane [Бестерс-Дільгер, Ю.] ed. 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Besters-Dilger, Juliane ed. 2009. *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Bowring, Bill 2014. The Russian language in Ukraine: Complicit in Genocide, or Victim of State-building? In: Lara Ryazanova-Clarke ed. *The Russian Language Outside the Nation*, 56–80. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Brubaker, Rogers – Fleischmidt Margit – Fox, John – Grancea, Liana 2011. *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest: L'Harmattan.
- Brunner, Georg 1995. *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Budapest: Teleki László Intézet.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István – Ferenc Viktória 2012. A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei és azok gyakorlati alkalmazhatósága Kárpátalján. In: Kántor Zoltán – Eplényi Kata szerk. *Térvesztés és határtalanítás. Magyar nyelvpolitika a 21. században*, 199–236. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó.
- Csernicskó István – Ferenc Viktória 2014. Hegemonic, regional, minority and language policy in Subcarpathia: a historical overview and the present-day situation. *Nationalities Papers* Vol. 42/3: 399–425.
- Dickinson, Jennifer 2010. Languages for the market, the nation, or the margins: overlapping ideologies of language and identity in Zakarpattia. *International Journal of the Sociology of Language* 201: 53–78.
- Fedinec Csilla 2012. Ukrajna helye Európában és a magyar–ukrán kapcsolatok két évtizede. *Külügyi Szemle* 2012/tél: 99–123.

- Fedinec Csilla 2013. Ukraine's Place in Europe and Two Decades of Hungarian-Ukrainian Relations. *Foreign Policy Review* 9/1: 69–95.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2012. Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: a lezáratlan 2012-es fejezet. *Kisebbségkutatás* 3: 568–588.
- Gyurgyák János 2007. *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Iltyo, I. [Ильто І.] ed. 2003. *Національний склад населення та його мовні ознаки. Статистичний бюлетень*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.
- Karácsonyi Dávid – Kocsis Károly – Kovály Katalin – Molnár József – Póti László 2014. East–West dichotomy and political conflict in Ukraine – Was Huntington right? *Hungarian Geographical Bulletin* 63/2: 99–134.
- Khmelko, Valerii [Хмелько В.] 2006. Через що політикам вдається розколювати Україну. *Дзеркало тижня* № 24, 24 червня 2006 р.
- Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós – Hattyár Helga szerk. *Magyarok és nyelvtörvények*, 3–10. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Kubicek, Paul 2000. Regional Polarisation in Ukraine: Public Opinion, Voting and Legislative Behaviour. *Europa-Asia Studies* Vol. 52/2: 273–294.
- Kulyk, Volodymyr (Кулик Володимир) 2008. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In: Besters-Dilger, Juliane szerk. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, 11–54. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Kulyk, Volodymyr [Кулык В.] 2007. Языковые идеологии в украинском политическом и интеллектуальном дискурсах. *Отечественные записки* 1: 296–316.
- Kulyk, Volodymyr [Кулык В.] 2010. Родной язык и язык общения: на что должна ориентироваться языковая политика? *Вестник общественного мнения* 3 (105): 75–86.
- Kulyk, Volodymyr 2009. Language Policies and Language Attitudes in Post-Orange Ukraine. In: Juliane Besters-Dilger ed. *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations*, 15–55. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Kuzio, Taras 2005. The Rusyn question in Ukraine: Sorting out fact from fiction. *Canadian Review of Studies in Nationalism* XXXII: 1–15.
- Majboroda, Oleksandr – Pancsuk, Maj [Майборода О. – Панчук М.] 2008. Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви. In: Majboroda, O. és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 205–234. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Majboroda, Oleksandr et al [Майборода О., Шульга М., Горбатенко В., Ажнюк Б., Нагорна Л., Шаповал Ю., Котигоренко В., Панчук М., Перевезій В.] eds. 2008. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

- Masenko, Larysa [Масенко Л.] 2004. *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Masenko, Larysa [Масенко Л.] 2007. *(У)мовна (У)країна*. Київ: ТОВ Темпора.
- Miller, Alexei [Миллер А.] 1997. Украина как национализирующееся государство. *Pro et Contra* 2/2: 85–98.
- Moser, Michael 2013. *Language Policy and the Discourse on Languages in Ukraine under President Viktor Yanukovych (25 February 2010–28 October 2012)*. Stuttgart, ididem-Verlag.
- Semsucsenko, Jurij – Gorbatenko, Volodimir [Шемшученко Ю. – Горбатенко В.] 2008. Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In: Majboroda, O. és mtsai szerk. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 157–173. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Stepanenko, Viktor 2003. Identities and Language Politics in Ukraine: The Challenges of Nation-State Building. In: Farimah Daftary – François Grin eds. *Nation-Building Ethnicity and Language Politics in transition countries*, 109–135. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative – Open Society Institute.
- Tóth Mihály 2011. Az 1996. évi ukrán alkotmány megszületése. *Pro Publico Bono. Állam- és Közgazdaságtudományi Szemle* 1: 85–96.
- Tóth Mihály – Csernicskó István [Товт М. – Черничко С.] 2013. *Научно-практический комментарий Закона Украины об основах государственной языковой политики (с приложениями)*. Киев: ВОО Правозащитное общественное движение «Русскоязычная Украина».
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2014. *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Vorona, Valerii – Shulha, Mykola [Ворона В. – Шульга М.] eds. 2007. *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Yekelchuk, Serhy [Екельчик С.] 2010. *История Украины. Становление современной нации*. Киев: К.І.С.
- Zalizniak, Hanna – Maszenko, Larisza [Залізник Г. – Масенко Л.] 2001. *Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній*. Київ: Видавничий дім „КМ Академія”.
- Zaremba, Oleksandr – Rimarenko, Szerhij [Заремба О. – Римаренко С.] 2008a. Механізми політичної мобілізації мовних груп: антрепренери, гасла, заходи. In: O. Majboroda et al eds. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*, 235–257. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Zimon, Gerhard [Зімон, Г.] 2011. Демократія і нація. Демократія і загрози. In: Андреас Каппелер ed. *Україна: процеси націотворення*, 337–351. Київ: К.І.С.

VEGYES HÁZASSÁG, IDENTITÁS, ÁLLAMNYELV (EGY KVALITATÍV KUTATÁS EREDMÉNYEIBŐL)

*Séra Magdolna*¹

Bevezetés

Jelen írás a Külhoni Magyar Ifjúságkutatás–2014² elnevezésű kutatási program keretein belül készült félig strukturált interjúk elemzésére épül. A tanulmány alapjául szolgáló interjúk 2014 tavaszán, az Ukrajnában zajló hatalomváltás és belpolitikai felfordulás kezdeti időszakában készültek. A kutatás célja az volt, hogy rövid áttekintést adjon a kárpátaljai magyar ifjúságot érintő aktuális helyzetről és problémákról.³ Dolgozatom az említett kutatás nyelvi vonatkozású elemeit, a vegyes házasságról és államnyelv-tudásról alkotott attitűdöket és véleményeket elemzi.

Módszertan

A félig strukturált interjúk során megkérdezett tíz szervezet kiválasztásakor arra törekedtünk, hogy a megkérdezettek köre többé-kevésbé lefedje az alulról szerveződő magyar ifjúsági közösségeket Kárpátalján. A református, római katolikus és görög katolikus ifjúsági szervezetek mellett megkérdezésre kerültek az ungvári egyetem magyar karának és a beregszászi főiskola hallgatói szervezetének vezetői, valamint a kárpátaljai cserkészek és doktoranduszok képviselői is. Az interjúalanyok között egyúttal felkerestük a megszűnt, ill. most formálódó ifjúsági politikai szervezetek vezetőit is. A fent említettek alapján az alábbi ifjúsági civil szervezetek képviselőivel készítettünk interjút:

Kárpátaljai Magyar Cserkész Szövetség,
Kárpátaljai Magyar Diákok és Fiatal Kutatók Szervezete,

¹ A szerző az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola doktorjelöltje, a Nemzeti Közszerológiai Egyetem munkatársa.

² A kutatásról részletesen ld. <http://www.nski.hu/a-kulhoni-magyar-ifjusagkutatasi-2014-beszamoloja-a-kmkf-tarsadalmi-szervezetek-munkacsoportja-ulesen.html>

³ A kutatásban Kárpátaljáról Hidi Ágnes és jómagam vettem részt.

Momentum Doctorandus,
Görög Katolikus Ifjúsági Szervezet,
Kárpátaljai Református Ifjúsági Szervezet,
Szent Márton Egyesület,
Kárpátaljai Nagycsaládosok Egyesülete,
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hallgatói Önkormányzata,
Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Ifjúsági Szervezete,
Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség Ifjúsági Szervezete.

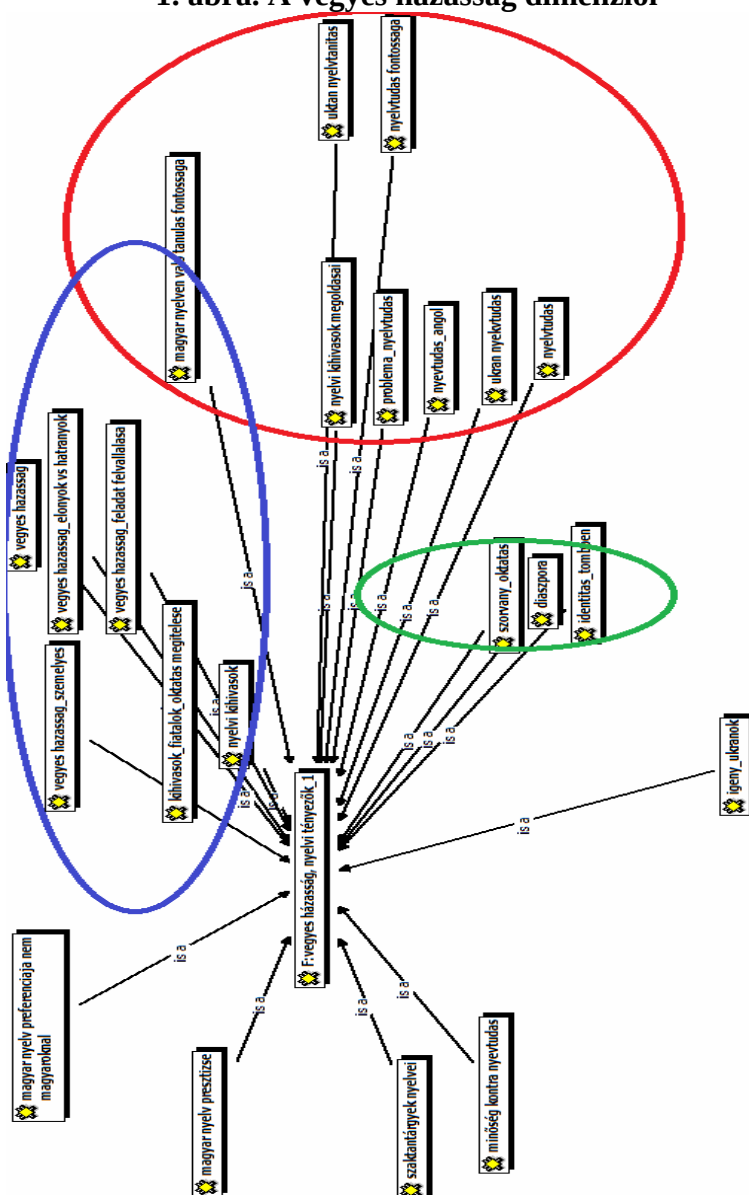
Az interjúk lejegyzését követően elemzésünket ATLAS TI 5.0 szövegelemző szoftver segítségével végeztük. Az interjúkat kódoltuk, majd ezt követően nagyobb kódcsaládokat (Code Family) hoztunk létre a legtöbbször előforduló vélemények alapján.

A vegyes házasságról alkotott vélemények

Az ifjúságot érintő problémák között a vegyes házasság kérdése is megjelenik a diskurzusokban. Az elbeszélések háttérében lévő tematika előbukkanása nem véletlen, hiszen ezen szervezetek vezetőit is foglalkoztatja, hogy Kárpátalján meglehetősen magas azon szülők aránya, akik többségi tanítású iskolát választanak gyerekeik számára (lásd Ferenc–Séra 2013: 45–63), a többségi nyelvű iskola választását pedig jelentős mértékben befolyásolja interjúalanyaink szerint a vegyes házasságból jövő gyermekek nyelvi és szociális neveltetése. Az interjúkban emellett említésre kerültek a vegyes házasság előnyei és hátrányai, érvek és ellenérvek felsorakoztatása történik, illetve személyes, vegyes házasságban megélt élményekről és neveltetésről is beszélnek interjúalanyaim.

Egy 2011-ben készült felmérés alapján – melyet a B Fókusz Intézet készített négy nagyobb Kárpát-medencei régióban – kiderül, hogy az államnyelvi képzésben részt vevők többsége vegyes házasságból származik (Dobos szerk. 2011). A kutatások egyértelműen igazolják, hogy a nem magyar nyelvű iskolát végzett magyar gyökerű egyének jelentős része már nem (vagy nem csak) magyar identitásúnak vallja magát (lásd még Gereben 1997).

1. ábra. A vegyes házasság dimenziói⁴

⁴ Fekvő ellipszisszel jelöltem a vegyes házassághoz tartozó előnyöket és hátrányokat, körrel a vegyes házasságban megjelenő nyelvi kihívásokat, míg álló ellipszisszel a szórványoktatáshoz kapcsolódó kódokat emeltem ki.

A vegyes házasságot negatívan ítélik meg az interjúalanyok, mert ezekben a mérleg a többségi nyelv irányába billen a legtöbb esetben.

*Mi a véleményed a vegyes házasságokról?*⁵

AV: *Hát ugye mindenki szíves joga, hogy mi alapján választ párt, úgyhogy elítélni nem tudom a vegyes házasságokat, amikor az ember párt választ, akkor nem biztos, hogy az dominál, ki milyen nemzetiségű. Az biztos, hogy mind a két félnek, de az egyiknek mindenképpen fel kell adnia valamit az addigi megszokottból. S ennek a feladásnak elsősorban nyelvi-kulturális jellegei vannak. Tehát két nyelven nem fognak beszélni, hanem általában a szláv a közös nyelv a családban, és így a gyerekek is szláv neveltetésben részesülnek. Kivéve akkor, amikor a magyar szülő tartja annyira fontosnak a magyar nyelvnek a megőrzését, ugye arra még külön energiát tudjon ő fordítani, hogy a gyermekeivel még külön magyarul is foglalkozik. De sajnos ez a kisebbik hányada, tehát általában a vegyes házasságokba született gyerekek vagy identitás nélküliek, vagy inkább szláv, szlávokként nőnek fel. (CSSZ)*

Az interjúrészletben nyilatkozó úgy véli, hogy a magyar nyelv elsajátítása vegyes házasságokban egyfajta többletmunkával jár, ezért inkább a „könnyebbik” utat választja a szülő azáltal, hogy ukrán nyelven beszél gyerekével. Hasonlóképp vélekedik az a magyar ifjúsági szervezeti vezető is, aki szórvány vidéken élő fiatalok között fejti ki szervezeti tevékenységét.

Nyilván, hogy ha vegyes házasságról van szó, akkor inkább a magyar fél az, aki beszél ukránul, és nem fordítva, és ugye akkor a felnövekvő gyerekek is leginkább ebben az ukrán közegben nőnek fel. Merthogy ukrán óvodába vagy ukrán iskolába adják őket, és akkor egy kicsit asszimilálódik, ugye, bár mondom, vannak olyanok, akik, hát az édesanyja magyar, vagy van olyan édesapa is, aki magyar, de a felesége ukrán, kifejezetten az a célja, hogy az ő gyereke tudjon magyarul. Jelen helyzetben én azt látom, tehát a feleségem óvodában dolgozik óvónőként és ott is az a tapasztalat, hogy nagyon sok ukrán is adja magyar óvodába gyerekét, mert szeretnék, hogy tanuljon meg a gyerek magyarul. Tehát ők is inkább perspektívát látnak abban, hogy adott esetben a gyermek majd Magyarországra tud menni tanulni, vagy hogy ha megtanulja a magyar nyelvet, akkor mondjuk adott esetben a magyar állampolgársághoz is hozzá tud jutni, tehát ezek szintén egy kicsit ilyen,

⁵ Az interjúrészletek után zárójelben a szervezetek kódjai találhatóak.

hogy megpróbálják megtervezni a gyerekek a jövőjét, hogy hogy[an] lesz neki jobb. De hogy ez is tendencián álló, tehát a magyar óvodában, a munkácsi magyar óvodában nagyon sok ukrán gyerek van. Hát ezekből a megfontolásokból, hogy tanuljon meg a gyerek magyarul, jó, hogyha tudja a magyar nyelvet, főleg itt a Kárpátalján, de hogy ha meg, adott esetben Magyarországra akar menni, mert ott jobbak a megélhetési lehetőségek, akkor csak előnye származhat abból, hogy tud magyarul. (CSSZ)

Természetesen találhatunk a vegyes házasságokról pozitívan nyilatkozó narratívákat is, amelyekben egyes feltételek mellett az interjúalanyok kifejezetten jónak és hasznosnak ítélik meg azokat a házasságokat, ahol az egyik fél magyar, a másik fél ukrán vagy orosz anyanyelvű.

Negatívumokat említettél, és az előnyök, mit gondolsz?

Előnyök mindenképp az, ha tényleg igazi. Van egy hatalmas nagy magyar identitása mondjuk apukának, akkor abból profitálhat, ha az anyuka ukránul beszél a kicsivel tényleg gyerekkorában, akkor megtanul két nyelvet, nagyon jól megtanul két nyelven, és aztán nyugodtan folytathatja tanulmányait mondjuk magyar iskolában. És sokkal könnyebben tud elhelyezkedni, és szakmaválasztásnál ez egy nagyon nagy pozitívum lesz, hogy ő két nyelvet mondhatni anyanyelvi szinten tud magáénak.

Találhatunk azonban olyan személyes példát is az interjúk között, ahol maga a szervezeti vezető is vegyes házasságban nevelkedett, ám ennek csak előnyét élte meg mindezülig.

És a vegyes házasság az a kárpátaljai magyarság számára hogyan élelendő meg?

Ezzel kapcsolatban is csak elfogultan tudok beszélni, mert vegyes házasságból származom, és én azt, hogy ilyen a családom, soha nem éreztem negatívumát ennek. Tehát azt sem érzem, hogy nem tudtam volna jól megtanulni magyarul. Soha nem éreztem a két család között az etnikai eredetű bármilyen konfliktust. Én ezzel is már csak felnőtt fejjel találkoztam, és az se az én családi környezetemben. Szerintem nem él meg olyan tragikusan Kárpátalján a vegyes házasságot az emberek, mint mondjuk Székelyföldön. (PSZ01)

Az államnyelvtudás hiánya?

A kárpátaljai magyarok nyelvi helyzetéről meglehetősen bő szakirodalmi lista áll a rendelkezésünkre, a helyi kutatások jelentős hányada foglalkozik az ukrán nyelv oktatásának a témakörével, az iskolai tannyelv-választással, nyelvpolitikával (pl. Csernicskó szerk. 2010a, 2010b, 2013, Melnyik–Csernicskó 2010, Séra 2013 stb.). A nyelv társadalmi beágyazottságát figyelembe véve a régió nyelvészei megfogalmazták a közösség nyelvi céljait (Beregszászi 2002). Az interjúkban szép számmal találhatunk nyelvtudással, oktatással kapcsolatos véleményeket, helyzetértékeléseket. Fontos megemlíteni, hogy a megkérdezett interjúalanyok közül hárman beszélnek csak (önbevallásuk szerint) megfelelőképp ukránul.

Milyen szinten beszélsz ukránul?

Jelenleg még nem tudtam ténylegesen ráfeküdni a dologra, de nagyon nyitott vagyok afelé, hogy tanuljak ukránul vagy oroszul. Jelenleg is van matek szakon egy ukrán anyanyelvű csoporttársam és ő nagyon jó fej, és korrepetál ukránból, bármikor segít, amikor szükségem van rá. (DSZ03)

Az interjúrészlet azt a már közismert ténytet támasztja alá, miszerint a kárpátaljai magyarok nyelvtudása – a lakosság etnikai és nyelvi sokszínűsége ellenére – az egynyelvűséghez áll közelebb, hiszen a lakosság jelentős része csupán anyanyelvén kommunikációképes (Csernicskó 2012, 2013).

Milyen nyelveken beszélsz?

Leggyengébb láncszem ez a kérdés részemről, és ezért haragszom magamra. Tehát ukránul alap szinten elboldogulok, illetve francia alap, de középszintű nyelvvizsgám az sajnos nincs.

Más idegen nyelvek?

Mindenképp nyitok az angol felé, most értem el odáig, hogy esetleg képzéseken is részt fogok venni. Nagyon fontosnak tartom, hogy fiataloként több nyelvet kell tudni beszélni Kárpátalján. Ez egy hatalmas nagy cél. Tehát szeretném az ukránt felfejleszteni legalább egy erős haladó szintig, aztán pedig angolból szeretnék egy középszintű nyelvvizsgát letenni a közeljövőben. (PSZ01)

A nyelvtanítás problematikájára, a módszertan hiányosságával kapcsolatos aggályokra a nyelvészek már az ezredforduló elején felhívták a figyelmet. Azóta az ukrán állam által képviselt aktuális nyelvpolitika függvénye, hogy melyik évben mit valósítanak meg, vagy épp nem való-

sítanak meg az államnyelv tanítása módszertani hiányosságainak felszámolása érdekében. Az interjúkban a hiányos nyelvtudás mellett szó esik arról is, hogy a jövő generációja (akiknek már kötelező volt emelt szintű ukrán nyelv és irodalom érettségi vizsgát tenniük) az államnyelvet jobban fogják tudni.

Az államnyelv ismeretével vagy épp nem ismeretével hozzák kapcsolatba a szülőföldön való maradást egyes interjúalanyok.

Aki a nyelvet egy kicsit bírja, az már nem fél itt lenni, az már egy pozitív dolog, akkor már azt mondja, hogy nem adnak el engem itt már, tudok érvényesülni, mert én tudom ezt a nyelvet, meg azt is, sőt. (NCSE)

Az idézet a már meglévő nyelvészeti kutatásokat támasztja alá, miszerint a nyelv nem csak kommunikációs eszköz, hanem jól konvertálható gazdasági előnyökkel is jár (Csernicskó szerk. 2010a, 2010b).

Az interjúalanyok véleménye szerint a magyar nyelv presztízse és használhatósága egyre jobban felértékelődött. Az elmúlt években a magyarlakta települések iskoláinak magyar diáklétszáma csökkenésével párhuzamosan a vegyes nemzetiségű településeken és a nagyobb városokban megnőtt azok aránya, akik ukrán anyanyelvűként magyar tannyelvű iskolákba vagy épp magyar nyelvű magánórákra íratják be gyerekeiket (bővebben Séra 2012: 45–63).

Több ukrán családból adják magyar iskolába a gyerekeket mostanában. Látják, hogy a magyar nyelvnek a tudása az nagyon fontos itt Kárpátalján az ukránok. (PSZ02)

Összegzés

Dolgozatomban mélyinterjúk alapján szerettem volna megjelelni a kárpátaljai magyar ifjúsági vezetők véleményét a vegyes házasságról és az államnyelvtudásról. A vegyes házasságot különbözően ítélik meg az interjúalanyok, hiszen ha megfelelőképp nevelik a gyermekeket, akkor két kultúra és két nyelv ismeretéhez is vezethet optimális esetben a folyamat. Ám vannak olyan vélemények is, amelyek kifejezetten szkeptikusan vélekednek a vegyes házasságról, hiszen az egyik fél – sok esetben a magyar – nyelvi „feladása”, illetve az asszimiláció előszobája is lehet. A vegyes házasság mellett az államnyelv elsajátításának a kérdése is terítékre kerül. Az interjúkból kiderül, hogy az ifjúsági szervezeti vezetők sem birtokolják megfelelőképp az államnyelvet. Az ukrán nyelv

tudása, vagy épp nem tudása mellett azonban megjelenik (főleg szórvány területeken, nagyvárosi szórványban: Munkácson, Nagyszőlősen) a gazdasági igény a magyar nyelv elsajátítására, hiszen az említett településeken egyre több magyar osztályt nyitnak, egyre többen kezdenek magyar nyelven, valamint magyar nyelvet tanulni.

IRODALOM:

- Beregszászi Anikó 2002. *Magyar nyelvi tervezés Kárpátalján. Célok, problémák és feladatok*. Doktori értekezés: Budapest: ELTE, kézirat.
- Csernicskó István 2012. *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István szerk. 2010b. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: Poli Print.
- Csernicskó István szerk. 2010a. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományos-ság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet.
- Dobos Ferenc 2011. *Asszimilációs folyamatok az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 1996–2011. Kutatási jelentés*. Budapest: B-Fókusz Intézet. Kézirat. <http://www.kmkf.hu/tartalom/asszimilacio.pdf>
- Ferenc Viktória – Séra Magdolna 2013. Iskolaválasztás Kárpátalján. *Kisebbségkutatás* 4: 45–63.
- Gereben Ferenc 1997. *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Melnyik, Svitlana – Csernicskó István 2010. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород: ПоліПрінт.
- Séra Magdolna 2010. Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelvválasztásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre irányított beszélgetések alapján). In: Fábri István – Kötél Emőke szerk. *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig*, 161–186. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.
- Séra Magdolna 2013. Magyarok a szórványban a többségi oktatásban (interjúzás tapasztalatai Beregrákoson). *Kisebbségkutatás* 4: 122–137.

М-92 Мовна освіта, двомовність, мовний ландшафт. Збірник статей дослідників Науково-дослідного центру ім. А. Годинки Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II. / За редакцією Марку А. та Гіреш-Ласлов К. – Ужгород: Аутдор-Шарк, 2015 – 248 с. (угорською та українською мовами).

ISBN 978-617-7132-21-8

У виданні подаються наукові статті дослідників-мовознавців Науково-дослідного центру ім. А. Годинки Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II. Збірник містить статті про стан, проблеми і перспективи освіти угорською мовою на Закарпатті; угорські говори Закарпатського краю; українські лексичні запозичення в угорській та угорські запозичені слова в українській мові; проблеми перекладу з угорської мови на українську та з української на угорську; мовний ландшафт міста Берегова та с. Геча Берегівського району; етнодемографічну історію Закарпаття; питання мовної політики у дзеркалі Закону України «Про засади державної мовної політики».

УДК 81'246.2 (047.31)

ББК К81.2(4Укр)

Наукове видання

МОВНА ОСВІТА, ДВОМОВНІСТЬ, МОВНИЙ ЛАНДШАФТ

*Збірник статей дослідників Науково-дослідного центру ім. А. Годинки
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II*

За редакцією Марку А. та Гіреш-Ласлов К.

Папір офсетний. Формат 70х100/16.

Умовн. друк. арк. 11,27. Тираж 200. Зам. 64.

Видрукшвано ПП "АУТДОР-ШАРК"

88000, м. Ужгород, пл. Жупанатська, 15./1.: Тел. 3-31-25

E-mail: office@shark.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції

Серія 3т № 40 від 29 жовтня 2012 року
